

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

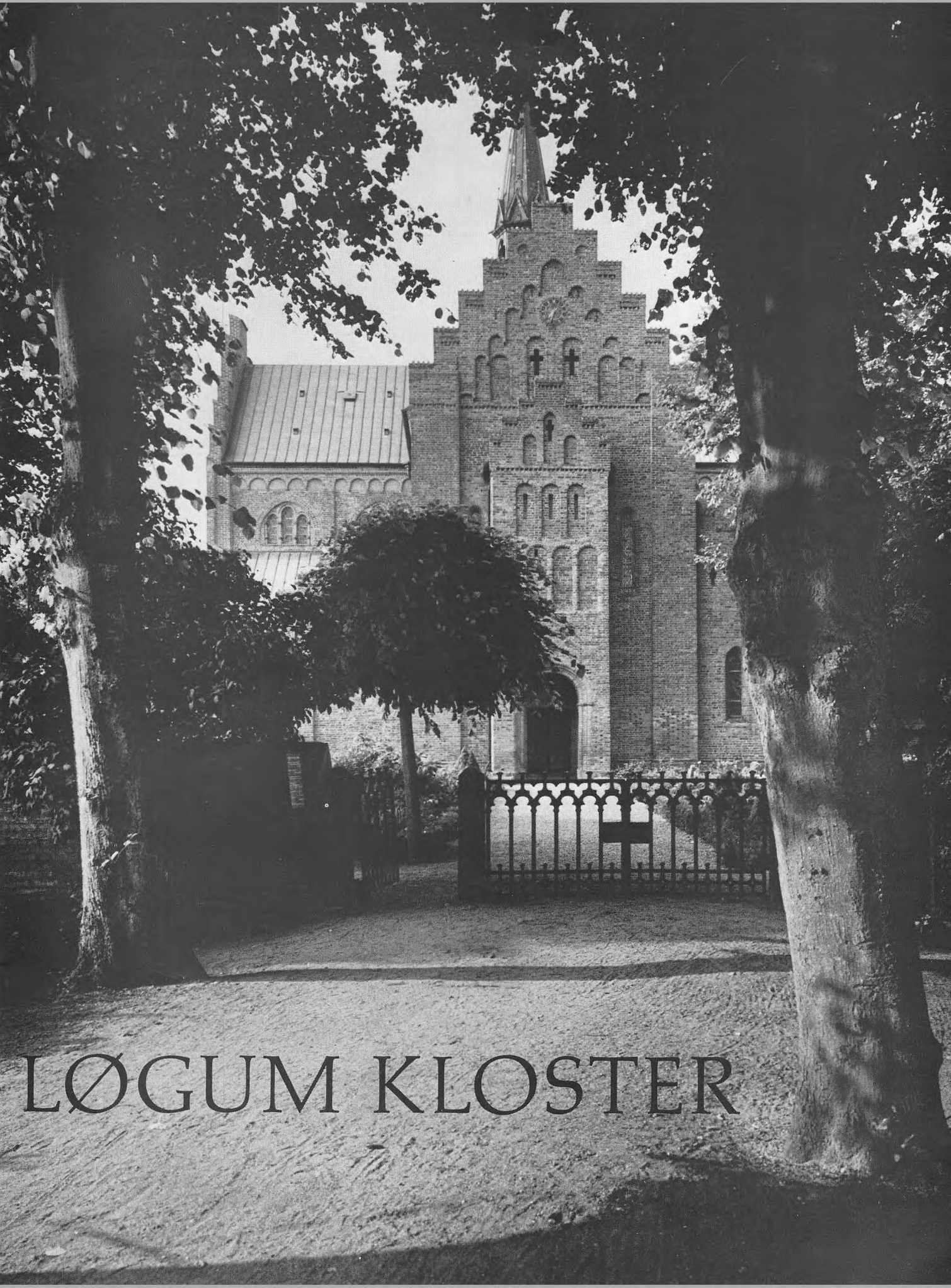
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LØGUM KLOSTER

Til J. Th. Arnfred

Olga Bartholdy Munkeliv i

LØGUM KLOSTER

med fotografier af Gérard

Franceschi udgivet i 800 året

for klosterets grundlæggelse af

Refugiets Kulturforening

Løgumkloster 1973

Indholdsfortegnelse

FORORD *side* 9

INDLEDNING 10

LOCUS DEI 12

KLOSTERLIVET 13

Dagen . Klosterfamilien . Guds gerning
Hændernes gerning . Døden

CISTERCIENSERORDENENS
OPRINDELSE
OG TIDLIGE HISTORIE 29

Bernhard af Clairvaux
Stefan Harding

CISTERCIENSERORDENEN
I DANMARK 39

Ærkebiskop Eskil

LØGUM KLOSTER 44
1173-1548

Klosterbygningerne . Klosterbiblioteket
Dødebogen . Løgumbogen

EFTERSKRIFT 85

NOTER OG HENVISNINGER 89

LITTERATUR 91

Forord

Ved udgivelsen af dette arbejde ønsker jeg først at rette en tak til Gérard Franceschi for inspirerende samarbejde. Hans smukke fotografier af kirke og kloster er både kunstnerisk og dokumentarisk af stor værdi for bogen.

Det er mig en glæde at kunne bringe en tak også til andre, der har ydet mig hjælp ved udarbejdelsen af bogen.

Professor dr. theol. P.G.Lindhardt har gennemlæst og kritiseret manuskriptet og givet gode råd, særligt vedrørende den kirkehistoriske redegørelse.

Landsarkivar dr.phil. Anne Riising har fremskaffet supplerende kildemateriale og givet vejledning i benyttelsen af kilderne.

Prior Frans van Haaren o.c.s.o., Myrendal Kloster, har ydet værdifuld kritik til det vanskelige kapitel om cisterciensernes kortjeneste, *opus dei*, og hjulpet til større forståelse af cisterciensisk ånd.

Jeg takker dem alle for den venlige interesse, de har vist mit arbejde, og for den gode bistand.

Til sidst skal en varm tak rettes til Løgumkloster kirkes menighedsråd, som har ydet en rundelig økonomisk støtte til trykning af bogen og dermed gjort dens udgivelse mulig.

Løgumkloster i januar 1973

Olga Bartholdy

Indledning

Tanken om – i 800-året for Løgum Klosters grundlæggelse – at udsende et jubilæumsskrift er udsprunget af ønsket om, at der skulle foreligge en sammenhængende fremstilling af klosterets historie indtil reformationen og af de bærende idéer i det liv, der levedes i og omkring klosteret.

Den litteratur, der allerede findes om klosteret, rummer fortrinlige skildringer, først og fremmest bygningshistoriske. Således det store værk *Cistercienser-Kirken i Løgum* ved C.M. Smidt og Harald Lønborg-Jensen, udgivet 1931 efter restaureringen i 1920'erne. En anden indgående skildring af kirkens og klosterets arkitektur er givet af Vilh.Lorenzen i *De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie* 1941.

I en stor artikel i *Sønderjydske Årbøger* 1945 af M.Mackeprang: *Løgum Kloster og dets Gods* ses klosteret som det storgods, det udviklede sig til fra 1173 til 1578. Til grund for dette arbejde ligger den fornemste kilde til klosterets historie, *Løgumbogen*. Det er en afskrift af dokumenter fra denne periode på 400 år, nedskrevet i 1578 og et par hundrede år senere trykt i det store samleværk af danske middelalderskrifter *Scriptores Rerum Danicarum* bind 8, udgivet 1834. Håndskriftets titel er *Udschrift paa alle 453 Lugum Closters breffue Closters godts och eyendom ... anrørende*.

Løgumbogens breve udgives i disse år påny i en samlet udgave af latinske breve fra middelalderen: *Diplomatarium Danicum*. Den følges af en dansk oversættelse under betegnelsen *Danmarks Riges Breve* med et udførligt tekstkritisk apparat. Størstedelen af brevene er udkommet senere end 1945, og man vil på nogle punkter kunne notere ændringer i forhold til Mackeprangs fremstilling.

Endnu skal nævnes Edw.Ortveds *Cistercieordenen og dens Klostre i Norden* 1-2, 1927-33. Bind 1 *Cistercieordenen overhovedet* er en rig kilde til dens historie. Bind 2 behandler

Sverige. Et tredje bind skulle omfatte Danmark og Norge, men udkom desværre aldrig på grund af forfatterens død.

En stor del af min viden om Løgum Kloster er hentet fra de nævnte værker, hvis forfattere og udgivere har tolket historiske kilder, som er vanskeligt tilgængelige for en ulærd.

Det er mit håb, at det – på grundlag af de foreliggende værker og hvad jeg her ud over har kunnet hente andre steder fra – er lykkedes mig at give et billede af munkelivet i Løgum Kloster.

Locus Dei. Kirken

Locus Dei

I klosterets *Dødebog*, som senere skal omtales (s. 73), hedder det i fortalen: Det sande navn for dette kloster var på dansk *Lygum, Lehem, Lögum, Lyom, Logum, Loum, Lum*, hvilket munkene ud af fromhed og som et godt varsel har oversat til *Locus Dei* [1].

Locus Dei er latin og betyder *Guds sted*. Navnet Løgum betyder antageligt *et vandrigt sted*. Ordet er beslægtet med *lørdag*, i ældre form *løverdag*, endnu ældre *laugumdag* dvs. *vaske-dag*, altså noget med vand. Og vandrigt var stedet. Bredeåen løb vestpå, og bække fra nord og syd løb sammen til en sø. Her var rige muligheder for at dække et klostresamfunds behov for vandtilførsel.

Klosterets officielle navn var *Locus Dei* i provinsen *Dacia*, en kirkelig betegnelse for Danmark. Den latinske benævnelse måtte det dele med andre af sin ordens, den franske *Cistercienserordens* klostre i Europa. I Sydfrankrig lå *Loc Dieu* (grundlagt 1123), i Nordfrankrig *Lieu-Dieu* (1151-1200) og i Italien *Locedio* (o. 1130) [2].

Cistercienserordenen var i 1100-tallet en fasttømret enhed over hele Europa. Dens historie skal senere fortælles. Her skal blot nævnes, at denne munkeorden havde en forfatning, der i alle ting fastlagde regler for dens samtlige klostre. Det er derfor muligt med en vis historisk ret at tegne et billede af livet, som det efter ordenens munkeideal skulle leves i ethvert af disse klostre, også i Løgum, selv om vi næsten helt mangler kilder til viden om det daglige liv på dette sted. De historiske kilder til cisterciensermunkenes almene liv er i det væsentlige samstemmende, så der har vi fast grund under fødderne.

Klosterlivet

Ora et labora, bed og arbejde, var cistercienserens motto, som førtes tilbage til *Benedikt af Nurcia*. Han er det store navn i Vestens klosterhistorie. Fra hans kloster i Midtitalien, stiftet 529, udgik munkesamfund, benediktinerne, som gennem århundreder spredtes over hele kristenheden. Benedikt udformede en *regel* for klosterlivet: *Regula* blev dens navn for alle tider. Den var rammen om et fællesliv i hellig tjeneste fastholdt af munkeløftet: fattigdom, kyskhed, lydighed. *Regula* går som en rød tråd gennem det kristne munkevæsens historie.

Det var Benedikts munkeideal, der lå til grund for cistercienserens stræben, og det var *Regula*, de vendte tilbage til, da idealet var blegnet hos benediktinerne. Derom skal senere fortælles. Her skal Benedikts regel kun fremhæves til forståelse af cistercienserens dagligliv.

Dagen

Til den bevarede del af Løgum Kloster hører munkenes sovesal, *dormitoriet*, i øverste stokværk af østfløjen (s. 66). Det store rum havde små vinduer til begge sider og skulle om natten oplyses af en enkelt lampe. Salen var inddelt i smårum kun adskilt ved tynde vægge, der ikke nåede op til loftet; for indgangen til hver celle var kun et forhæng. I den snævre celle fandtes en sovebriks med en halmmadras, en hård pude og et uldtæppe eller to. Her var soveplads til tolv munke til at begynde med, senere hører man om tyve [3].

De sov med alle klæderne på. Om vinteren til beskyttelse mod kulden i det iskolde rum, måske også mod kødets fristelser og for hurtigt at kunne være rede, når klokken lød i den tidlige natstunde til den første tidebøn.

»De hvide munke« kaldtes de efter ordensdragtens farve. Yderst bar de en kutte med spids hætte. Den var dog mere grå end hvid, vævet af ufarvet uld. Da de studerende cister-

ciensermunke ved Universitetet i Paris i 1200-tallet hånende blev kaldt »klidmunke«, blev det forordnet, at kutten skulle forarbejdes af rensset hvid uld (s. 25).

Inderst bar de en tunika af groft uldstof med et læderbælte om livet. I bæltet hang en kniv til brug ved spisning blandt andet. Kun til rejsebrug udleveredes benklæder. Til dragten hørte desuden et langt brunt klædningsstykke, skapularet, et slags for- og bagklæde med halshul og en mindre hætte. Når bæltet blev knyttet uden på skapularet, var det en mere bekvem arbejdsdragt, og kutten kunne lægges bort (s. 26). Den måtte dog altid bæres som ordensdragt ved kortjenesten. Hver munk havde to dragter at skifte med. På fødderne havde de inden døre filtsko, tøjsokker til natten, til udendørs brug sko af kohud og til rejsebrug gamascher.

Lad os forestille os en morgen ved to-tiden. En klokke bryder stilheden og hurtigt er munkene oppe og rede til tidebønnen.

Abbeden træder ud fra sit rum, der ligger ved siden af sovesalen nærmest kirken (s. 67). Med abbeden i spidsen går de kutteklædte munke med den spidse hætte trukket op over hovedet ad munketrappen fra dormitoriet ned i den kolde mørke kirke (s. 15). Kun et par olie-lamper, den ene foran alteret, oplyser rummet. De finder deres pladser i korstolene, der står i to rækker mod hinanden under korsskæringen (s. 17, 21). Den gudstjeneste, der nu begynder, varer ofte i flere timer. I lange perioder må munkene stå op i stolene, hvor sæderne er klappet op. Men på hvert sæde findes en lille halvrund anordning, der kan give mulighed for en halvsiddende stilling og derved lidt støtte for den trætte krop. Den kaldes *misericordia*, barmhjertighed. De syge og svagelige har deres særlige pladser i sygekoret mod vest.

Og nu lyder sangen énstemmigt og fuldtonende under de høje hvælvinger. Det er

matutin (morgen), den første af de otte tidebønner, der efter Benedikts regel indrammer døgnets. Teksten er på latin, og i den mørke kirke synges alt udenad.

Tidebønnen har mange led. Først og fremmest Davids salmer og de andre bibelske salmer, der tilsammen kaldes *Psalteret*. Men også hymner fra oldkirken og lovsangen *Te Deum* afbrudt af bønner og skriftlæsning (s. 22-24).

Melodien er af en egen streng skønhed. Stemmerne er skolede. Denne musik er hverken i dur eller mol. Men i al sin enkelhed er den langt rigere på tonearter og nuancer, stemt efter ordene der synges. Tonerne bærer ordene frem, form og indhold smelter sammen. Det er den gregorianske koral, opkaldt efter pave Gregor den Store (d. 604), under hvem kirkens liturgi, der i løbet af århundrederne var vokset til en broget mangfoldighed, efter overleveringen blev samlet og ordnet i faste rammer. Det er vekselsang, der lyder, mellem en forsanger og munkekoret eller mellem to halvkor.

Matutin skulle være tilendebragt inden daggry. Om sommeren var den derfor kort, om vinteren udfyldtes ikke alle timerne før solopgang, hvorved den efterfølgende pause blev af ret lang varighed. Den blev ikke brugt til fornyet morgensøvn eller toilette, endsige morgenmad; efter ordensregelen var denne »fritid« bestemt til meditation og stille bøn i kirken eller læsning i kapitelsalen. Den kunne også bruges til at indøve dagens liturgi og læse på de 150 davids-salmer, der skulle kunnes udenad på latin.

Ved det første skær af dag lød klokken atter, og munkene samledes i kirken til *laudes*, morgenens festlige lovsang. Hermed indledtes dagens syv tidebønner som fastsat i Benedikts regel: *laudes*, *prim* (den første time), *terts* (den tredje), *sekst* (den sjette), *non* (den niende), *vesper* (aften) og *completorium* eller *complét* (fuldendelse).

Navnene er, med undtagelse af det sidste, hentet fra romernes tidsinddeling. De inddelte dagen fra solens opgang til dens nedgang i tolv lige store timer, *horæ*, således at timerens længde

varierede efter dagens længde i årets løb. Dagens faste punkt var *sekst*, den sjette time, når solen stod højest på himmelen.

Denne inddeling gjaldt efter Benedikts forbillede også hos cistercienserne; ure fandtes jo ikke. Ved forårs- og efterårsjævndøgn faldt tidebønnerne, »dagtiderne«, omtrent således: *laudes* omkring kl.5, *prim* kl.6, *terts* kl.9, *sekst* kl.12, *non* kl.15, *vesper* inden dagslyset svandt og *complét* efter solnedgang.

I Norden, hvor forskellen mellem nattens og dagens længde i de skiftende årstider var langt større end i cisterciensernes hjemland, Østfrankrig, har det været umuligt at overholde den foreskrevne dagsorden året rundt uden at forskyde og ændre tidebønnerne. Hvordan man i Danmark har opfyldt kravene om de enkelte bønners udførelse er ikke kendt. En skildring af dagens gang må derfor blive ret skematisk, idet jævndøgnstiden vælges som norm. Men overalt har tidebønnerne været bestemmende for døgnets rytme. Deres religiøse indhold vil blive omtalt i anden sammenhæng.

Ved *laudes* er også andre end munkene tilstede i kirken, i alle tilfælde i vintertiden. I kirkens langskib mod vest, adskilt fra munkenes kor ved mur eller gitter, sidder lægbrødrene og andre af klosterets læge, ikke munkeviede, beboere, som senere skal omtales mere udførligt. De deltager i lovsangen og morgenbønnen og går derefter til deres arbejde. I de lyse sommermorgener går lægbrødrene til arbejdet straks efter nattens hvile.

Mellem *laudes* og *prim* er tiden inde for morgentoiletet. Det foregår ved klosterbrønden, som altid fandtes foran indgangen til spisesalen i klosterets sydfloj. Hygiejnen stod ikke højt, så det er hurtigt overstået at vaske ansigt og hænder, banke støvet af klæderne mod muren og give læderskoene fedt. Barbering og klipning af det sparsomme hår på den kronragede isse er henlagt til andre tidspunkter og foregår i vintertiden i det eneste opvarmede rum, *kalefaktoriet*. Fodvask foretages om lørdagen og er en rituel handling. En af munkene vasker alle brødrenes

Munketrappen fra dormitoriet til kirken

fødder, en ydmyghedens tjeneste, som de skiftes til at udøve.

Snart lyder klokken til den korte tidebøn *prim*, og umiddelbart derefter følger dagens første messe for alle brødrene, hele *konventet*. Morgenmessen er det ene af dagens højdepunkter. Det er Kristus selv der åbenbarer sig i brødet og vinen. At læse messe går på tur mellem de præsteviede munke, mens de øvrige danner koret i liturgien.

I de tidlige morgentimer har der i pauserne været messer af en anden art, de »stille messer« ved kirkens sidealtre. En præsteviet munk med en hjælper, en subdiakon, læser en messe uden

sang og kor for mennesker, der er syge eller i fare, eller for de afdødes sjæle.

Efter morgenmessen går munkene i procesion ud af kirken gennem korsgangen til *kapitelsalen*, det smukkeste og vigtigste rum næst efter kirken (s. 61-63).

De sætter sig tavse på den trappetrinformede stenbænk rundt langs væggen, abbeden i sit sæde midt for. Og så følger hver morgen den begivenhed, der hedder at »holde kapitel«. Abbeden beder en bøn og læser et kapitel af Benedikts regel – herfra stammer navnet kapitelsal. Kantoren læser efter en særlig formular navnene på afdøde brødre i ordenens klostre fra

nær og fjern fra de såkaldte døderuller og beder en bøn for de afdøde og deres pårørende. Så lyder ordene: »Lad os tale om vor ordens sager«. Hvad her meddeles er strengt hemmeligt.

Derpå følger den mærkelige procedure *synds-bekendelserne*. Denne handling overflødiggør ikke det egentlige skriftemål. At gå til skrifte mindst en gang om året var enhver kristens – også munkens – pligt overfor kirken.

Her er det klostertugten det gælder. En munk, der véd at han i handling eller tanke har forsyndet sig mod sit løfte om fattigdom, kyskhed og lydighed eller mod klosterets strenge regel, tilstår her sin brøde og beder om tilgivelse. En anklage mod en medbroder kunne også fremsættes – dette kaldtes en »kærlighedsgerning«, forstået som en hjælp til at overholde regelen, der var vejen til helliggørelse. Den anklagede lægger sig på knæ foran abbedens sæde og må svare på, om han er skyldig. Hvis han indrømmer sin skyld, siger han *mea culpa* – »det er min brøde«. Dommen fældes på stedet af en uvildig, dertil udpeget broder. Den kan lyde på ekstra faste eller rotting. I sidste tilfælde eksekveres dommen omgående. I et hjørne af kapitelsalen hang altid dertil bestemte kæppe. Den skyldige affører sig kutten, smøger tunikaen ned til bæltestedet, sætter sig på en lav skammel med bøjet ryg og modtager uden klage det idømte antal slag på den nøgne ryg. For hvert slag siger han *mea culpa*.

En større forseelse kunne straffes med fængsel på vand og brød. Munkene var ikke engle, opsætsighed og voldsomme stridigheder kunne forekomme. Der hørte et fængsel til ethvert cistercienserkloster, *carcer*. Heller ikke Løgum Kloster manglede et fængsel (s. 71).

Klostertugten var streng. Til den hørte også tavshed. Intet overflødig ord måtte tales, tungen var skabt til lovsang og bøn. Den ydre tavshed skulle værne om den indre stilhed, så at Guds røst kunne høres. Der udviklede sig da et fingersprog, hvor et tegn kunne betyde et helt ord. En vis selvtugt fandt også sted. Den kunne bestå i hver fredag, undtagen i jule- og påsketiden, at tage *disciplin*, det betød svøbeslag på

den nøgne ryg. Det kunne dog tillades, at den der ikke frivilligt ville underkaste sig disciplin i stedet kunne bede Davids syv bodssalmer. Derimod var åreladning fire gange om året til bekæmpelse af kødets begær en pligt for alle.

Fra kapitelsalen går munkene til arbejdet indtil *terts*, en af de korte tidebønner, som fortsætter i dagens højmesse.

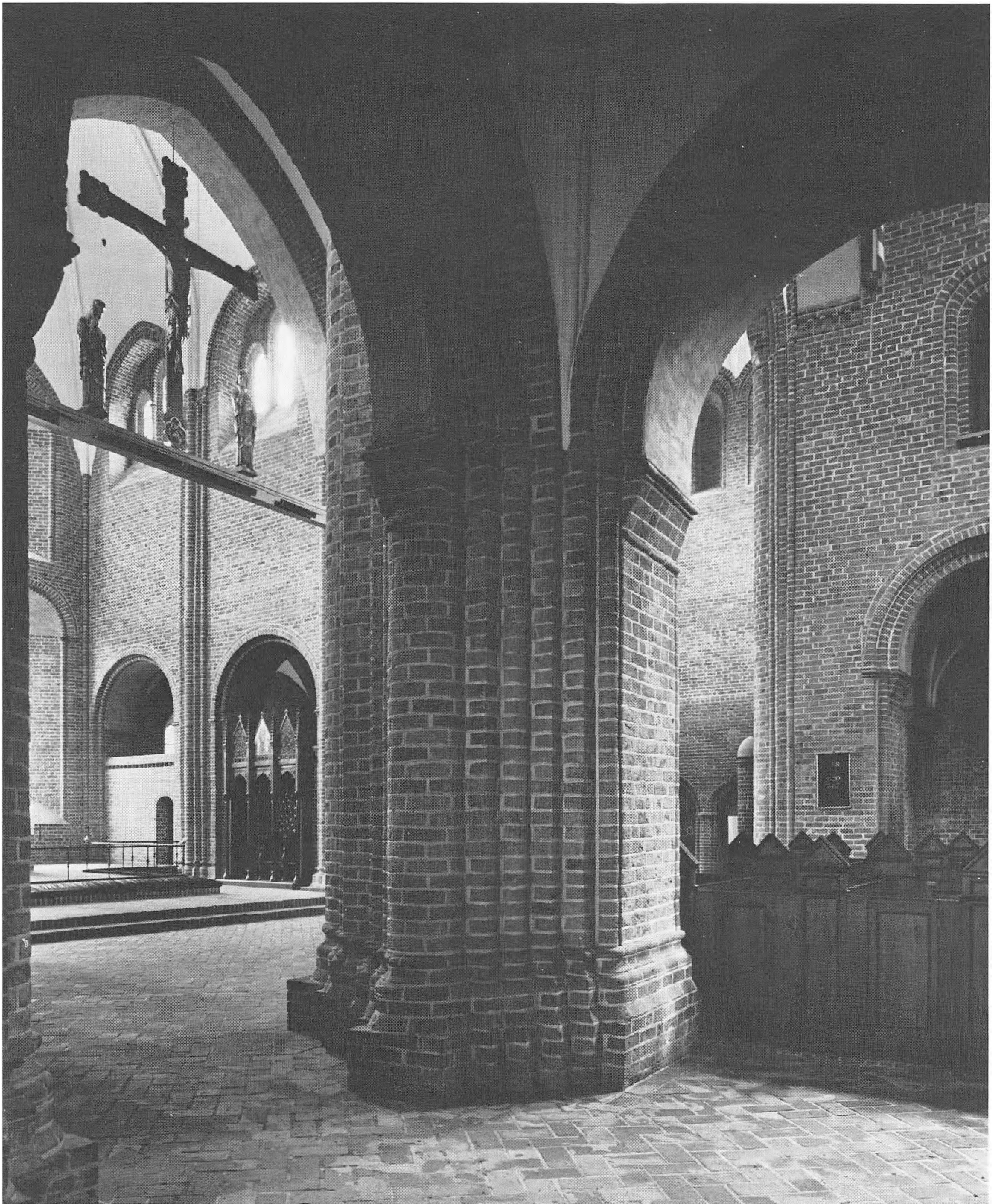
Morgenen er lang med de mange former for kortjeneste, mens arbejdstiden er kort. Mens det endnu er mørkt er der lettere arbejde inden døre, manuel gerning eller afskrivning af de hellige skrifter eller studier, især af Bibelen. Hver munk har sit at passe efter sine evner.

Arbejdets fordeling og udlevering af redskaber foregår i *parlatoriet*, efter ordets betydning det sted, hvor der må tales. Senere på dagen venter arbejdet udendørs. Det kan være lettere mark- eller havearbejde. Urtehaven til dyrkning af grøntsager og lægeurter er stor og giver megen beskæftigelse. Der er også værkstederne, og da klosteret er selvforsynende, er der mange gøremål.

Efter højmassen og tidebønnen *sekst* er det tiden for dagens eneste solide måltid. Indtil kl.11.30 har munkene været fastende. Dog kunne de svagelige få et stykke brød om morgenen. Om sommeren var måltidet først ved *non* dvs. kl.15, i fastetiden ved *vesper*, kl.17. Munkene har da været fastende i 15 timer. Kosten var meget spartansk. Efter Benedikts regel var kød ikke tilladt, i begyndelsen heller ikke fisk og æg, men det ændredes. Efter en senere bestemmelse var kun kød af firføddede dyr forbudt! Middagsmaden bestod af et bestemt mål brød, grøntsager og grynretter, dertil vand eller øl.

Måltidet indtages i spisesalen, *refektoriet*. Her er det kældermesteren der hersker. Han retter an og overvåger, at alt foregår med ro og værdighed. Inden munkene går tilbords, vasker de hænderne ved klosterbrønden uden for spisesalen.

Munkene træder ind i *refektoriet* sammen

Kirkerummet under korsskæringen

med kornovicerne, de unge vordende munke, og efter bordbønnen sætter de sig på faste bænke langs væggen med borde foran. Abbeden sidder ved sit eget bord sammen med prioren, og måske er der gæster ved abbedens bord. Man spiser i tavshed, mens man lytter til en broder, der fra en højtstående pult læser en opbyggelig tekst højt, måske en betragtning af den hellige Bernhard eller en helgenlegende.

Der lægges vægt på god bordskik. Brødrene lærer at være beskedne, vente på maden, tage hensyn til hinanden. De spiser to og to af samme tallerken. I det hele taget hører høflighed og ærbødighed i tale og adfærd med til kloster-tugten. Uden tvivl er gode manerer kommet fra klostrene og har påvirket sæd og skik.

Efter måltidet går man i procession ind i kirken til en kort taksigelsesbøn. Derefter undes der munkene en times middagshvile; de går ad »dagtrappen«, der fører fra korsgangen op til dormitoriet (s. 64), men kun om sommeren; om vinteren går dagen straks videre med afvekslende arbejde og tidebønner. Der er endnu *non* og *vesper*, når dagen går på hæld. Efter *vesper* et let aftensmåltid. Derefter samles alle i korsgangens nordside, hvor der ofte var en stebænk langs kirkemuren. *Collatio* kaldtes dette aftensæde. Her lyttes til oplæsning af kirkefædrenes skrifter.

Den sidste tidebøn er *complét*, fuldendelsen af dagens hellige tjeneste. Her slutter også lægbrødrene sig til efter endt dagværk. Den ender med lovsangen til cistercienserordenens beskytterinde, den hellige Jomfru Maria, til hvem alle cistercienserklostre var indviet: *Salve regina* – Hil dig, himmeldronning!

Kl.19 om vinteren, kl.20 om sommeren er dagen forbi. Munkene forlader kirken, modtager et rensende stænk af vievand og går to og to op ad munketrappen til dormitoriet. Tavse lægger de sig på sovebriksen, og trætheden overvælder dem. Døgnet rundt har de fået 6 timers søvn, om vinteren 7, haft 4-6 timers manuelt arbejde, 3-5 timers læsning og åndeligt arbejde, 6-7 timers korttjeneste. Således formede døgnet sig i ordenens første, strenge tid i 1200-tallet.

Senere slækkedes der på kravene og på timeplanen.

Klosterfamilien

Den øverste i et klostresamfund var *abbeden*, valgt af klosterets munke, som regel af deres midte. Valget blev ledet af abbeden fra moderklosteret, det kloster, hvorfra et bestemt kloster var udgået. For Løgum Kloster var Herrisvad i Skåne moderkloster.

Ifølge ordenens love stilledes der visse krav til en abbed. Han »skal have ført et rosværdigt levned, være i lovlig alder og tilstrækkelig bogkyndig, i al fald så han i sit kapitel kan forkynde Guds ord og i generalkapitlet (ordenens lovgivende forsamling) kan tale korrekt (latin)«. Lovlig alder var som regel 24 år. Han skulle også have en vis værdighed. Det hed: »Ingen for ungdommelig og med drengensigt må sættes til abbed« [4]. Han behøvede ikke være præst, men skulle straks efter valget præstevies.

Abbeden var klædt som munkene, kun bar han som tegn på sin værdighed brystkorset. Ved indvielsen var han for denne ene dag iført sin silkekappe. Ved fester og processionser førte han *hyrdestaven*, en krumstav, og bar *mitra*, bispehuen. Alle klosterets breve var påtrykt abbedseglet, hvor hyrdestaven sås afbildet. Han skulle, som Benedikts regel foreskrev, være en hyrde, ja mere endnu, en fader for sine munke. Navnet abbed kommer af *abbas*: fader. Han skal »handle på Kristi vegne i klosteret«, derfor skal han adlydes i alle ting [5].

Selv skulle han adlyde abbeden i Citeaux, ordenens første kloster, paven i Rom og cisterciensernes retsorden. Han skulle stå til regnskab overfor moderklosterets abbed, *pater abbas*, som havde tilsyn med klosteret. En vis lydighed skyldte han tillige stiftets biskop, hvem det påhvilede at indvie den nyvalgte abbed (s. 36).

Klosterlivets bærende idé var munkenes fællesskab i alle ting. En ung mand, der søgte optagelse, måtte vide, at han, fra den dag han

blev munk, ikke mere tilhørte sig selv. På forhånd måtte visse betingelser opfyldes. Han skulle være fyldt 18 år, være ægtefødt, kunne læse og skrive – det blev der dog senere slået af på. Han skulle kunne gå ind under det hårde liv i klosteret, kunne nøjes med to måltider om dagen og tåle faste. Efter en uges betænkning som gæst i klosteret blev han optaget som *novice* med et års prøvetid. I dette år blev han lært op til kortjenesten med alle dens ritualer, alt skulle han kunne udenad og på latin. Han skulle adlyde noviceforstanderen i alle ting og bevise, at han havde sind til helt at give sit liv til klosterets hellige tjeneste.

Efter prøveåret aflagdes munkeløftet, *profes*. Det var den store dag i munkens liv. Højtideligheden foregik i kapitelsalen. Knælende foran abbeden fremsagde han sit løfte: »Jeg lover dig, ærværdige fader og dine retmæssige efterfølgere, lydighed i overensstemmelse med St. Benedikts regel, indtil døden« [6]. Efter Benedikts regel, *Regula*, betød løftet *fattigdom, kyskhed og lydighed*. Dertil kom løftet *stabilitas*, at ville tilhøre sit kloster hele livet. Løftet blev også afgivet skriftligt og opbevarede i klosterets arkiv.

Efter aflæggelsen af løftet bliver novicen kronraget, får tonsuren, som det hedder, dvs. at issen bliver glatraget, kun en krans af hår bliver stående over ørerne som en krone, *corona*. Derefter ifører abbeden ham munkeskutten. Ved den påfølgende messe er han optaget blandt munkene: han er *klerk*. Senere kan han blive præsteviet, hvis han findes egnet til den allerhelligste tjeneste: at udføre messen. Han kan også stige til prior, abbedens nærmeste hjælper, og måske engang blive abbed. Men fra nu af gjaldt det at hengive sig til et liv efter mottoet *ora et labora*, bed og arbejd.

Det er Benedikts fortjeneste, at han satte arbejdet højt. »Først da er de sande munke, når de lever af deres hænders arbejde«, siger han [7]. Men det skulle i de følgende 600 år blive anderledes, særligt i de ordener hvor kortjenesten, bøn og from betragtning (kontemplation) blev den egentlige beskæftigelse: *de kon-*

templative klostre, som cistercienserne hørte til. Her støttede de sig også til Benedikt: »Intet må gå frem for Guds gerning«, det vil sige korbønnen [8].

Som vi har set ved omtalen af munkenes dagligliv var arbejdstimerne i cisterciensernes første tid meget få i forhold til kortjenesten. Hvordan blev så arbejdet i et kloster, der skulle være selvforsynende, udført – navnlig efter at det mange steder som i Løgum havde udviklet sig til et stort gods, et »herrekloster«? Problemet løstes ved, at det nødvendige og grove arbejde blev udført af *lægbrødrene*, som blev en uundværlig del af klosterfamilien.

Lægbroderinstitutionen var ikke cisterciensernes opfindelse, den havde eksisteret i de kontemplative ordener i over 100 år. Det var imod Benedikts klostertanke, omend ikke nævnt i *Regula*, at et kloster ejede landsbyer og havde fæstebønder. Det var derfor en genial løsning at optage brødre, der søgte til klosteret for at leve og arbejde i munkesamfundet. De var jævne folk, der ikke kunne læse eller skrive, mens munkene i de tider kom fra adelsslægterne, og her i Danmark var af storbondeæt.

For at kunne skelne munkene fra lægbrødrene var disse anderledes klædt. De bar en brun kutte. De havde ikke tonsur men kortklippet hår, og mens munkene var glatragede, havde lægbrødrene skæg, hvorfor de kaldtes *barbati*, de skæggede, eller *conversi*, omvendte.

Også de havde et prøveår under en noviceforstander. Efter prøveåret var der også for dem *profes* i kapitelsalen, hvor en lægbroder overfor abbeden gav afkald på al sin ejendom og knælende lagde sine hænder i hans med løfte om »lydighed i alt godt indtil døden«.

De var udelukkede fra kortjenesten og måtte kun på helligdage overvære samlingen i kapitelsalen. Ved gudstjenesten havde de deres plads i kirkens langskib mod vest, adskilt fra munkene ved en skranke og ved »lægmandskrucifikset«, det som i Løgum findes højt over koret. Ved et særligt alter, »helligkorsalteret«, modtog de sakramentet. Denne adskillelse fra kirkens helligste rum var betegnende for deres

stilling, de kunne aldrig blive indviede munke. Da de som regel ikke kunne læse, stilledes der ikke store krav til deres katekismulærdom. De skulle udenad kunne Fadervor, trosbekendelsen, Davids bodssalme *Miserere* og *Ave Maria*. Også tidebønnerne skulle de bede. Men kun morgenbønnen, *laudes*, og aftenbønnen, *complét*, kunne de overvære i kirken. De øvrige tidebønner måtte de holde, hvor de færdedes i marken eller ved håndværket.

Det var lægbrødrene, der dyrkede jorden, drev møllebrug og fiskeri og øvede al slags håndværk. Det var dem der opretholdt klosterets drift. Ofte var de dygtige i deres fag, ikke mindst som bygningshåndværkere.

Lægbrødrene boede i klosterets vestlige fløj og havde deres egen spisesal og sovesal. En særlig dør førte fra deres fløj ind i kirkens langskib.

Munkene og lægbrødrene udgjorde til sammen ordenen inden for klosterets mure. Men til klosterfamilien hørte tillige de såkaldte *familiares*. Det var en slags daglejere. Hvad de ejede havde de givet til klosteret. Derefter arbejdede de for klosteret uden løn, men blev forsørget for livstid. Ligesom lægbrødrene havde de del i klosterets velsignelse i liv og død. De ville komme til at hvile i klosterets indviede jord og få del i munkenes forbøn. De var i en lavere klasse end lægbrødrene, men de var indenfor.

Med de skiftende tider kom også andre udenfor boende folk til at høre med til klostetsamfundet omend på løsere vis: dets daglejere, gårdbestyrere, bønder og husmænd. Endelig var der personer, der stod klosteret nær som dets velgørere. De kunne ved en skriftlig formular optages i et åndeligt broderskab med ordenen, få andel i forbønnen og blive begravet i klosterjord.

Alle klosterets beboere med deres individuelle forskelligheder skulle leve under samme tag i hele deres liv og dele alt. Af egen fri vilje var de gået ind under klosterfællesskabet med det ene mål: at tjene Gud og mennesker som et billede på kristent familieliv.

Guds gerning

Det latinske ord for det, der var det vigtigste af alt, hjertet i klosterlivet, var *opus dei*. Det er vanskeligt at oversætte. Ordet gudstjeneste er for snævert og misvisende; vi bruger det til at betegne det, der foregår om søndagen i kirken, hvor menigheden samles for at tjene Gud i bøn og lovsang og modtage Guds gaver i dåb og nadver. Menigheden bliver her den handlende.

I sin oversættelse af Benedikts regel bruger Peter Schindler udtrykket »Guds gerning« for *opus dei*, hvor Benedikt taler om kortjenesten. Det er den nøjagtige oversættelse og udsiger, at Gud er den der virker, når bøn og lovsang lyder i kirken.

I klosterets *opus dei* ligger begge betydninger. Munkene samles i kirken til korbønnen for at tjene og lovsynges Gud som formidlere for alle mennesker. Og Gud er tilstede og virker med sin kraft til frelse for menneskeheden. Alt hvad der hørte til kortjenesten skal ses i lys af *opus dei* i denne dobbelte betydning.

I messen forstår vi umiddelbart, at Gud er den der handler. Dens højdepunkt er Jesu nærværelse, hans gentagne offer i brødet og vinen. Det kan derfor vække forundring, at Benedikts regel ikke omtaler messen. Forklaringen er, at den hellige messe på Benedikts tid, i 500-tallet, forlængst havde fået sin faste form efter Roms ritual, som brugtes i Midtitalien, og skulle celebreres efter kirkens vedtagne regler [9]. I klosteret Monte Cassino var der kun få præsteviede munke, og messen synes at have indtaget en underordnet plads i forhold til tidebønnerne. I *Regula* bruges ordet *opus dei* udelukkende om korbønnen. I cistercienserklostrene derimod var messen midtpunktet i *opus dei*. Mange munke fik præstevielse med ret til at læse messe. Men også her gjaldt i hovedsagen Roms vedtagne ritual; så messen behøvede ingen beskrivelse, hvad den heller ikke synes at have fået i den cisterciensiske liturgis historie. Der berettes kun, at et klostets daglige messetjeneste, hvor alle munkene skulle være tilstede, *konventmes-*

Korstole

sen, bestod af morgenmessen, højmessen (*missa solemnis*) og en messe for Jomfru Maria, læst ved et særligt alter.

En anden form for messe er allerede omtalt, de »stille messer«, kun læst af en enkelt præst og hans hjælper i morgens timer.

Sjælemesserne, læst for de døde i skærsilden, kunne være »private messer«, men kunne også være hele konventets pligt. Det samme gjaldt *votivmesserne*, læst til helligelse af større eller mindre begivenheder eller foretagender i dette liv. Når en af klosterets beboere døde, holdtes *dødemesser (requiem)*, hvor hele klosterfamilien var samlet (s. 27-28).

Men *tidebønnerne* var den del af »Guds gerning«, der optog det meste af munkens tid og stillede de største krav.

Hvor stor betydning Benedikt tillagde tidebønnen ses af, at han i *Regula* havde forordnet, at hvis en munk ikke kunne være tilstede ved korbønnen, skulle han alligevel, hvor han end befandt sig, tage del i den fælles tilbedelse med tidebønnens ord [10].

Tidebønnen har dybe rødder i det gamle Israel. Indholdet i den jødiske synagoges gudstjeneste var bøn, afsyngelse af Davids salmer og skriftlæsning. Davids salmer var Jesu bønnebog, og de blev sunget i den kristne menighed fra dens første dage. »Jeg lovpriser dig syv gange om dagen« og »Jeg står op ved midnat for at prise dig« hedder det i Davids salme 119 vers 164 og 62. Dette er grundlaget for den klassiske inddeling af tidebønnerne.

»Syv gange om dagen« lød sangen i kirken fra *laudes* til *complét*. *Matutin* blev ikke sunget »ved midnat« men ved to-tiden (*matutin* = morgen). Denne bøns oprindelige navn, som ofte stadig anvendes, var *vigilie* (bøn ved nattevågen). I kirkens oldtid har den antagelig været sunget ved midnatstid, men Benedikts regel bestemte, at munkene om vinteren skulle stå op til *vigilie* i nattens »ottende time«, dvs. kl.2 efter vor tidsinddeling, om sommeren noget tidligere og på helligdage, hvor gudstjenesten var stærkt udvidet, allerede kl.1 [11].

Matutin var den længste tidebøn og den mest betydningsfulde: man vågede, mens verden sov, man vågede sammen med Kristus, man vågede i venten på Kristi genkomst.

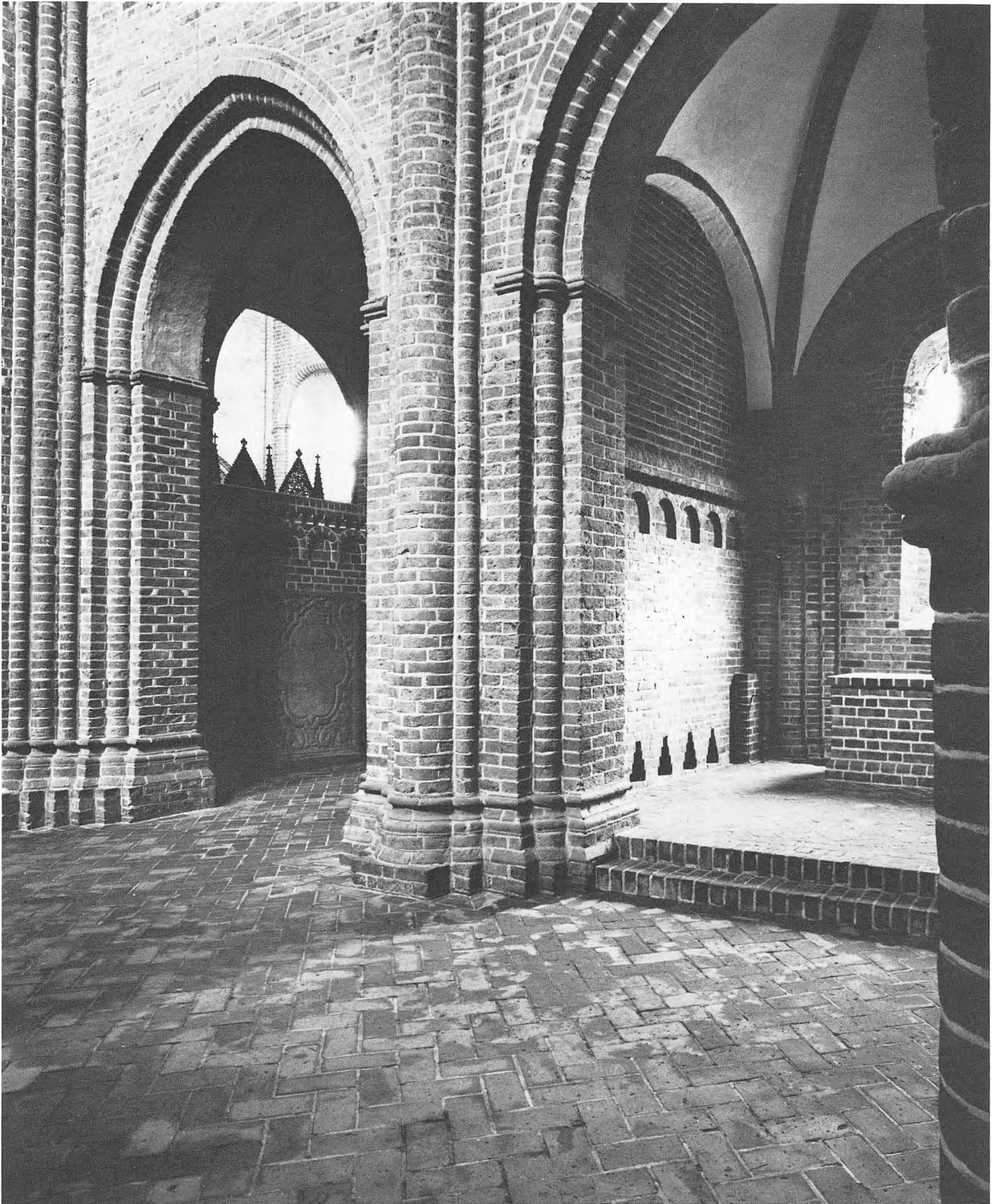
I det dunkle kirkerum beder alle efter et klokkesignal en kort, stille bøn, fremsiger Fadervor og trosbekendelsen. Vendt mod alteret gør de korsets tegn. Præsten foran alteret beder: »Herre, jeg råber til dig, il mig til hjælp«, og brødrene svarer, idet de bøjer sig dybt: »Herre, il mig til hjælp«. Så lyder fra hele koret et vers sunget tre gange: »Herre, åbn mine læber, så skal min mund forkynde din pris« [12]. Ind mellem tidebønnens mange led: davidssalmer – 12 hver nat – hymner og skriftlæsning, bryder koret ud i lovsang: *Gloria* (»Ære være Faderen, Sønnen og Helligånden«) og et langttønde og jublende *Halleluja*. Lovprisning er grundtonen i *matutin* som i hele *opus dei*.

Alle 150 davidssalmer fordeltes på ugens tidebønner. De to store dagbønner, *laudes* og *vesper*, havde tillige lovsange fra Det nye Testamente som højdepunkter. Ved *laudes* lød Zakarias' lovsang *Benedictus* (»Lovet være Herren, Israels Gud«) og ved *vesper* Jomfru Marias lovsang *Magnificat* (»Min sjæl ophøjer Herren«) [13]. Dagens »små« tidebønner prægedes næsten ganske af davidssalmerne.

Et poetisk indslag i liturgien var de latinske, »ambrosianske« hymner fra oldtiden [14], storlåede morgensange og fredfyldte aftensalmer.

Der er skrevet meget, og uoverensstemmende, om tidebønnernes indhold og symbolske betydning. Som eksempel kan nævnes et opbyggeligt skrift fra Løgum Kloster fra 1300-tallet. Her læser man, at tidebønnerne skal bedes til minde om Jesu lidelse, død og opstandelse. Hver af »tiderne« er fastlagt efter lidelseshistoriens hændelsesforløb [15].

Tidebønnernes ritual var fastlagt i alle led, og dog lød det forskelligt fra dag til dag: efter ugens dage, helgendage, men især efter kirkeåret. Det var kirkeårets fester og højtider, der bestemte indholdet af hele *opus dei*. Der var aposteldage og martyrdage, der var Allehelgensdag, Mariæ Bebudelsesdag og Sankt Hans.

Sidekapeller mod øst

Men det, der gav mening og sammenhæng var de store højtider: jul, påske og pinse. Tidebønnen stemte sindet i dagene forud: advent, passionstiden og dagene før Helligåndens komme. Det var hele Guds frelsesplan, der var grundtonen i *opus dei*.

Vil man lære tidebønnerne nøjere at kende, er det netop i disse år gjort muligt ved udgivelsen af de latinske tekster på dansk. I en årrække har nogle præster og musikere i Danmark set frem til at kunne give tidebønnerne, med al den rigdom de indeholder, til den danske menighed i håbet om, at de ligesom Den danske Salmebog må blive folkets eje.

Et stort antal latinske hymner bringes her for første gang i dansk oversættelse ved Harald Vilstrup i fin poetisk gengivelse. Ikke alene ordene, også melodierne og deres syngemåde, den gregorianske sang, er gennemarbejdet. Tidebønnerne med deres melodier findes nu i de to bøger: *Dansk Tidebog*, »Den danske Tidegærd«, og *Det danske Antifonale I*, begge udkommet 1971. De er ikke identiske med cisterciensernes tidebøn, men de øser af samme kilde. Som prolog i *Dansk Tidebog* bringes kapitel 19 af Benedikts regel: »Om måden at synge på«. Her siger han: »Vi må altid have for øje det ord som profeten siger: »Tjener Herren med frygt« og atter: »Lovsynger Herren med andagt« og »I englenes nærvær vil jeg lovsynge Dig«. Lad os derfor tænke på, hvorledes det sømmer sig at være i Guds og hans engles påsyn, og lad os stå og synge således, at vort sind svarer til vor røst« [16].

Til *opus dei*, kortjenesten, føjede sig *lectio divina*, læsning af hellige skrifter. Det var først og fremmest fordybelse i Bibelen. Men det var også skrifter, der måske for os i dag mest har kirkehistorisk interesse, skrifter fra oldkirken. Det var vidnesbyrd fra de første kristne århundreder, om martyrerne, »munkefædrene« i Ægyptens ørken, om helgeners levned og ikke mindst kirkefædrenes skrifter. Det var ånden fra apostlenes dage og fra den første menighed, der blev lyttet efter i disse hellige skrifter. Bagved lå, gennem en søgen tilbage til gamle stier,

den stræben efter fornyelse, som var karakteristisk for cistercienserbevægelsen.

Til *lectio divina* hører også fordybelse i selve *Regula*. Hver dag blev et kapitel af denne jo forelæst i kapitelsalen, som et helligt skrift (s. 29).

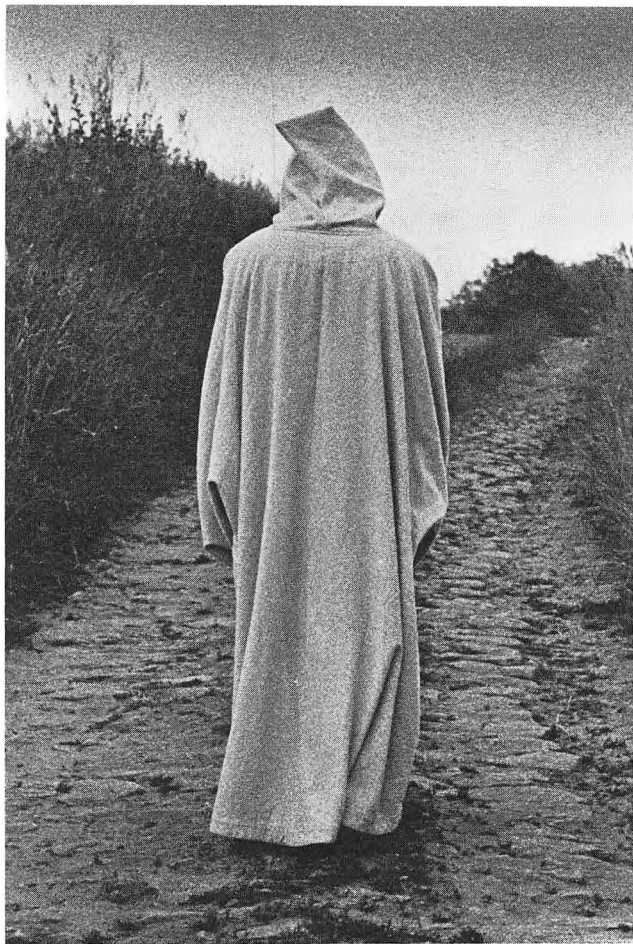
Cistercienserordenen var *kontemplativ*, indadvendt, koncentreret om »Guds gerning«. Men det kontemplative klosterliv var på sin vis dog vendt mod menneskene ude i verden.

For middelalderens menneske var død og djævel en realitet. I den verden, som omgav ham med alle dens fristelser, følte han sig fortabt, og forude ventede dommen. Kun i kirken var der frelse. Han havde en fast tro på Den hellige almindelige Kirke som en levende organisme. Han troede på, at inden for kirken var der nogle, munkene, der var kaldet til at forlade alt i selvfornægtelse og som hans stedfortrædere helt hellige sig et liv i bøn og tjeneste for Gud og næsten. Der var en stærk tro på forbønnens kraft og på de helliges samfund. *Opus dei* »Guds gerning«, i begge betydninger af ordet var som et levende hjerte, hvorfra blodet strømmer ud i legemet til alle lemmer. Således strømmede efter folkets tro liv til kirken og til hele verden fra klostrene.

Ud fra denne tankegang forstår man den store offervilje i middelalderen, der fik klostre til at skyde frem og vokse sig store og rige. Gaverne hed »sjælegaver«. Det gjaldt jo sjælens frelse. Gavebrevene vidner herom: »Til bod for min sjæl og for at fortjene et evigt liv«, sådan lød formularen ofte. Det var et udtryk for retfærdiggørelse, ikke ved tro, men ved gerninger.

Hændernes gerning

Ora et labora, bed og arbejde, var mottoet hos Benedikt. Ved siden af *opus dei* »Guds gerning«, satte han *opus manuum* »Hændernes gerning«. Når man betragter alle disse fromhedsøvelser, som for munkene fyldte de fleste af dagens timer, ligger det nær at spørge: var klostrene, i hvert fald de kontemplative, andet end centrer for åndsliv?

Munk i ordensdragt

Det kan historien give svar på. Overalt, hvor cistercienserordenens klostre blev grundlagt, skete det på øde, sumpede og skovrige steder. Og overalt så man disse udørkener forvandles til frugtbare marker og enge, vinhaver og abildgårde.

Vi ved, at det var lægbrødrene, der udførte det grove arbejde, for at munkene kunne frigøres til kortjenesten. Men det var ikke lægbrødre, der ledede landbrugets drift.

Administrator af jordegodset som af hele klosterets funktion var *abbeden*. Som hjælper i de praktiske ting havde han kældermesteren, *cellarius*. Navnet tyder på, at det særligt var forråds-kammeret, der var hans område. Men dette var udvidet til klosterets hele økonomiske forvaltning. Han var ansvarlig overfor abbeden; lægbrødrene stod under hans opsyn.

Meget afhæng af en dygtig *cellarius*, men abbeden havde hovedansvaret; af ham krævedes der foruden den åndelige myndighed megen praktisk dygtighed og en stor arbejdskraft.

I klosterkrøniken fra Øm, et cistercienserkloster ved Mossø, fortælles der, at der i abbedrækken var en vis hr. Nils, der ikke kunne klare den praktiske side af sit embede. Han var »en troskyldig og lidt for enfoldig mand, der vel havde duens enfold, men mindre af slangens kløgt, end tilbørligt var«. Han var derfor også kun forstander i to år og vendte tilbage til Vitskøl Kloster, hvorfra han var kommet, og »tilbragte der resten af sit jordeliv i fred« [17].

Abbeden skulle også repræsentere klosteret udadtil. Han var en offentlig person, som tog del i egnens anliggender. Et kloster kunne have verdslig jurisdiktion (retsmyndighed), og abbeden optrådte da på det stedlige retterting som dommer. Også i landets politik kunne han være indblandet og lade sig se på tinge.

Cistercienserklostrenes vækst overalt i middelalderen vidner om en vældig arbejdsindsats. Her i Danmark som i Europa har deres forvaltere været foregangsmænd på agerdyrkningens område; klostrene har været en slags landbrugsskoler. Men også i andre erhverv gik de foran: mølledrift, fiskeri, teglstensindustri, kalkbrænderi. Og handel har de forstået sig på. Deres økonomiske organisation var banebrydende.

I byggeperioder har der været øget virksomhed. Til det store kirkebyggeri i Løgum har der sikkert været hentet faglig arbejdskraft udefra, måske fra et af ordenens omrejsende byggehold. Men i selve klosteret har alle kræfter sikkert været sat ind for at fremme byggeriet.

Hverdagens arbejde blev udført med omhu og flid. »Lediggang er sjælens fjende«, havde Benedikt sagt [15].

Nogle af klosterets særlige embeder ud over *abbeden* og *cellarius* er allerede nævnt. *Prioren* var højt betroet som abbedens nærmeste hjælper. Under abbedens bortrejse var han som hans stedfortræder fuldt ansvarlig for klosteret i alle ting. Det hørte også til hans pligter hver

Munke på vej hjem fra markarbejde

dag at fordele arbejdet og uddele arbejdsredskaber i parlatoriet.

Sakristanen havde et stort ansvar. Han tog vare på alt hvad der hørte til altertjenesten: messeklæderne, kalk og disk, relikvieskrinene og andre hellige ting. Han bagte egenhændigt oblaterne til nadveren, et arbejde der blev udført i dyb andagt og stilhed. Sakristanen var tillige klokker. Han havde ansvaret for dagens timeplan. Hans klokke vækkede munkene om natten og kaldte til tidebøn døgnet rundt.

Kantoren stod for korsangen, som kostede mange timers arbejde med stemmeøvning, nodelæsning og undervisning i den gregorianske sangs rette fremførelse. Til kantorens arbejde hørte også at sørge for opfyldelsen af klosterets forpligtelse mod de afdøde. Det var, som vi har hørt, ham der oplæste listen over de døde ved »kapitlet«, og det påhvilede også ham at organisere det indviklede system af sjælemesser.

Der var mange andre faste småembeder, og der var pligter, som gik på skift en uge ad gangen mellem munkene. Dertil hørte det arbejde ude og inde, som ellers var kvindernes, men som munkene selv måtte udføre.

En vigtig side af klosterlivet krævede også en stor arbejdsindsats, nemlig godgørenheden. Fra ordenens første tider var det slået fast, at ingen syg, sultende, fattig eller hjemløs måtte gå forgæves til klosteret. Hver dag blev resterne fra klosterfamiliens bord af portneren hentet i køkkenet og uddelt til de fattige ved klosterets port.

En abbed i et fransk kloster skriver til kældermeesteren i et datterkloster, hvor de under hungersnød selv knapt havde det daglige brød: »Ve os, om en eneste fattig døde af sult ved vor port, så længe vi har det mindste stykke brød tilbage«. Og en anden bekymret kældermeester får det svar fra sin faderabbed: »Så længe der er noget, skal der også uddeles; så længe vi lever, skal de fattige også leve; skal de dø, dør vi med dem, om så Guds vilje er« [19].

I et fransk kloster uddeltes der hver uge 2100 brød til de fattige ved porten. I Sorø Kloster var det indtil tiden efter reformationen skik og brug, at tiggere og fattigfolk i hundredvis bespistes hver skærtorsdag. Et enkelt år stiger tallet helt til 1100 [20].

Der var gæsteherberge, hvor forbirejsende

blev modtaget, asyler for hjemløse og fattighospitaler.

Udgravningerne i cistercienserklosteret i Øm giver et enestående indblik i, hvad et fattighospital har betydet [21]. Man har ganske vist ikke fundet selve ruinerne af et sådant. Men skeletfundene fra de mange grave i og omkring kirken tomt taler om, at det ikke blot har været klosterets egne beboere, men også talrige syge udefra, der her fandt pleje og kyndig lægehjælp [22]. Den lægevidenskabelige undersøgelse af disse skeletter har vist, at munkene i Øm besad en forbløffende viden om sygdomme og behandlingsmetoder.

Øm Kloster har næppe været det eneste, hvor syge og lemlæstede har kunnet søge helbredelse. Ethvert kloster havde sin urtegård med lægeurter, og munke der var kyndige i brugen af dem. Det har kostet dem både tid og flid [23].

Døden

I middelalderen herskede angsten for døden og for dommen, »vredens dag«. Her tyede man til klosterets forbøn, som ikke standsede ved de levende brødre i verden.

Troen på skærsilden, hvor mennesker led straf for begåede synder og lutredes før den yderste dag, lå bag ved bønnerne for de døde. Forbønnen kunne med sin sonende kraft lindre deres lidelser og afkorte deres tid i renselsesstedet. Ordene var hentet fra Davids bodssalmer: *De profundis* (»Fra det dybe råber jeg til dig, Herre«) og *Miserere* (»Gud vær mig nådig efter din miskundhed«) [24].

Men stærkere end forbønnen var *sjælemessen*. Der herskede en næsten magisk tro på messens kraft til frelse efter døden. Den lå i selve messeofret, Jesu legeme og blod udgydt til syndernes forladelse.

Det var vel værd at ofre gods og ejendom for i fremtiden at opnå sjælemesser på årsdagen for sin død og således sikre sig den evige salighed. Det blev noget, man kunne tilkøbe sig, og efterhånden blev sjælemesserne en rig og stadig flydende indtægtskilde for klostrene.

Men som årene gik, blev det voksende antal af sjælemesser en uoverkommelig forpligtelse. Det kunne blive nødvendigt – efter et indviklet system – at kombinere flere og flere sjælemesser til én. På Allesjæles dag den 2. november, som blev indstiftet omkring år 1000, holdtes én stor messe, som omfattede alle de døde.

Som sjælemessen blev også bekymringen for det sidste hvilested næsten en salighedssag. Også her kunne man tilkøbe sig noget helligt. Formuer blev skænket til et kloster for at opnå en begravelsesplads, et »lejersted«, under kirken tag.

Oprindeligt bestemte ordenen, at kun fyrstelige personer og de højeste gejstlige måtte begravnes i kirkerne. Dette lempedes senere til, at også et klostres stiftere og velgørere, selvom de var lægfolk, kunne bisættes der; måske ved et alter, de selv havde skænket.

Næst efter selve kirkerummet var kapitel-salen hellig grund og hvilested for de mere fremragende abbeder. Alle andre der hørte til klosterfamilien, blev nedlagt i den indviede kirkegård, som lå øst og nord for kirken.

Omsorgen for de døde blev i særlig grad klostrets egne beboere til del. Lå en munk eller lægbroder for døden, var det hele klostrets sag.

Allerede når den syge modtog »den sidste olie«, var hele konventet samlet og omsluttede den syge med forbøn.

Når døden nærmede sig, blev der – ved dag eller nat – givet et signal med slag på en træplade, og alle munkene begav sig ind i sygeværrelset for at styrke den døende broder med bøn og sang. Det skete efter en fastlagt liturgi hentet fra Allehelgens dag og fra Davids bodssalmer. Når døden var indtrådt, foretog prioren ligvaskningen og iførelsen af ordensdragten, mens abbeden og munkene uophørligt sang og bad eller oplæste Davids 150 salmer. Liget blev lagt på en bære og i procession ført ind i kirken på den plads, hvor den døde i sit liv havde tjent Gud: munken i koret og lægbroderen i langskibet.

Ved tændte kerter vågedes der over den døde under uafbrudt bøn, indtil der samme dag, eller

hvis det var nat, den påfølgende morgen kunne afholdes den store dødemesse, *requiem*. Her lød den dystre dommedagssalme *Dies irae, dies illa* («Hin dag, vredens dag»).

Vågen, bøn og salmesang ved båren varede ved, til begravelsen kunne finde sted. En procession af alle munkene og lægbrødrene bevægede sig fra koret gennem kirkens nordlige port, »dødeporten«, til kirkegården. Ingen klokke-ringning hørtes, kun den i ritualet bestemte processionssang. Abbeden stænkede vievand over båren og graven. Den døde blev lagt i jorden i sin ordensdragt uden kiste. Kutteærmerne blev lagt overkors på brystet og hættten draget halvt ned over ansigtet. Efter at abbeden havde spredt en skovlfuld jord i korsform over liget, kastedes graven til, alt under bøn. Ingen navneplade tilkendegav hvem den døde var. Således er munke og lægbrødre fundet i klostrenes kirkegårde, også omkring Løgum Kloster. Kun Dødebogen har måske bevaret deres navne.

Men endnu var klosterets forpligtelser mod den døde ikke tilendebragt. I 30 dage efter dødsfaldet holdtes en særlig »ihukommelse«, en forbøn i den daglige messe. På den 30. dag blev den døde broder mindet i kapitelsalen med ord om tilgivelse, og på årsdagen for hans død blev han nævnt i sjælemessen. Foruden dette dødsritual, som hele konventet deltog i, skulle enhver præsteviet munk læse tre »stille messer« for ham, og de andre munke skulle læse alle 150 davidssalmer for hans sjæl [25].

Cistercienserordenens oprindelse og tidlige historie

Munkeliv har allerede før kristen tid virket dragende på mennesker. Bagved lå en trang til at flygte fra verdens larm og forfængelighed og en higen efter at leve et fuldkomment liv i afsondrethed og meditation.

De første spor af kristent munkevæsen er fra 200-tallet, da den kristne kirke var begyndt at gøre sig gældende i det romerske samfund. Hundrede år senere udviklede munkevæsenet sig til en stor bevægelse. Kristenforfølgelserne var tilende og kirken ikke blot tålt, men var under Konstantin den Store på vej til at blive en rigskirke afhængig af staten. I de store byer opførtes prægtige kirkebygninger ved gaver fra de kristne menigheder, omkring kirkerne opstod præsteskab. Men den ydre fremgang, som beroede på kejserens gunst, førte til kirkenes verdsliggørelse.

Fromme mænd flygtede fra Alexandria og andre byer ud i ørkenen for at leve et helligt liv som eneboere eller i munkesamfund. Folk flokkedes om disse hellige mænd, og vækkelser brød frem. Kirken vedkendte sig dem, og mange af dem blev efter deres død kåret til helgener.

Omkring år 500 flygtede en ung mand fra livet i en storby. Det var *Benedikt af Nursia* (480-543). Han var vokset op i Rom under Det vestromerske Riges forfald, hvor alt var i opløsning. Kirken havde i denne forvirringens tid hævet sig til stor magt og ydre glans. Men evangeliet om Kristi efterfølgelse lød stadig svagere. Det var denne udvikling, Benedikt vendte sig fra; først til et liv som eneboer; siden stiftede han flere munkesamfund, men først i

529 fandt han sit endelige sted: Monte Cassino, hvor han, som allerede nævnt, skrev sin berømte munkeregel – *Regula* – det mærkelige dokument, der gennem århundreder har bevist sin bærekraft som fundament for kristent klosterliv. Munkeløftet: *fattigdom, lydighed og kyskhed* var den bærende idé. Men det havde Benedikt ikke selv fundet frem til. Det kendtes fra munkefædrenes skrifter, som han var fortrolig med. Historikere har ment at kunne fastslå, at Benedikt har haft en forskrift til sin regel: *Regula magistri* («Mesterens Regel») [26]. Skriftet er anonymt, forfattet på Benedikts egen tid. Ligheden mellem denne regel på 95 kapitler og Benedikts er meget påfaldende i opbygningen. Men hvor »mesteren« er stiv og omstændelig med tørre og hårtrukne detaljer, er Benedikts regel præget af hans personlighed: klarhed, mådehold, visdom og en menneskelig kærlighed til sine munke. Han taler som en far til sine sønner [27].

Benedikt føjede til munkeløftet et fjerde led: *stabilitas*, forbliven i klosteret hele livet, ikke som en slavebunden tilværelse, men som i en familie, der for altid var knyttet sammen, en flok brødre med abbeden som deres far. To ting gav Benedikts klostertanke sit særpræg: munkeliv som familieliv, og arbejdet – også det manuelle – hævet op til ære og værdighed.

Benediktinerne blev modtaget af kirken som dens tro sønner. Det var dem, der som missionærer bragte kristendommen til folkestammerne mod vest og nord. Ansgar var benediktiner. Også kultur bragte de med sig overalt ved flittigt arbejde, studier og kunstnerisk skaben.

Deres flid og dygtighed og de mange rige gaver, der strømmede til deres klostre fra fromme lægfolk, bragte velstand; og rigdommens fristeser fulgte med. Fattigdomsidealet svigtedes, slaphed bredte sig i klostrene. Der kom tider, hvor klostrene ikke mere var kirkens samvittighed; saltet havde mistet sin kraft.

900-tallet er i kirkens historie kaldt »det mørke århundrede«. Kirken var i forfald. Pavehoffet vakte forargelse; en periode på ca. 50 år benævnes »pornokratiets tidsalder«. Og forfaldet bredte sig til klostrene.

Det var tillige en tidsalder præget af kaos. Europa var i støbeskeen. Fra nord trængte normannerne hærgende ind, fra syd saracenerne. Kirker og klostre plyndredes, og mange munke drog hjemløse fra sted til sted.

Så gentog historien sig. Fromme kristne vendte tilbage til munkelivets rene ideal. Reformbevægelser opstod, denne gang i Frankrig.

Den betydeligste udgik fra det benediktinske kloster *Cluny*, grundlagt 910 i Burgund. Det blev ikke en ny orden, cluniacenserne vedblev at kalde sig benediktinere, men de søgte tilbage til det strenge liv i forsagelse og fattigdom, som regelen fra Monte Cassino havde peget på. Fra Cluny som moderkloster og under ledelse af en række fromme og fremragende dygtige abbeder, af hvilke de fem første blev helgenkårede, voksede et vældigt samfund af klostre op, en kongregation. De bredte sig ud over Frankrigs grænser, også til Norden [28]. I midten af 1000-tallet omfattede kongregationen over 1000 klostre. Munkelivet var igen blevet noget værdigt og helligt.

Clunybevægelsen begyndte som en reform inden for klosterverdenen, men den tilsigtede også en reform i præsteskrabet med krav om, at kirkens præster skulle leve efter munkeidealet, i cølibat; og bevægelsen gik endnu videre. Cluny skulle få en vidtrækkende indflydelse på Europas kirkepolitik. Det virksomme middel hertil var *exemptionen*, kongregationens frigørelse fra al lokal gejstlig og verdslig myndighed, således at alle dens klostre stilledes direkte under pavestolen. Det betød et skridt på

vejen til Romerkirkens internationalisering.

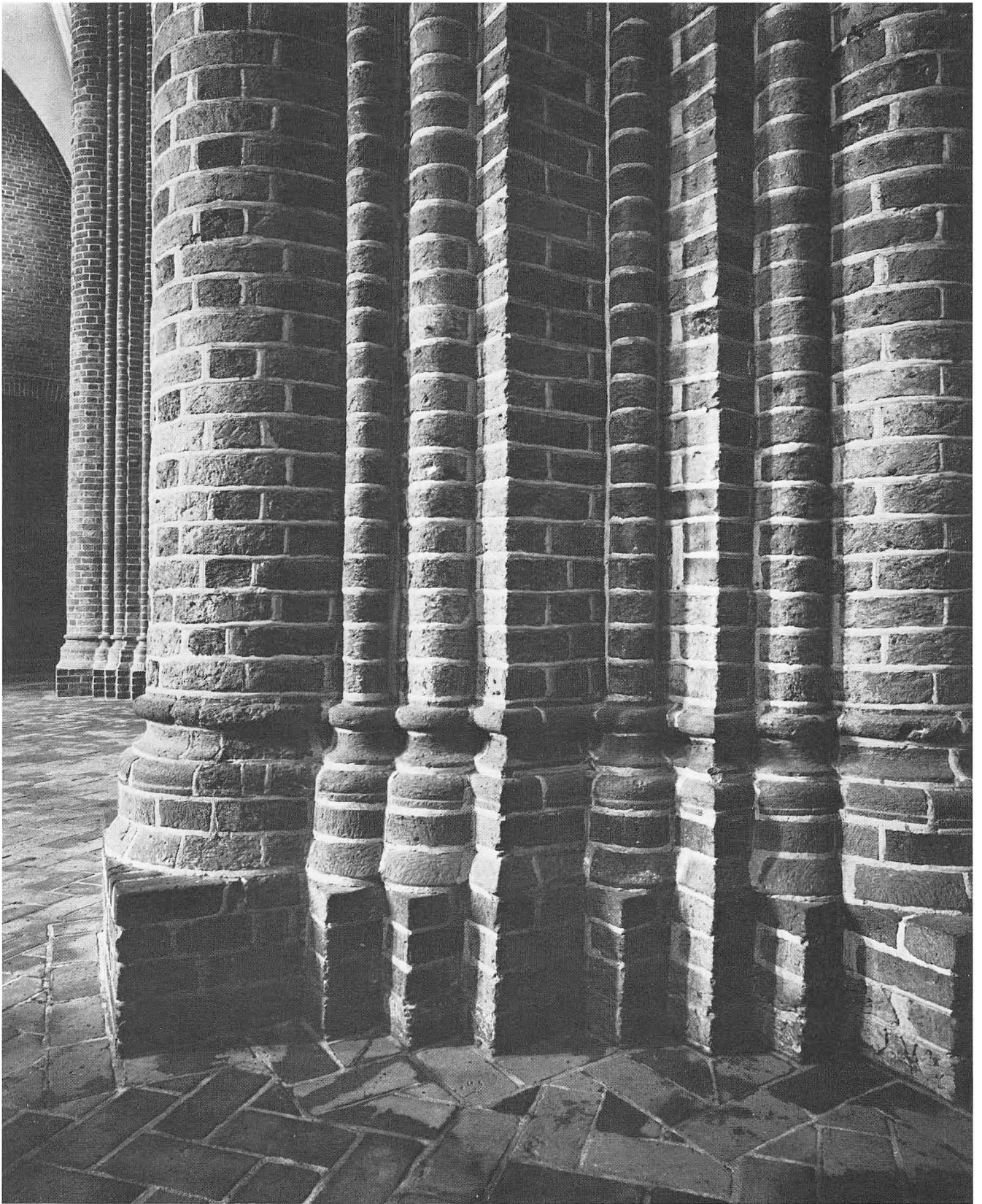
Rundt om i Europa var det fra gammel tid landsherren, der byggede kirker og gav jord til klostre i sit landområde og tog dem under sin beskyttelse. Dermed besad han retten til at gribe ind i kirkens forhold, særligt afgørende ved at besætte gejstlige embeder. En fyrste kunne indsætte biskopper i sit rige, og disse blev afhængige af ham som af en lensherre. Klostrene, som var underlagt stiftets biskop, kom dermed i afhængighedsforhold til den verdslige myndighed. Men med visse klostres exemption blev der rettet et slag mod fyrstens, lægmandens, ret til at blande sig i kirkens forhold. Det var det store stridsspørgsmål i kirkens tohundredårige kamp for sin frihed og selvbestemmelsesret. Den tilspidsede sig i styrkeprøven mellem paven og den tyske kejser.

Cluniacenserne var pavens tro støtter i kampen for kirkens frihed, og de gik foran i en kirkelig reformbevægelse, efter pave Gregor VII (1073-85) kaldet den gregorianske reform: indtil det etiske krav til kirkens præster, cølibatet, udadtil krævet ikke blot om kirkens frihed, men dens overherredømme. Gregor VII's mål var: Gudsstatens virkeliggørelse på Jorden under ledelse af paven som Kristi stedfortræder med uindskrænket ret til at råde over alt gejstligt og verdsligt.

Kampen mellem fyrsten, den nationale kirkes værner og herre, og den internationale kirke i Rom nåede også til Danmark og skulle få betydning for Løgum Klosters oprettelse.

Ånden fra Cluny var oprindeligt bestemt af Benedikts regel. Men man glemte dens præg af mådehold. I nidkær iver efter at adlyde formaning om ikke at lade noget gå forud for *opus dei*, korbønnen, blev det liturgiske liv stærkt overdrevet. Ritualet blev udvidet og stileret. Nat og dag lød sangen fra kirken. Det kom dertil, at det manuelle arbejde blev anset for uværdigt for en munk.

Denne overdrivelse af *opus dei* gjorde sig også gældende i kirkerummet. Der byggedes skønne klosterkirker til Guds ære. Med alle tænkelige udsmykninger dannede de den stor-

Søjleprofiler

slåede ramme om gudstjenester, der afholdtes under stor pragtudfoldelse. Et magtfuldt udtryk for ånden fra Cluny var moderklosterets vældige kirkebygning, færdigbygget o. 1100 som en fem-skibet basilika, den tids største kirke i Europa [29].

Al denne pragt kunne ikke undgå at påvirke livet inden for klostermurene. Askese blev glemt, og livet blev behageligt.

Uden for klostrene udkæmpedes den langvarige strid om magten mellem kirken og staten. Det blev ånden fra Cluny, der for en tid bragte sejr til kirken, men i strid med Cluny's oprindelige stræben: det kontemplative klosterliv i verdensforsagelse og stilhed. Det var historiens onde cirkel.

En reaktion måtte komme, og den kom med den anden store klosterreform i Frankrig: cistercienserordenen.

Dens historie begynder med abbed *Robert* fra klosteret *Molesme* i Burgund, stiftet 1075. Han var en brændende sjæl. Hele sit liv kæmpede han forgæves for at reformere de benediktinske klostre, han blev knyttet til som munk, prior og abbed. Heller ikke i *Molesme*, hvortil mange ligesindede var tyet, skulle det lykkes ham. Klosteret var hurtigt blevet berømt og var vokset i tilgang og velstand ved rige gaver.

Så brød abbed *Robert* op i 1098 med sin prior, *Alberik* og 20 munke og bosatte sig i en øde egn med skove og sumpet jord, *Citeaux* syd for *Dijon*, *Cistercium* på latin – deraf navnet cisterciensere.

Begyndelsen i »Det nye Kloster«, som det først blev kaldt, blev hård. På pavens befaling måtte abbed *Robert* året efter vende tilbage til *Molesme* som dets abbed, og han blev fulgt af nogle af munkene, der havde fået nok af det asketiske liv i »ørkenen«. Prior *Alberik* fortsatte som abbed i *Citeaux* (1099-1109) det hårde arbejde med at rydde jord og opføre bygninger og samtidig organisere klosterlivet efter det gamle ideal. Han opnåede pavens stadfæstelse af det nye kloster. Efter hans død blev en af de munke, der var fulgt med fra *Molesme*, valgt til abbed, englænderen *Stefan Harding*

(1109-33). Den lille flok af asketiske munke var ved at give op overfor de ulykker, der ramte det fattige kloster. Flere af brødrene døde, og nye kom ikke til.

Da skete det, som i klosterets historie er skildret som Guds indgriben. En dag i 1112 kom ca. 30 adelsmænd fra ansete burgundiske slægter og bad om optagelse i klosteret i *Citeaux*. Deres anfører var *Bernhard*, ridder af *Fontaine* med fire brødre og to onkler. Dette ændrede med et slag klosterets skæbne. *Citeaux* blev kendt videnom. Novicer strømmede til og bad om optagelse. Det var Frankrigs elite. Foruden adelsmænd kom lærde mænd, gejstlige af høj rang, selv medlemmer af kongelige slægter i Frankrig og Tyskland.

Den store tilstrømning førte allerede i årene 1113-15 til dannelsen af de første fire datterklostre eller stamklostre på linje med *Citeaux*. I det sidste år stiftedes *Clairvaux* med den 25-årige *Bernhard* som abbed, for eftertiden kendt som *Bernhard af Clairvaux* (1090-1153).

Fra de fem klostre skød igen datterklostre frem med eksplosiv kraft. Fra *Clairvaux* alene, takket være *Bernhards* personlighed det mest søgte, oprettedes inden hans død 68 datterklostre. På det tidspunkt havde ordenen ialt 343 mandsklostre og inden udgangen af århundredet ca. 500 med tusinder af munke. Dertil kom et stort antal nonneklostre.

Hvordan kan man i dag forklare denne lidenskabelige higen efter at gå i kloster?

I disse århundreder var hele verdens opmærksomhed vendt mod klostrene. Her mente man ikke alene at se tidens religiøse længsler virkeliggjort i et fuldkomment kristenliv, men også alt hvad der hed ånd og kultur og lærdom var at finde i klostrene, indtil domskoler og universiteter blev førende i åndslivet.

En dragende kraft lå der sikkert også i cisterciensernes higen efter askese, deres flugt fra verden og dens tillokkelser. Den førte dem tilbage til det enkle og strenge klosterliv, »bed og arbejd«, i reaktion mod det rige liv i *Cluny*, som for cistercienserne var en afspring. Dette kom tydeligt til orde i ordenens første vedtægter,

som tilskrives abbed Alberik. De indeholdtes i en beretning om Citeaux's første dage, *Exordium parvum* nedskrevet 1120. Her tales der så klart om ordenes mål og bundethed til Benedikts regel, at et udførligt citat skal bringes [30].

VEDTÆGTER for de fra Molesme komne Cisterciensermunke

Derefter besluttede hin abbed (Robert) og hans brødre, som ikke forglemte deres løfte på dette sted (Citeaux) at anordne den hellige Benedictus' Regel og endrægtigt at holde den, idet de afviste fra sig alt, hvad der stred mod Regelen, nemlig overklædninger, skindkjortler og klæder af fine tynde stoffer, endvidere hætter og benklæder, kamme og sengetæpper samt sengeklæder og forskellige madretter i spisesalen, også fedt og alt, der stred mod Regelens renhed. Og fordi de hverken i Regelen eller i den hellige Benedictus' levned læste, at denne lærer havde ejet kirker eller altre eller offergaver eller begravelser eller tiende fra andre mennesker eller bagerovne eller møller eller landsbyer eller bønder, ikke heller at kvinder havde betrådt hans kloster, og ikke heller at han havde begravet dem dér som døde, undtagen hans søster, af den grund frasagde de sig alle disse ting, idet de sagde: Når den salige Benedictus lærer, at en munk skal gøre sig fremmed for de verdslige foretagender, vidner han dér klart om, at disse ting ikke bør have plads i munkenes forehaver eller hjerter, hvilke bør stræbe efter hans navns grundbetydning (nemlig at blive »benedicti« : velsignede) ved at undfly disse ting. De sagde også, at de hellige fædre – som var den Helligånds redskaber, og hvis bestemmelser det er en helligbrøde at overskride – havde delt tienden i fire dele, nemlig den ene til biskoppen, den anden til præsten, den tredje til dem som kom som gæster til kirken – enten enker og faderløse eller fattige, der ikke fik føden andetsteds – den fjerde til istandsættelse af kirken. Og eftersom de i denne opregning ikke fandt nogen munks person, der ejer sine egne jorder, af hvilken grund han må leve ved at arbejde

både selv og ved sit kvæg, derfor vægrede de sig ved med urette at tage disse ting, der tilkom andre som deres ret. Og se, idet de foragtede denne verdens rigdomme, gav de, der var Kristi nye stridsmænd og skulle være fattige med den fattige Kristus, sig til at overveje med hverandre, ved hvilken udvej, kunst og virksomhed de i dette liv kunne opholde sig og deres gæster, være sig rige eller fattige, hvilken Regelen foreskriver, at de skulle antage sig, som om det havde været Kristus selv. Og derefter bestemte de sig til, at de med deres biskops tilladelse ville optage lægbrødre (»omvendte, skæggede lægfolk«) og behandle dem i liv og død som sig selv, med undtagelse af, at de ikke kunne blive munke; og ligeledes ville de antage daglejere, fordi de indså, at de ikke uden disses hjælp kunne opretholde den foreskrevne Regel fuldt ud ved dag og ved nat.

De bestemte sig også til at overtage jorder – som lå langt fra menneskeboliger – og vinbjerger og enge og skove, og vandløb for at drive møllebrug, dog til eget behov, og til at drive fiskeri og til at anskaffe heste og kvæg og forskellige fornødenheder til menneskers tarv. Og når de et sted havde anlagt gårde for at drive agerbrug, bestemte de, at de førømtalte lægbrødre skulle styre disse huse, ikke munkene, fordi munkenes bolig ifølge Regelen bør være i selve deres kloster. Da tillige hine hellige mænd vidste, at den salige Benedictus ikke havde anlagt munkeboer i byer eller borge eller i landsbyer, men på steder, der lå langt fra menneskevrimlen, lovede de at bestræbe sig for det samme. Og således som han indrettede de klostre, han havde anlagt, med 12 munke sammen med en faderabbed, således besluttede de også at ville gøre.

Et sådant program vandt genklang i tiden. Men dragende, næsten som en magnet, virkede også den personlighed, der ved sin indtræden i cistercienserordenen havde været den store inspiration: abbeden i Clairvaux.

Bernhard af Clairvaux

Han var en af middelalderens største personligheder, hvis indflydelse var enestående inden for klosterverdenen, men rakte langt videre og gjorde sig gældende i det 12. århundredes europæiske politik. Hans mange efterladte skrifter viser ham som cistercienserbevægelsens teolog. Man finder hos ham ingen lærde doktriner, snarere en »mystikkens teologi«. Hans guds-erkendelse byggede på oplevelsen af den guddommelige kærlighed. Han taler på en ny måde om Kristus som menneske og om den barmhjertige Guds moder, i ord farvet af en følelsesmættet kærlighed. Fra hans tid blev alle cistercienserklostre indviet til Jomfru Maria, og liturgien gav stadig større plads for mariadyrkelsen.

Guds kærlighed og kærligheden til Gud og Kristus er det tilbagevendende tema i hans skrifter. Bernhard levede i riddertiden. Hans lovprisning af kærlighedens væsen, hans kristusmystik, er farvet af riddertidens eros. Med billeder hentet fra Højsangen skildrer han sine oplevelser af guddommelig mystik. Gennem bøn og faste og den strengeste askese stiger sjælen, Kristi brud, opad i trinvis fuldkommen-gørelse til den fulde forening med brudgommen. Selv var Bernhard asket langt ud over Benedikts regel. Askese var attråværdig. Jo mere legemet blev dødet, jo nærmere kom sjælen til Gud. Sådanne tanker lå Benedikt fjernt. Tiden var en anden.

Som det fremgår af cisterciensernes første vedtægter, citeret ovenfor, og af dens ordensbestemmelser, fraveg de i mange ting Benedikts regel efter dens bogstav, men de lod sig lede af dens ånd. Sådan må man forstå Bernhard, når han taler så indtrængende om regelens renhed og formaner sine munke at følge den med hjertets renhed. Han sammenfatter forholdet til regelen og målet for klosterlivet således: *Vort liv er afholdenhed, ydmyghed, frivillig fattigdom, lydlighed, fred og glæde i den Helligånd. Det er at underkaste sig en herre, en abbed, en regel og en disciplin. Det er at overholde tavs-*

hed, faste og nattevågen. Det er at blive opøvet i bøn og legemligt arbejde. Fremfor alt består det i at følge den ypperligste vej: Kærligheden [31].

I sit kloster og blandt sine venner var Bernhard ydmyg og højt elsket. Af de mange breve til venner kendes ét, skrevet 1152 til ærkebiskop Eskil i Danmark. Det er holdt i en fortrolig og kærligt forstående tone [32]. Der skal senere fortælles om, hvad dette venskab kom til at betyde i Danmark.

Men Bernhard var en dynamisk personlighed, af natur både helgen og hersker. Af lydighed mod sine overordnede, men vel også drevet af sit voldsomme temperament, lod han sig indblande i næsten alt, hvad der i hans tid skete af betydning i kirken. Og her viser han sig som en genial kirkepolitiker.

Fra ca. 1130 var han ustandseligt på rejser mellem Clairvaux og skuepladsen for begivenhederne. Hans dom blev afgørende i den hårde strid om et pavevalg. Han dæmpede et oprør i Milano og standsede en jødeforfølgelse i Tyskland. Han bekæmpede kættersk lære, hvor den dukkede op. Han skred hårdhændet ind mod den begavede dialektiker Pierre Abailard i Paris, fik ham dømt som kætter og uhørt bragt til tavshed. Bernhard mæglede mellem fyrster og var en faderlig rådgiver for cistercienseren, pave Eugène III – hans tidligere discipel. På denne paves befaling påtog han sig at prædike korstog. Det var Bernhard, der opflammede Europas fyrster til i 1146 at forene sig i det andet korstog for at befri Den hellige Stad. Det blev en af de mest rystende tragedier i Europas historie.

Overalt hvor Bernhard optrådte, vandt han sejre ved sin veltalenhed og sin magtfulde personlighed. »Intet der har med Guds ære at gøre, er mig ligegyldigt«, skrev han til en kardinal under et af sine felttog i Europa. Men altid længtes han efter sit kloster og sin tarvelige celle, og fremfor noget lå klosterlivet ham på hjerte.

En bitter strid var brudt ud mellem cisterciensere og cluniacensere. Den nye ordens streng-

hed blev tolket som en indirekte anklage mod Cluny's tiltagende verdslighed. I et brev tager Bernhard bladet fra munden og gør op med Cluny's forsyndelser i et meget kraftigt sprog.

Efter at have påtalt blødagtigheden i deres levevis revser han deres byggestil. Han må sikkert have besøgt Cluny og siddet i deres enorme klosterkirke, og det er nok den han har i tankerne, når han siger: »Jeg undlader at tale om bedehusenes umådelige højde, deres overdrevne længde, deres billeder, som alt drager de bedendes opmærksomhed til sig og hindrer fromheden«. Måske gælder der andre regler, siger han, for biskopperne i deres store kirker, som skulle drage folket til sig, end for munkene, som burde elske fattigdommen, og for hvem alle disse rigdomme burde være en forargelse. Kirken stråler af guld og sølv, mens de fattige lider nød. Han håner de mange groteske udsmykninger med fabeldyr på søjlernes kapitæler og andre påfund, »den underlige grimme skønhed og skønne grimhed«, som skal kaldes kunst. Og han ender sin anklage med disse ord: »Kort sagt, så mange og så underlige ting af forskellige skikkelser fremviser overalt en sådan afveksling, at man hellere vil læse i marmoret end i bøgerne og anvende hele dagen til at beundre de enkelte sager end at gruble over Guds lov. Ved Gud! Hvis man ikke skammer sig over naragtighederne, hvorfor skammer man sig da ikke over udgifterne!« [33].

Dette syn på kirkebygninger blev afgørende for cisterciensernes egne kirker. I Bernhards ånd blev der bygget i en streng asketisk stil, som senere blev lovfæstet og kom til at kendetegne cistercienserarkitekturen: Ingen tårne, kun en tagrytter med en enkelt klokke. Ingen skulpturelle udsmykninger på mure og piller, ingen ornamentik eller kostbare ting i kirkens indre. Selv alteret bar kun et simpelt trækors med en malet kristusfigur. Dog måtte alterkalcken være af sølv. Ingen prægtige messeklæder eller strålende vokslys i mængde.

I Løgum Kirke spores denne vilje til at bygge ydmygt til Guds ære, rejse en kirke for det, der var klosterets formål: den hellige tjeneste. Lø-

gum Klosterkirkes store skønhed er netop dens rene og strenge stil, dens ophøjede og fornemme ro. Den står som et ægte udtryk for cisterciensisk ånd (s. 31, 37, 79).

Bernhard af Clairvaux var sjælen i cistercienserordenen; hans død i 1153 var et uerstatteligt tab. 1174 blev han erklæret for helgen.

Men en anden af ordenens fædre fik ligeså stor betydning for dens fremtid: *Stefan Harding* blev den store organisator, som gjorde ordenen til en fast og stærk enhed, levedygtig i flere hundrede år efter at Cluny's tid var omme.

Stefan Harding

Efter abbed Alberiks død 1109 blev englænderen Stefan Harding Citeaux's overhoved i næsten 25 år. Han var en munk med en vid horisont, lærd og vidtberejst efter at have forladt sit engelske kloster. Han havde studeret i Paris og Rom og var havnet i Molesme, hvorfra han fulgte abbed Robert til Citeaux.

Med Benedikts regel som grundvold udformede han en forfatning for sin orden, *Charta caritatis* »kærlighedens lov«. Den blev vedtaget i 1119 af abbederne for de ti klostre, som ordenen da var vokset til, og samme år godkendt af paven. Samtidig fik den nye orden, som var udgået fra Citeaux, sin stadfæstelse under navnet cistercienserordenen.

Charta caritatis fastslog samhörigheden mellem alle ordenens klostre som en organiseret enhed med abbeden i Citeaux som overhoved. Den oprettede en institution, *generalkapitlet*, som øverste myndighed. Det var en repræsentation af samtlige klostre ved deres abbeder, der havde mødepligt en gang om året i Citeaux. Generalkapitlet var en slags rigsdag med lovgivende, administrerende og straffende myndighed. Det hed: »Hvadsomhelst der bestemmes af generalkapitlet skal uvægerligt efterkommes«.

En mere detaljeret udformning af *charta caritatis*, *Liber usuum* »Sædvanebogen«, blev påbegyndt af Stefan Harding og afsluttet efter hans død. Den bestod af udførlige bestemmelser for alt i klosterlivet fra bygningerne og gudstjene-

sten til den mindste detalje i munkenes dagligdag.

Efterhånden suppleredes de to love med en række vedtægter, udformet af generalkapitlet. Tilsammen udgjorde de cistercienserordenens statutter, *Institutiones capituli generalis 1203*.

Ensretningen og klostrenes samhørighed blev en stor styrke for ordenen, efterhånden som den vandt udbredelse. Dens stilling befæstedes yderligere derved, at den ligesom Cluny opnåede *exemption*: dens klostre stod direkte under paven i Rom og generalkapitlet, hvortil der skulle betales et årligt bidrag.

Andre klostre var som regel undergivet biskoppen i deres stift. Han havde ret til at ansætte abbeden og til gennem visitation at blande sig i klosterets anliggender.

I kraft af *exemptionen* og statutterne var tilsynet med cistercienserordenens klostre ikke overgivet til den stedlige biskop, men til abbeden i det kloster, hvorfra et nyt kloster var udgået, dets *fader-abbed*, *pater abbas*. Han havde pligt til at besøge *datterklosteret* en gang årligt og havde ansvar overfor generalkapitlet. Stiftets biskop havde dog ret til at indvie en udnævnt abbed, og abbeden skulle ved denne højtidelighed aflægge et lydighedsløfte til sin biskop. Løftet havde dog den tilføjelse: »under forbehold af vor ordens ret«, en klausul der var en torn i øjet på mangan en biskop. Hvis en biskop nægtede at indvie en abbed, kunne klosteret vælge en anden dertil [34].

Den stedlige biskop havde endnu en rettilighed, der formentlig hvilede mere på hævd end på ordenens bestemmelser: retten til gæsteri i tre uger eller godtgørelse for ikke at have gjort brug deraf. Gæsteretten skulle blive årsag til mange bryderier også i Danmark (s. 77-78).

Pavestolen gav i 1151 cistercienserordenen endnu en økonomisk begunstiggelse: tiendefrihed, der gjaldt for al ny jord, som munkene dyrkede med deres egne hænder.

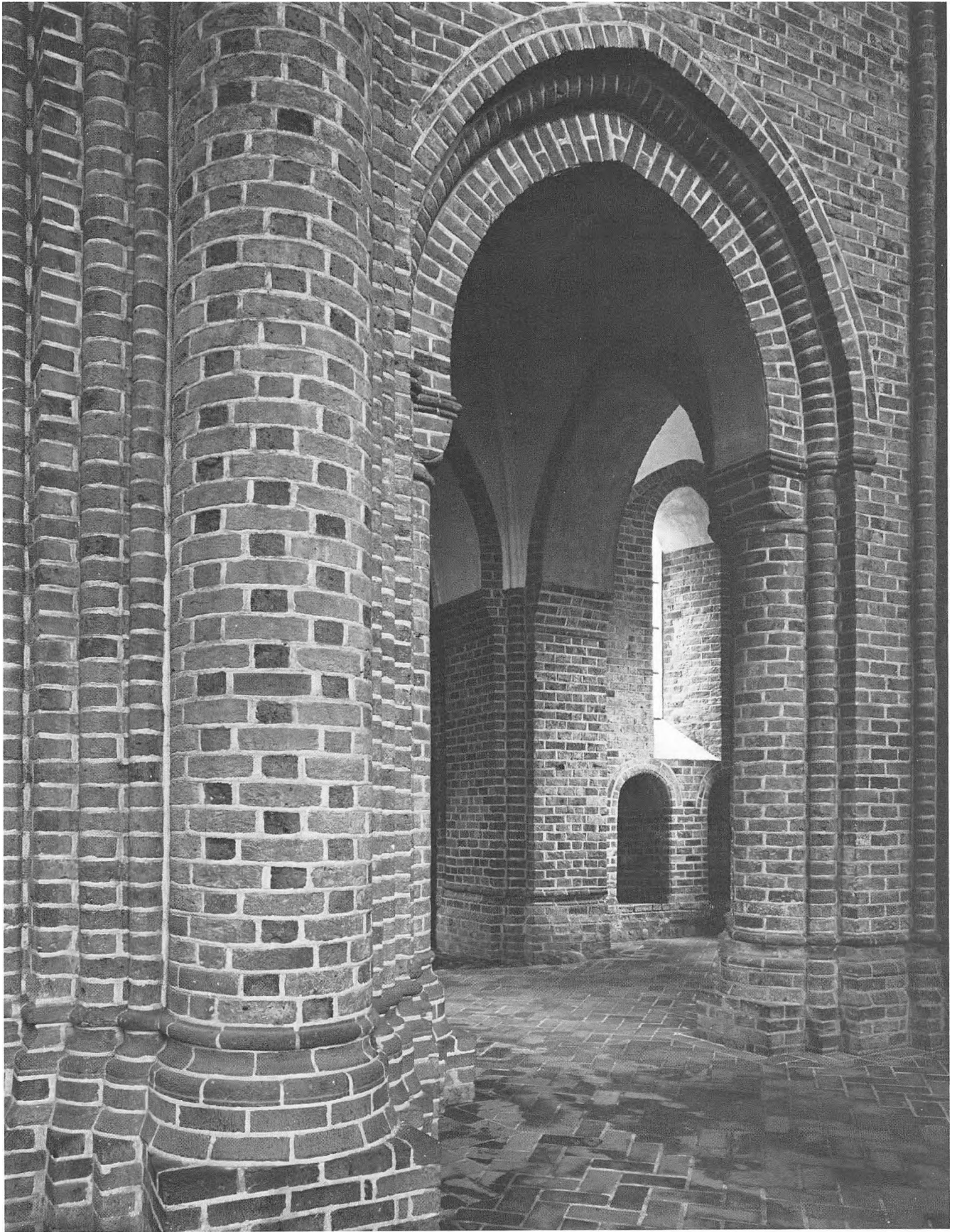
Cistercienserne blev ved de mange privilegier stærkt bundet til Rom. Ethvert nyt kloster fik pavens stadfæstelse, og tid efter anden blev dets privilegier bekræftet. Hvis et kloster kom i van-

skeligheder – og forholdet til de gejstlige og verdslige magthavere forløb ikke altid gnidningsløst – kunne det appellere til pavestolen, og et »værnebrev« med pavens segl kunne ofte bilægge striden til klosterets fordel. Sådanne værnebrevne kendes fra Løgum Kloster. Til gengæld stod cistercienserne ligesom cluniacenserne altid på pavens parti i kampen for kirkens frihed.

Det var ikke blot ordenens rammer og stabilitet, der lå Stefan Harding på sinde; også det egentlige: gudstjenestelivet. Han gjorde en stor indsats for at føre liturgien tilbage til det ægte og oprindelige, så nær som muligt til oldkirken i alle ting. Han sendte munke til de steder, hvor hymnerne og den gregorianske sang lød i deres reneste form – Milano og Metz – for at de kunne bringe afskrifter med hjem af de gamle hymner og antifonaler. Han veg heller ikke tilbage for en revision af bibeloversættelsen, for Det gamle Testaments vedkommende i samarbejde med jødiske lærde. Stefan Hardings berømte bibel fra Citeaux blev udarbejdet 1098-1109, i Citeaux's første vanskelige år. Den var rigt ornamenteret med farverige initialer og miniaturer [35]. Det var før den asketiske Bernhards tid!

Som benediktinerne blev også cistercienserne kulturspredere overalt, hvor et kloster blev stiftet. Abbedernes regelmæssige rejser til generalkapitlet i Citeaux havde også i den forbindelse stor betydning. Vi har svært ved at forestille os, hvordan disse farefulde rejser kunne gennemføres i de tider. Til hest ad dårlige veje i frygt for landevejsrøvere. Det hændte også, at de omkom på den lange rejse. Men det som abbeden og hans lille følge, når de nåede levende frem, oplevede på rejsen og i Citeaux, kunne ikke undgå at udvide deres kundskaber og erfaringer på mange områder. Der spurgtes nyt, og der knyttedes værdifulde forbindelser.

Cistercienserabbederne nød overalt stor anseelse. Adskillige kom i tidens løb til at beklæde høje stillinger: to blev paver, 44 kardinaler, 586 biskopper [36]. Andre blev knyttet til regerende fyrsters hof som rådgivere. Men ingen af

Sidekapel mod nordvest

dem nåede nogensinde i indflydelse på højde med Abbeden fra Clairvaux.

Cisterciensernes klosterreform var udsprunget af 1100-tallets religiøst lidenskabelige higen efter gennem verdensflugt og fattigdom at genskabe munkeidealet i dets renhed. Inden længe kom den til at bevæge sig ad de samme baner som de reformer, der gik forud. Med ordenens stadig større anseelse i verden og den uundgåelige velstand var dens skæbne beseglet. Det kunne kun gå nedad.

Cistercienserordenen i Danmark

Cistercienserne kom til Danmark i 1144, knapt 50 år efter ordenens stiftelse, og de kom som indbudte. Ikke som missionærer blandt hedninger, men til et kristent land, hvor kirken havde vundet stor indflydelse. Den danske kirke var da ikke blot en national landskirke, men var på vej til at blive et led af den store altomspændende katolske kirke med midtpunkt i pavestolen i Rom og med sin egen retsorden, den *kanoniske ret*, efter det gregorianske princip.

Et kort rids af den danske kirkes udvikling op til 1144 vil hjælpe til at forstå baggrunden for begivenhederne.

Ansgar kom til Danmark 826, og et nordisk missions-ærkesæde blev oprettet i Hamburg-Bremen. Ca. 960 lod kong Harald Blåtand sig døbe. Det var ham, der skrev, hvad der er kaldt »Danmarks dåbsattest« Jellingstenen, som han satte over »Gorm sin fader og Thyra sin moder, den Harald, som vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne«. At kristne betød mere eller mindre tvangsdøb og masseomvendelse i de tider, hvor kongen var fører, religiøs som politisk.

Hundrede år længere fremme var kirken ved at tage form. I Sven Estridssøn (1047-74) fik den danske kirke sin organisator: 8 bispedømmer, 5-600 sogne. Ved oprettelse af et selvstændigt ærkesæde i Lund søgte han at få den danske kirke løsrevet fra ærkesædet i Hamburg, og dermed fra tysk indflydelse i riget. Der indledtes forhandlinger med paven om sagen. Det skulle vare ca. 30 år, før det lykkedes, men forbindelsen mellem den danske konge og Rom fik varig betydning, idet den danske kirke knyttedes fastere til pavestolen. Erik Ejegod (1095-1103) opnåede efter sin romafærd pavens stadfæstelse af ærkesædet i Lund, oprettet ca. 1103. Det blev en skelsættende begivenhed.

Ærkebiskoppen i Lund blev som kirkens leder den første mand i riget næst efter kongen. Igennem ham lod kirkens røst sig høre. Sin indvielse fik han fra Rom, og med støtte i pavestolen indtog han, og dermed kirken, en stærk stilling overfor kongemagten og i folket.

Ved siden af kirken stod kongen. Kong Niels (1104-34) var »konge af Guds nåde« og kirkens værner. I hans lange regeringstid var der fred og fremgang i kirkens liv. Tiendens indførelse – en tiendedel af al afgrøde til kirken – blev af stor betydning for dens selvstændiggørelse. Kirken sad nu inde med store midler, det store kirkebyggeri tog sin begyndelse. I løbet af 1100-tallet byggedes til afløsning af de gamle trækirker landet over henimod 2000 stenkirker. Det var ikke blot kongen, der byggede, men også folket selv, bønder og herremænd, og de valgte selv deres præst. De to tredjedele af disse kirker er endnu i brug.

I denne grødetid for kirken voksede også klostrene frem. Cluniacenserne havde allerede vist sig i Lund. Nu kom benediktinerne. Klostre blev stiftet ved gaver fra en konge, en biskop eller en stormand. Det blev ærkebiskop Eskil i Lund, der indkaldte cistercienserne midt i en tid med borgerkrig og skiftende konger, hvor det kostede kamp at føre kirkens sag.

Flere af de kongesønner, der i ulykkesårene 1134-57 gjorde krav på tronen i Danmark, havde søgt hjælp hos den mægtige tyske kejser og til gengæld aflagt troskabsed på landets vegne som hans lensmænd. Også de skiftende konger havde anerkendt kejserens overhøjhed. Dermed blev de inddraget i det europæiske opgør mellem paven og kejseren og tvunget til at tage lensherrens parti. Den danske kirke havde endnu sit nationale præg med fyrsten som øverste herre, og de fleste bisper og klostre fulgte

kongen. Ærkebiskop Eskil derimod stod i alle politiske forviklinger urokkeligt på den internationale kirkes parti og kæmpede, ofte med livet som indsats, for dens frihed og rettigheder. Det har derfor sikkert været et led i Eskils strategi at indkalde en orden, som overalt i Europa var på pavestolens side. Men der lå andet og mere bagved.

Ærkebiskop Eskil

Det var en mand af europæisk format, der fra 1137 i 40 år beklædte ærkebispesædet i Lund.

Eskil havde i sin ungdom studeret ved den berømte domskole i Hildesheim. Her var han blevet grebet af de kirkelige gregorianske reformtanker. På rejser i Europa havde han besøgt Clairvaux, var blevet betaget af cistercienserklostrenes fromhedsliv og havde fået et personligt venskab med Bernhard af Clairvaux. Eskil besøgte Clairvaux fire gange i sit liv.

Den flok franske munke, der med en abbed i spidsen grundede det første cistercienserkloster i Danmark i 1144, kom fra selve moderklosteret i Citeaux og blev bosat i *Herrisvad* i Skåne. De var dog ikke de første i Norden; året før var to klostre grundet i Sverige: Alvastra og Nydala.

Fra Herrisvad udgik i løbet af århundredet tre datterklostre, et af dem var Løgum Kloster. En anden linje af cisterciensere i Danmark kom fra Clairvaux. Herfra hentede Eskil franske munke til Esrom, som blev et rigt kloster, det af Eskil foretrukne. Esrom forgrenede sig atter med datterklostre. Deraf var de mest berømte Vitskøl og Sorø. Datter af Vitskøl var det berømte Øm Kloster. Sorø blev det største af dem alle, grundlagt af Hvideslægten og særligt begunstiget af Absalon.

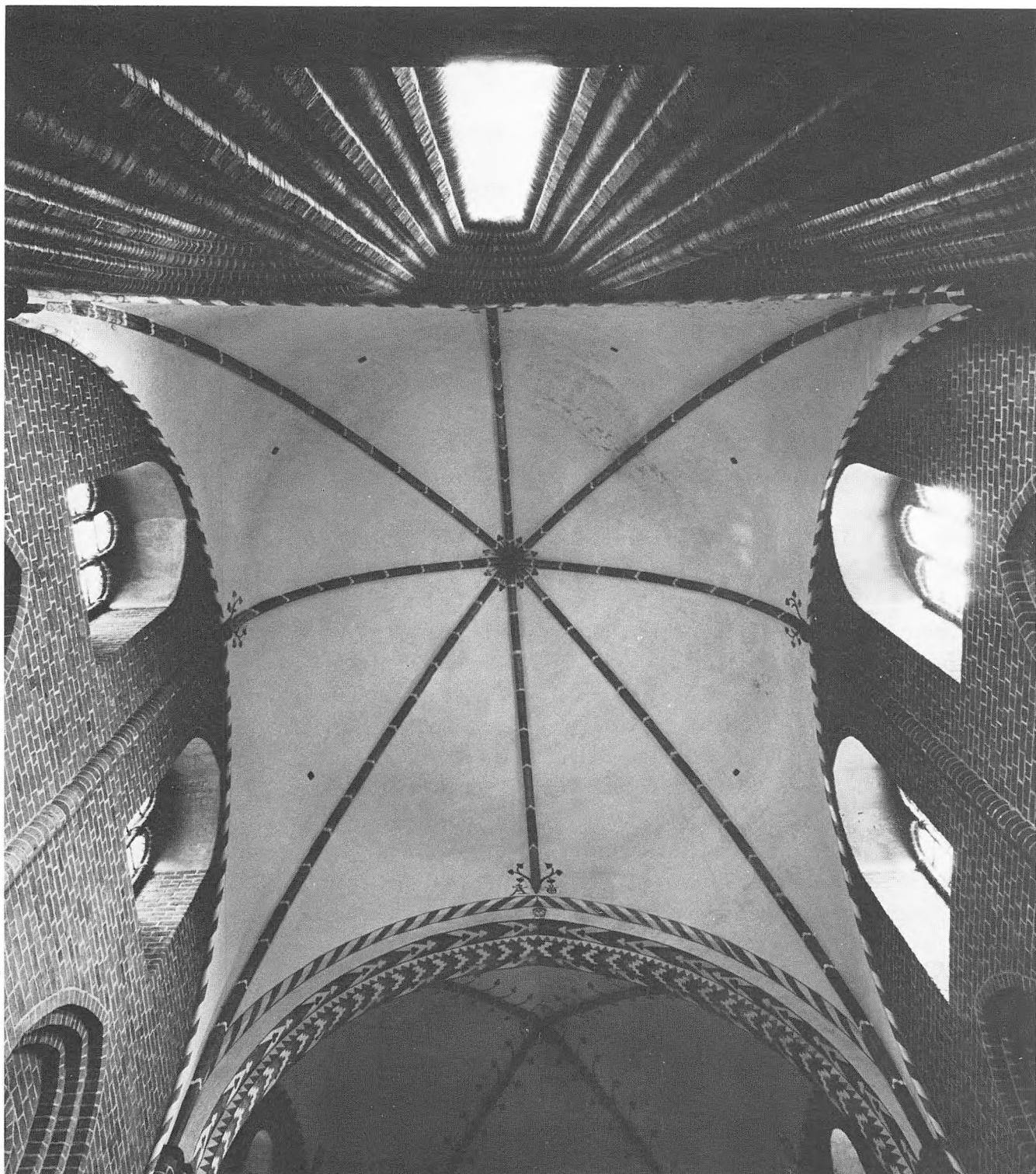
Hver gang et nyt kloster blev grundlagt, drog en abbed med 12 munke, det samme tal som apostlene, ud fra moderklosteret og bosatte sig på det valgte sted som i cisterciensernes første historie. I alt blev der i løbet af 1100-tallet oprettet ti mandsklostre i Danmark foruden tre i Vendland som missionbasis – og som støtte for Valdemarernes erobringstogter. Disse klostre var led i ordenens store helhed. De var under den samme ånd og samme lovgivning, som blev håndhævet af generalkapitlet.

Eskil kom i strid vind både hjemme og i Europa, og det skal berettes, fordi det vedkommer Løgum Klosters historie.

Hans forbindelser både med Clairvaux og med pavehoffet havde skaffet ham stor anseelse. Men den tyske kejser *Frederik Barba-*

STAMTAVLE OVER CISTERCIENSERORDENEN I DANMARK

CITEAUX [CISTERCIUM] 1098			CLAIRVAUX [CLARA VALLIS] 1115		
Herrevad [Herivadum] 1144			Esrom [intet særskilt latinsk Navn] 1153		
Tvis [Tuta vallis] 1163	Holme [Insula dei] 1172	Løgum [Locus dei] 1173	Vitskøl [Vitæ schola] 1158	Sorø [Sora] 1162	Ryd [Rus regis eller Rus regium] 1192
			Øm [Cara Insula] 1165 [37]	Aas [Asylum] 1195	Knardrup [Monasterium regalis curiæ] 1326

Hvælving mod vest

rossa så i ham en politisk modstander. På en rejse gennem tysk territorium blev han taget til fange af røvere, men ingen tvivlede om, at den tyske kejser stod bagved. Han blev holdt i fangenskab i halvandet år og omsider frigivet på pavens forlangende. Eskil var nu blevet en brik i spillet om magten i Europa.

Konflikten brød ud, da der i 1159 skulle vælges en ny pave. Kardinalerne i Rom valgte *Alexander III*. Han havde som kardinal været Frederik Barbarossas arge modstander, og denne ville ikke anerkende hans valg, men fik nogle kardinaler og tyske biskopper til at vælge en modpave, *Victor IV*.

I Danmark var *Valdemar den Store* blevet enekonge i 1157, men samtidig var han som sine forgængere lensmand under den tyske kejser. I striden om pavevalget måtte han tage sin lensherres parti. Men ærkebiskop Eskil trådte modigt op mod kongen; intet kunne rokke hans troskab mod paven i Rom. Det kostede ham syv års landflygtighed. Han levede dels i Clairvaux, dels ved pavehoffet og på rejse til Det hellige Land.

Konflikten løstes, da modpaven døde i 1164, og pave Alexander sejrede. Med ham sejrede også Eskil. Kong Valdemar anerkendte Alexander som pave og blev efterhånden forsonet med Eskil, som dog først vendte hjem i 1168.

I pavestriden havde kongens ven Absalon med næsten hele den danske kirke fulgt kongen, mens cistercienserklostrene var tro mod Eskil.

Præsten *Radulf* havde været Valdemars huskapellan. Han blev udnævnt til kansler og deltog på sin konges vegne i forhandlingerne omkring pavevalget i Tyskland under Frederik Barbarossas ledelse. Da han kom hjem i 1162, gav kongen ham som løn for tro tjeneste bispestolen i Ribe. Bispeembedet kunne Radulf modtage af kongens hånd, men indvielsen til dette embede kunne kun foretages af ærkebiskoppen. Da kong Valdemar havde bøjet sig for kirken og udsonet sig med Eskil, var Radulfs stilling blevet uholdbar. På befaling af pave Alexander måtte han ydmyge sig og sam-

men med en anden uordineret biskop i 1166 drage til Clairvaux og dér lade sig ordinere af den landflygtige danske ærkebiskop.

Radulf havde nu i sinde at vise sit bodfærdige sindelag overfor Eskil ved at oprette et cistercienserkloster. I Løgum ejede Ribe Bispestol jord, og der skulle klosteret ligge.

I Seem ved Ribe fandtes der et lille benediktinerkloster, som skal have ejet Nørre Løgum Kirke. Med Eskils samtykke lod biskop Radulf benediktinerne forlade klosteret og indkaldte cisterciensere fra Herrisvad i Skåne til Seem. Han gav dem rige gaver og ville senere overføre dem til Løgum. Imidlertid døde Radulf i 1171 og fik ikke fuldført det planlagte værk.

Gammel og træt nedlagde Eskil sin bispestav 1177, fik Absalon valgt til sin efterfølger og drog til Clairvaux, hvor han døde i 1181, højtæret som den store kirkefyrste fra Norden, der havde taget munkekutten på og forsaget verden. Han fik sin grav i Clairvaux's klosterkirke foran alteret i Frelserens kapel tæt bag ved kirkens hovedalter og den hellige Bernhards grav [38].

Inden vi befatter os med Løgum Klosters historie, vil vi i korthed se på cistercienserordenens fortsatte historie i Danmark.

I de første hundrede år spillede den en fremtrædende rolle i samfundslivet. Men allerede fra midten af 1200-tallet gled den i baggrunden, selv om dens klostre blev stadig rigere på jordisk gods.

Fra ca. 1230 kom andre munkeordener til Danmark og bragte fornyelse til kirkens liv: franciskanerne, Frans af Assisis »Små brødre«, og dominikanerne eller prædikebrødrene. Tiggermunkene, som begge disse ordener kaldtes, fulgte fattigdomsidealet ud i dets yderste konsekvens og levede af almisser, mens cistercienserne efter Benedikts regel vel var fattige, men levede af deres hænders arbejde. Tiggermunkene slog sig ned i de stærkt voksende byer, hvor de øvede barmhjertighed, prædikede for folket, tog til skrifte og drev sjælesorg. De levede med i tiden i nær forbindelse med det brede folk, mens cistercienserne levede i deres afsides liggende klostre, dyrkede jorden og passede korttjenesten.

En anden årsag til den nedadgående linje var de onde tider, der kom over Danmark efter Valdemar Sejrs død. En cisterciensermunk skrev i 1241: »Da faldt i sandhed kronen fra de danskes hoved, thi fra den tid blev de til spot for alle deres naboer, for de danske stormænd plyndrede og ødelagde hinanden indbyrdes på mange måder« [39].

Øm Klosters Krønike beretter om overgreb af de indbyrdes stridende valdemarssønner, kong Erik og hertug Abel, som skiftevis »efter eget tykke med vold plyndrede klosterets gods. Også dronningen, ved navn Jutta, der på den tid sad på Skanderborg, tog hver dag fra vor gård i Tåning med magt alt hvad hun ville«. Og om Abel da han blev konge hed det: »Han udøste straks sin harme over Guds kirker og hellige klostre« [40].

Det manglede ikke på støtte fra Citeaux og paven i Rom. Der gik mange »værnebrev« til magthaverne, men det var talt for døve øren. Først fra Valdemar Atterdags tid fik klostrene bedre kår.

Endnu en årsag til nedgangen i cistercienserne anseelse skal søges i forholdene i Europa i 1300-tallet. Hundredeårskrigen i Frankrig og »den sorte død« lagde mange klostre øde, og pavedømmets forfald satte spor også i klosterverdenen. Under »det store skisma« 1378-1417, hvor der var to paver, én i Rom og én i Avignon, delte cistercienserne sig, og der gik skår i ordenens enhed; dens organisation svigtede, da Citeaux mistede førerskabet i Europa [41].

Dronning Margrethe stadfæstede i 1403 løsrivelsen fra Citeaux og overgav tilsynet med Nordens cistercienserklostre til klostrene i Esrom og Sorø, hvis abbeder skulle skiftes til at være generalvikar.

Ved reformationen 1536 blev herreklostrene i første omgang ikke ramt. De var veldrevne godser, der betød noget for landbruget. Det var tiggermunkene, gråbrødrene, der blev jaget ud af byerne. Men i tidens løb måtte også herreklostrene give op. Den nye kirkeordinans bestemte, at man overalt havde »at aflægge alle pavelige og ukristelige ceremonier«. Klosterno-

vicerne måtte ikke aflægge munkeløftet. Klosterbøndernes afgifter gik til kongen eller lensmanden, og på selve klostrene blev der lagt afgifter og tyngende forpligtelser. Således skulle Øm Kloster underholde to studenter ved det lutherske universitet i København. De fleste cistercienserklostre blev ophævet ved deres sidste abbets død. Øm Kloster i 1554, Løgum Kloster i 1548.

Løgum Kloster 1173-1548

Det blev ikke biskop Radulf i Ribe, der blev den egentlige stifter af det nye kloster i Løgum. Efter hans død i 1171 blev abbeden i Herrisvad, *Stefan*, hans efterfølger – et eksempel på, at en cistercienserabbed bliver kaldet til et stort embede i kirken.

Biskop Stefan var født i Ribe Stift, havde været kannik ved Ribe Domkirke og var senere blevet abbed i Herrisvad. Han var således velanskrevet hos ærkebiskop Eskil. Det blev ham, der i 1173 overflyttede cisterciensermunkene fra Seem Kloster til Løgum. Abbed Bernhard kom fra Seem med 12 munke og bosatte sig i den dengang meget ugæstmilde egn. Datoen for klosterets grundlæggelse er i Dødebogen angivet som den 28. november 1173. Men om denne dato gælder dagen for munkenes ankomst eller for pavens stadfæstelse af det nye kloster, er uvist [42].

Egnen har dog været mere rig på skov end i vort århundrede. Draved Skov har været større, og de historiske kilder omtaler andre skove: Lyum eller Løgum Skov, hvoraf nu kun et krat er tilbage på skråningen af Vognshøj. Kalvehave, nu kun nogle huse vest for Løgumkloster, har også været nævnt som en skov mellem andre nu forsvundne. Der har været gode muligheder for træhugst til opførelse af de første bygninger og til dagligdagens behov.

Af umådelig stor betydning var vandrigeligheden. Nordfra kom Fiskbæk, Smedebæk og Risbæk, der løb ud i Løbækken. Den blev i sin drejning vestpå til Bredeå. Sydfra afgav Kongsmose og engene omkring Draved Skov vandløb, der snoede sig tæt forbi klosteret i det som nu kaldes »Slotsbækken«, inden den løb ud i Bredeå.

Alle cistercienserklostre var lagt i en dalsænkning, hvor vandet fra en flod eller en bæk kunne føres tæt op ad bygningerne. Et gammelt latinsk vers siger: »Bernhard elskede dalene, Benedikt højderne«. Det var næppe for at

søge ydmyghed eller landlig idyl, at cistercienserne søgte dalene. Men et stort samfund af mennesker, der som i klostrene boede tæt sammen, havde et stort forbrug af vand, til den daglige føde og hygiejne, til vanding af jord og haver, til møllebrug og fiskeri og meget andet. Her i Løgum var der gode betingelser i den henseende, og der var store arealer af ubrudt hede. At forvandle den til frugtbar agerjord var munkenes sag.

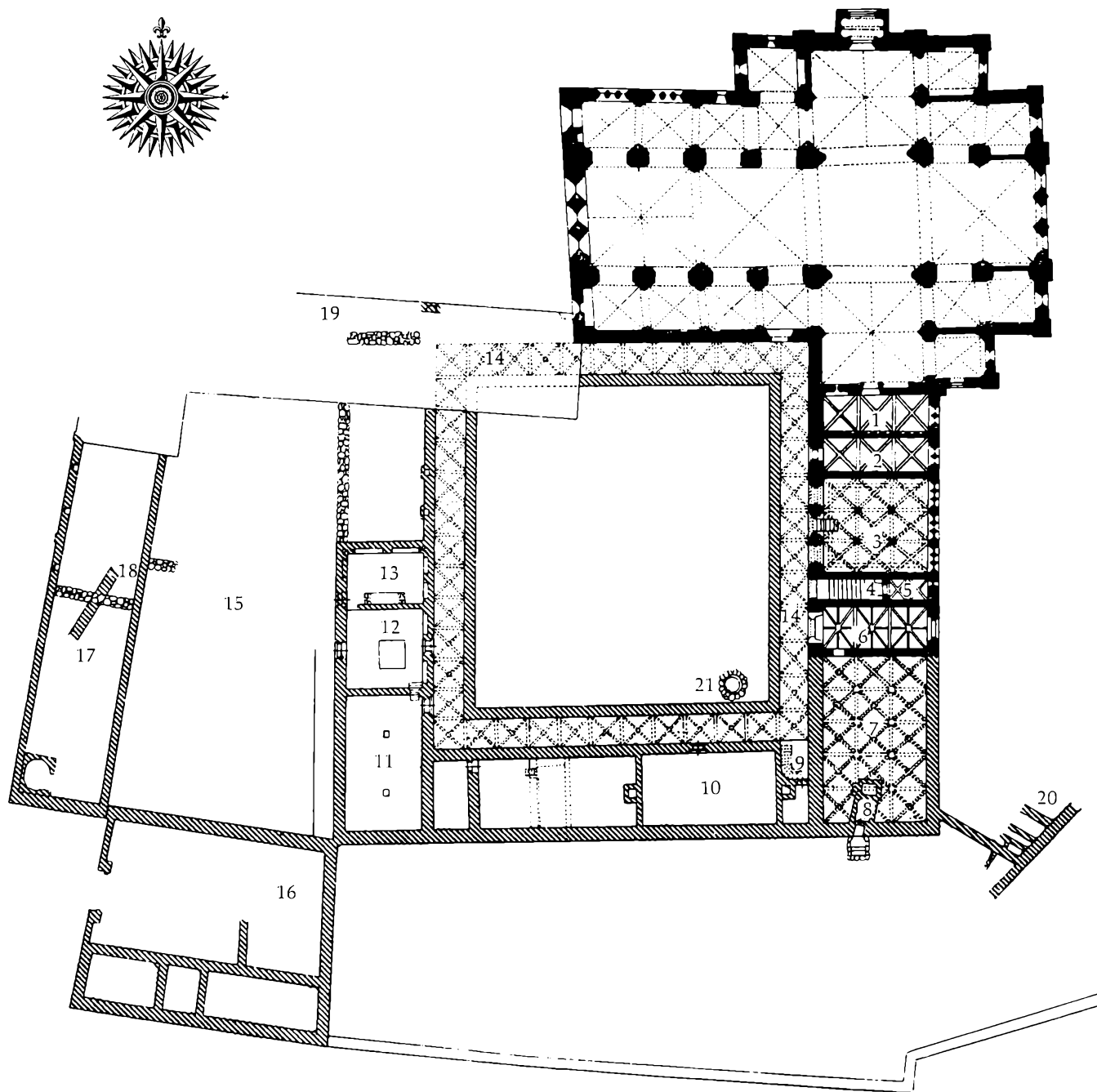
Kilderne til viden om munkenes liv og færden i Løgum Kloster er som allerede nævnt meget sparsomme. Der er dog levnet os to former for vidnesbyrd. Det ene er selve klosterets bygninger, som de står i dag, hvor murene, hvert rum, ja undertiden hver sten, taler om livet i klosteret. Det andet er de få håndskrifter, der er bevarede fra Løgum Kloster og bragt i trykken til oplysning for eftertiden.

Klosterbygningerne

Ved skildringen af dagen i klosteret blev der nævnt, hvor munkene levede deres liv fra den tidlige nat, til dagen var omme. Rummenes form og indbyrdes beliggenhed var i det store og hele bestemt i cisterciensernes ordenslovgivning. Ved opførelsen af kirken og klosteret i Løgum er dette grundmønster fulgt ret nøje. De rum, der endnu står, afgiver derfor en fuldgyldig beretning om livet inden for murene.

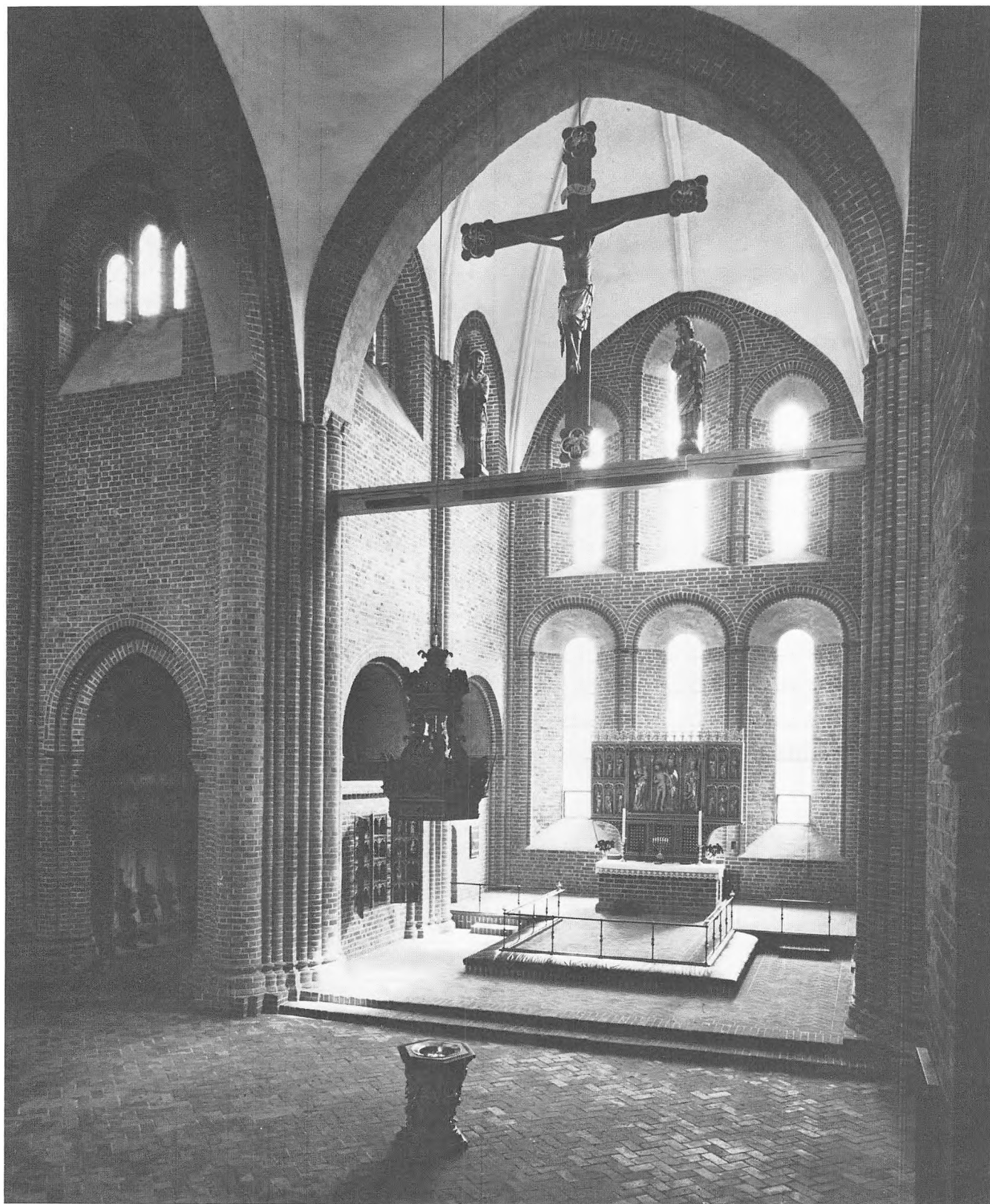
Der skulle gå mere end 25 år, inden det store kirkebyggeri begyndte. De første bygninger var af træ, og hele klosteret brændte to gange. Det første byggeri i teglsten, kirkens østkor, stammer fra ca. 1200. Teglstensindustrien kom fra Italien og var på den tid endnu ny.

Byggeriet skred kun langsomt frem, eller rettere, var præget af døde og aktive perioder, eftersom der var penge og initiativ til. Det var biskopperne i Ribe, der var de store bygherrer. Ca. 1250 stod østpartiet af kirken og klosterets

KLOSTERETS GRUNDPLAN
med de udgravede fløje

1. Sakristi	12. Køkken
2. Bibliotek	13. Bryggers
3. Kapitelsal	14. Korsgang
4. Trappe	15. Gårdsplads
5. Portnercelle?	16. Lægbrødrenes bygning
6. Hovedindgang fra øst?	17. Udhuse
7. Munkesal	18. Murrester af en ældre klosterbygning
8. Underjordisk varmeanlæg	19. »Slottet«
9. Trappe	20. Latriner
10. Munkenes spisesal	21. Brønd
11. Lægbrødrenes spisesal	

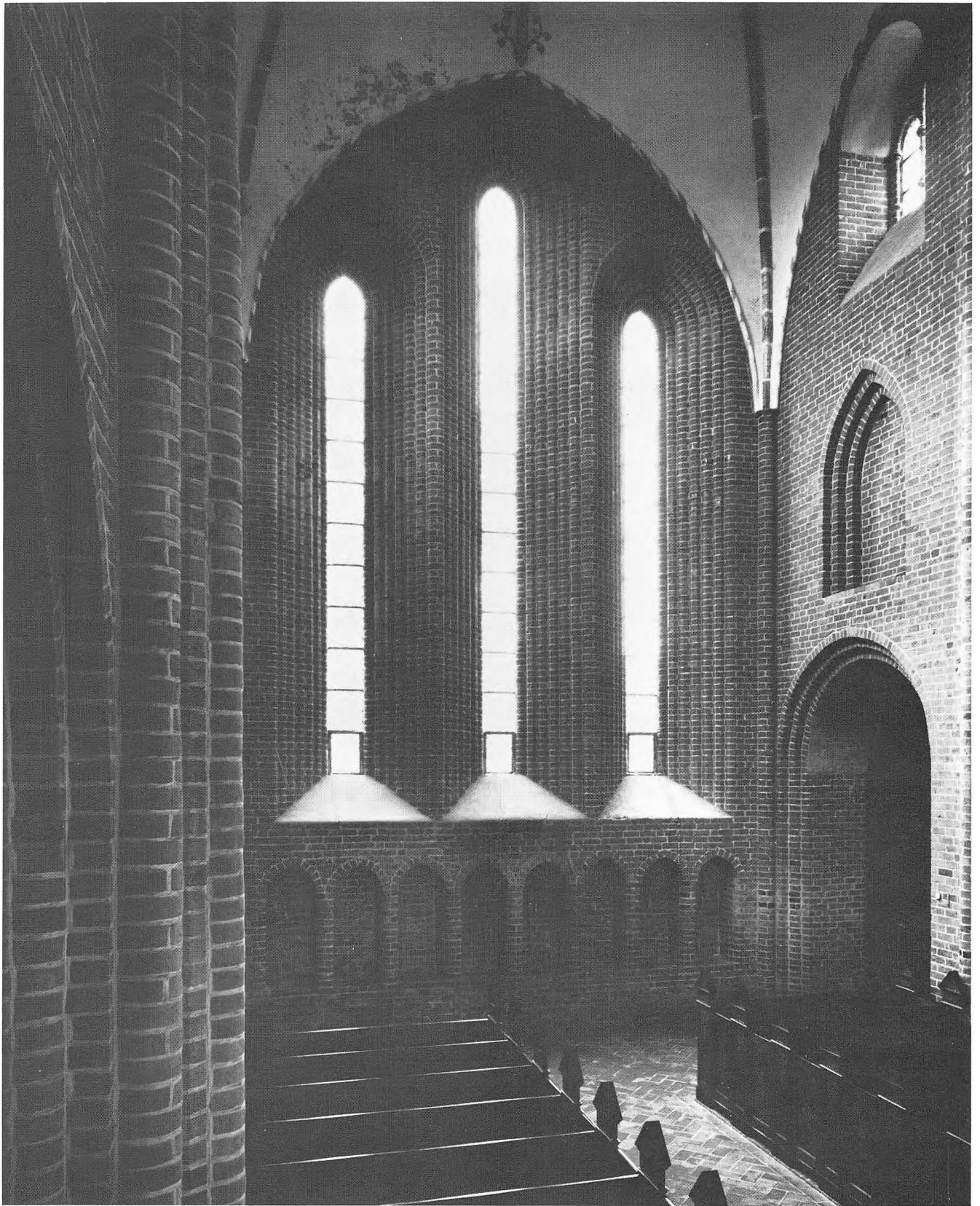
Koret og østvinduerne

Nordre sideskib

Kirkens indre set mod vest

Vestinduerne

Fontenay, bygget 1139-47. Munketrappen

østfløj færdig; først i midten af 1300-tallet var kirken og måske også klosteret fuldført. Det var i det århundrede, hvor overgangen fra den romanske til den gotiske stil fandt sted overalt i Europa. Det ses tydeligt i Løgum Klosterkirke. Man behøver blot at lade øjet gå fra koret i øst med dets underste tre rundbuede vinduer, dets noget yngre tre øverste vinduer med de antydende spidse buer, og derfra kirken rundt til de tre vestvinduer, højtreste med rent gotiske spidsbuer (s. 46-49). Klosterkirken fremtræder som en bekræftelse på teorien om, at cisterciensernes byggekunst har været medvirkende til gotikkens gennembrud i Europa, også i Norden [43].

Den danske cistercienserarkitektur står i gæld

til Frankrig. Derfra kom bygmestrene, som arbejdede i overensstemmelse med ordenens vedtagne principper for planlægning og struktur. I Løgum er bygmesterens navn ukendt. Måske var det en af ordenens egne folk. Det er muligvis hans portræt, der er afbildet i kirkens langskib. Den vestligste hvælvning var afslutningen på kirkebyggeriet. For enden af dens midterste ribbe findes der et malet A og O: *Alfa og Omega*: Kristus [44]. Under dette ses et lille naivt tegnet mandshoved. Man kan tænke sig, at bygmesteren efter fuldentt værk hermed har tilkendegivet, at hans værk var til Kristi ære og han selv under Kristi beskyttelse (s. 41).

Inden for det givne grundmønster fremstod flere typer blandt de klostre, der byggedes i

Celebrantstolen. Sæde for den gejstlige, der celebrerede messen, og hans to hjælpere

Detalje fra relikvieskabet, Sankta Catarina

1100-tallet. Men det er ikke til at tage fejl af, at Løgum Kloster er bygget af burgundiske bygmestre efter *Fontenay-typen* [45].

Fontenay er det ældste endnu bevarede cistercienserkloster.

Det blev grundlagt 1119 som datterkloster af Clairvaux, og kirken blev opført 1139-47. Det var den type, Bernhard af Clairvaux foretrak, og det menes, at han selv overvågede dens opførelse. Den kom til at stå som det reneste udtryk for hans og cisterciensernes kunstneriske idé (s. 50, 58, 59).

Ligheden mellem Fontenay's og Løgum Klosters kirke er påfaldende. Den samme strenghed og enkelhed i stilen. Den samme korsform med hovedkor og to gange to sidekapeller med lige afslutning mod øst. Det samme forhold mellem kirken og klosterbygningen med munketrappen i kirkens søndre korsarm og døren til korskangenen, gennem hvilken munkene forlod kirken

efter tidebønnen (s. 15 og 50).

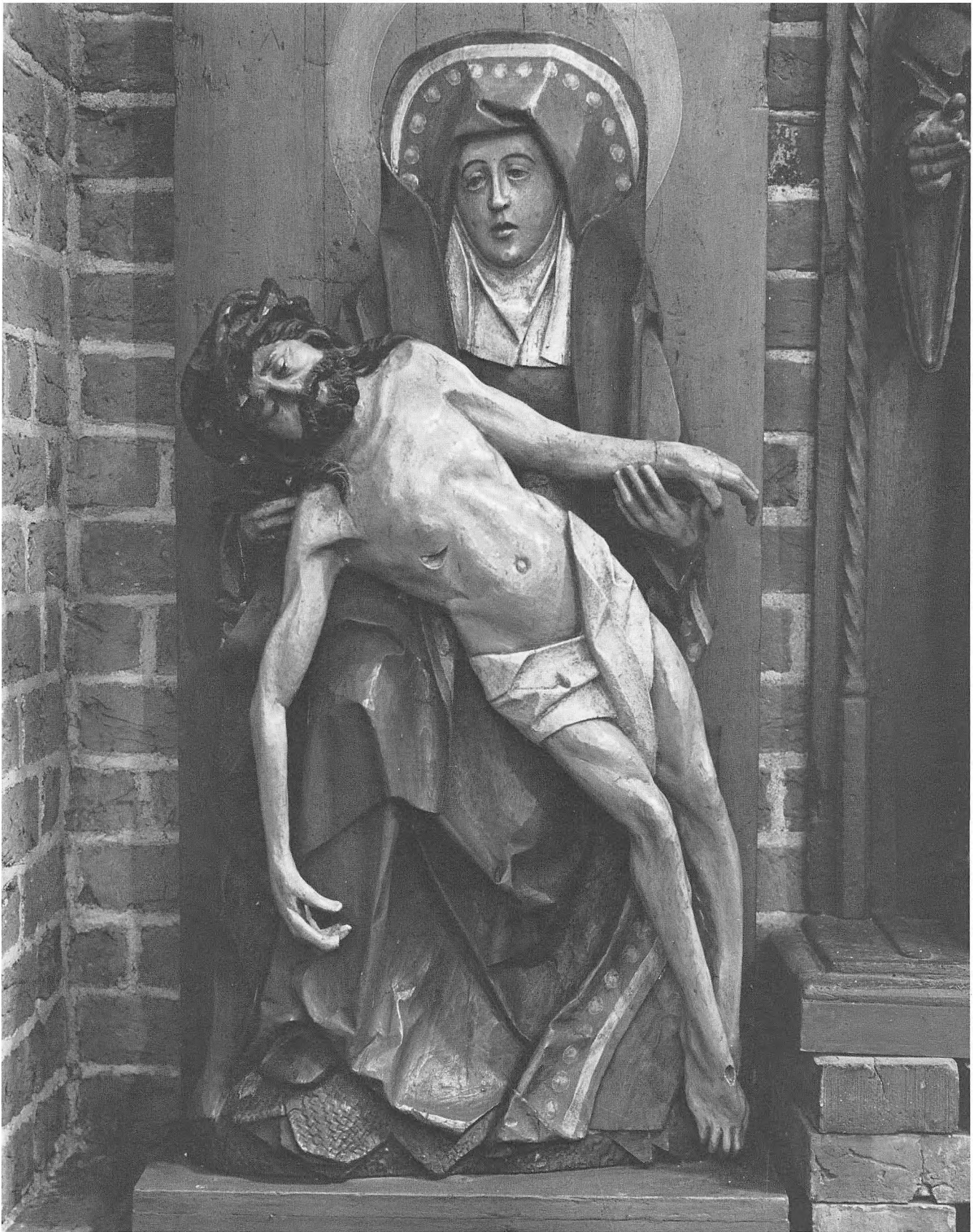
I Løgum Kirke er der foruden de fire traditionelle sidekapeller mod øst tillige et femte kapel mod nordvest (s. 37). Fundamenterne af et sjette i samme murside er fundet.

Dekorationer i kirker og klostre var, som før nævnt, strengt forbudt i cistercienserordenens første tid. Men lysten til at udsmykke Guds hus synes overalt at have været uudryddelig. Lidt efter lidt prøvede munkene sig frem med guld og sølv på altrene, udskårne og malede alterbilleder, krucifikser, mariabilleder og dekorede hvælvinger. Generalkapitlet tog strengt på disse tendenser. Der kendes eksempel på, at et kloster fik påbud om at kalke billeder over igen eller bryde smukt mønstrede gulvfliser op inden næste generalkapitel. Men efterhånden lempedes de strenge regler her som på andre områder.

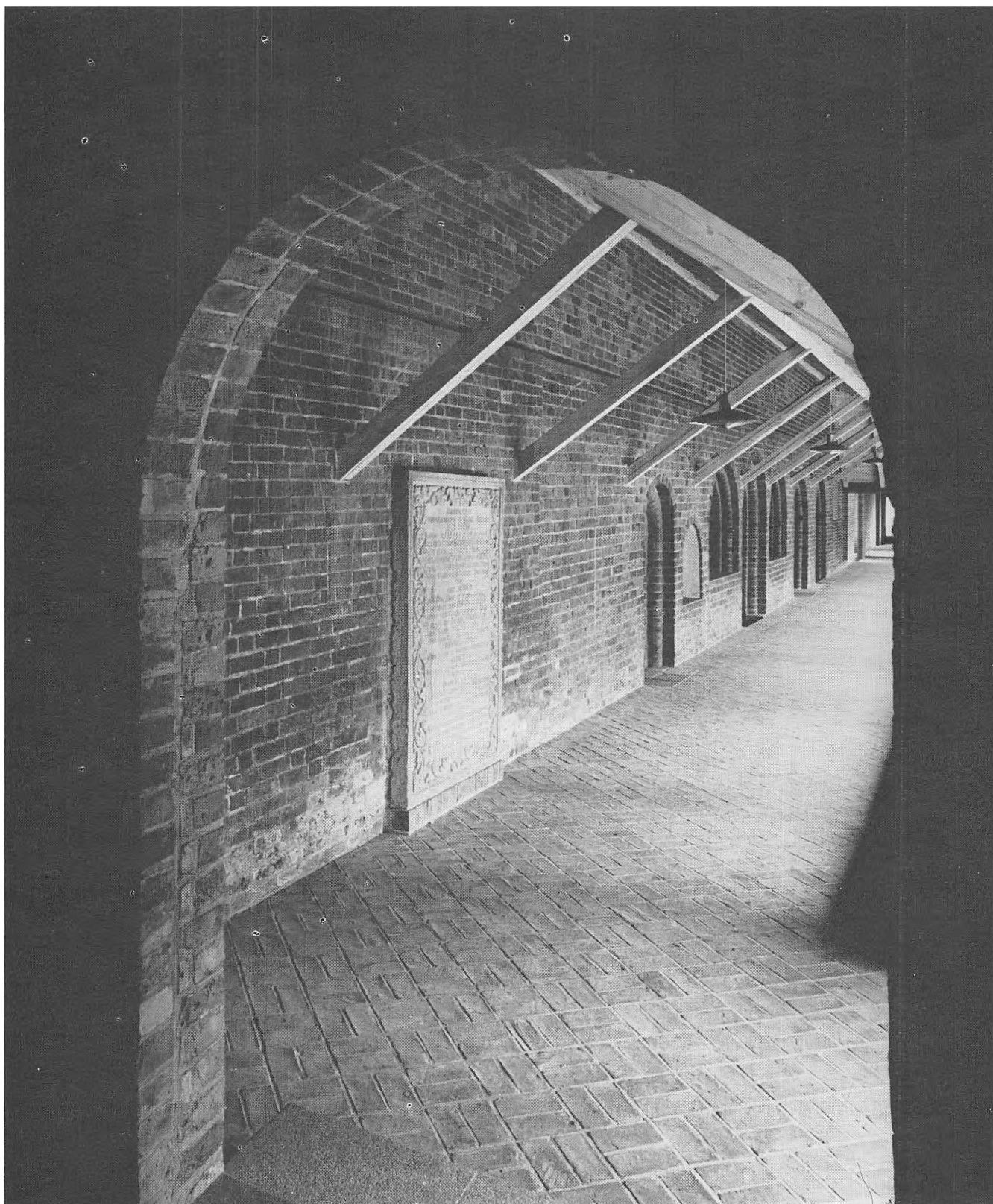
Næsten alle de udsmykninger, som er bevaret i Løgum Klosterkirke, stammer da også fra 1300-tallet eller senere. De fleste synes at være anskaffet samtidig med kirkens færdiggørelse. Kirken har dengang stået hvidkalket. De strålende farver i relikvieskabet, prælatstolen (s.51), træskulpturerne og al anden udsmykning har været bestemt til at skulle ses mod hvid baggrund.

I dag forlader vi kirken gennem døren i nord-siden. Den er med sin prægtige, overhængede forhal med søjler og buer tydeligvis hoveddøren. Men den var ikke munkenes hoveddør. For dem var den »dødeporten«, gennem hvilken de døde førtes ud til kirkegården, som omgav kirken mod øst og nord. I andre cistercienserklostre var norddøren ret uanselig. Det må derfor undre, at den her er blevet så pompøst udbygget, navnlig fordi den menes at høre til den første store byggeperiode omkring 1200. En forklaring kan ligge i, at det netop var den tid, de indflydelsesrige bisper og andre store herrer var klosterets velgørere. Man kan tænke sig både gejstlige og verdslige stormænd, måske konger, træde ind i kirken gennem denne portal (s. 55).

Lægbrødrene havde deres egen dør til kirken. Det har antagelig været døren i vestgavlen, nu kaldet »brudedøren« (s. 87).

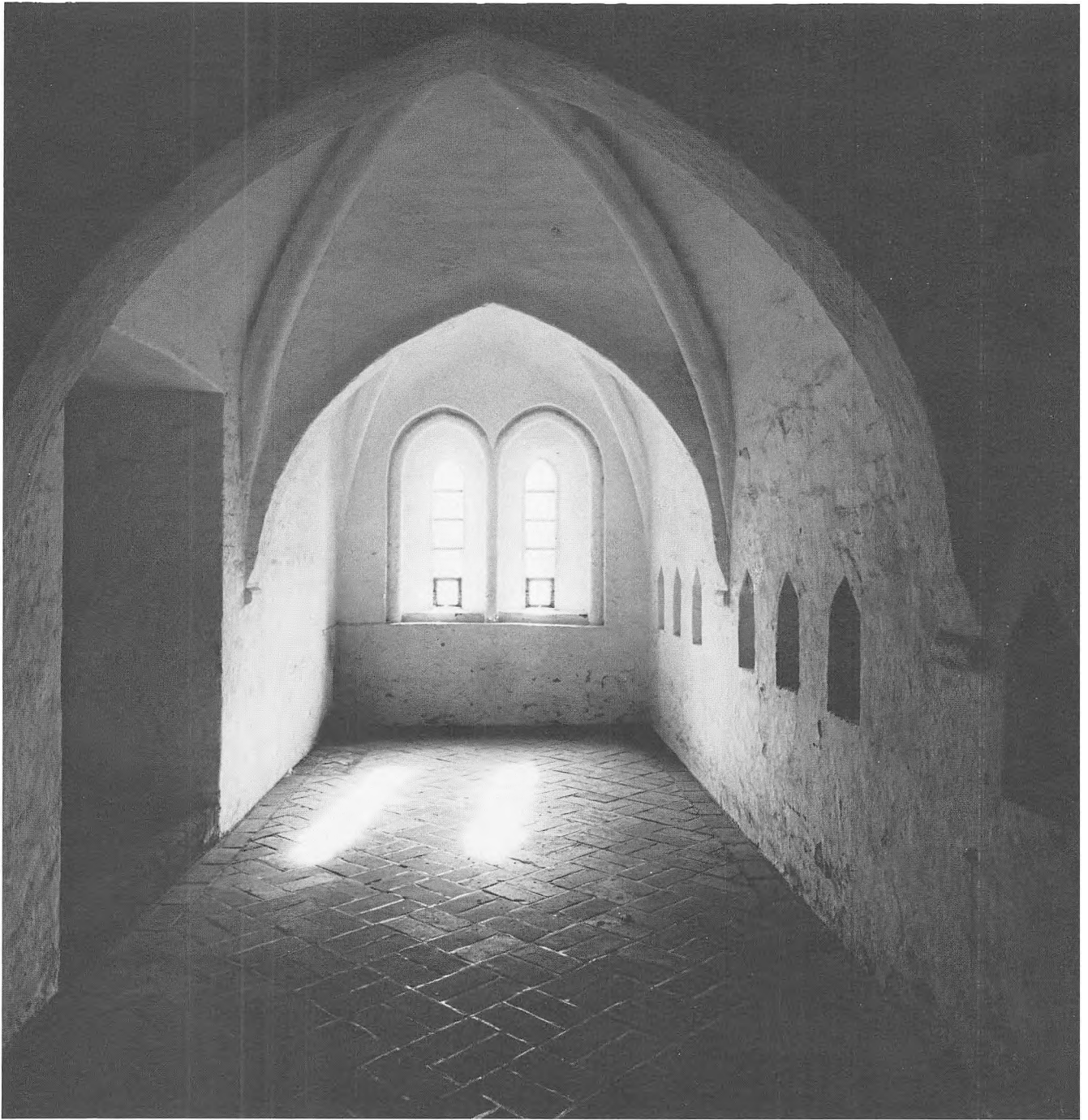
Pietà

Processionsdøren

Hovedindgangen »Forhallen«, tidligere »Dødeporten«

Sakristiet

Munkene forlod efter kortjenesten kirken gennem *processionsdøren* i sydmuren ud til korsgangen (s. 54).

En mindre dør øst for munketrappen fører ind i et smalt rektangulært rum, overhvælvet og med to gotiske vinduer, *sakristiet*. Her ses

endnu syv vægnicher, hvor alterklenodierne, kalk og disk, opbevaredes. Sakristanen havde her sin vigtigste gerning. Messeklæderne og alt, hvad der hørte til gudstjenesten, blev af ham herfra bragt ind i kirken.

Fra sakristiet fører i dag en dør ind til et an-

Armariet (biblioteket)

det rum af samme størrelse og udseende, dog uden vægnicherne, derfra fører igen en dør ud til korsgangen. Døren, der forbinder de to rum, er af ny dato. Oprindeligt har sakristiet kun været tilgængeligt fra kirken. Dette andet rum var biblioteket, *armariet*, som betyder skab.

De få bøger, klosteret til at begynde med ejede, har kunnet opbevares i et rum, der ikke var meget større end et stort skab. Det findes endnu inde i kirken i et snævert rum under trappen til dormitoriet. Den smalle sprække i muren har givet lidt lys og luft ind til de pergament-

Fontenay. Klosteret med korsgangen set fra fratergården

Fontenay. Korsgangen

indbundne bøger. Her har sikkert også klosterets dyrebare breve og aktstykker været opbevaret sammen med værdifulde ejendele. Efter armariets størrelse at dømme synes klosteret i Løgum ikke at have ejet noget stort bibliotek, ej heller i sammenligning med hvad der har været at finde i Sorø og Øm.

Befinder vi os derefter i den indgang til kirken, som i nogen måde er en imitation af korsgangen, den overbyggede gang langs klosterets østfløj (s. 60), og sammenligner dens form med afbildningen af klosteret i Fontenay, ses det

tydeligt, hvordan korsgangen med *fratergården* (brødrenes gård) i Løgum engang har set ud. I Fontenay findes endnu den oprindelige korsgang med hvælvinger, søjler og elegante arkader, der åbner sig ud mod fratergården. En åben portal giver adgang til det frie, en tilsvarende til kapitelsalen. Også i Løgum har klostergangen i kvadratisk form forbundet alle bygningerne: Kirken, klosterets østfløj, sydfløj og vestfløj. Som i Fontenay lå klosterbrønden også her i fratergården. Rester af den er fundet mod syd foran det sted, hvor spisesalen lå.

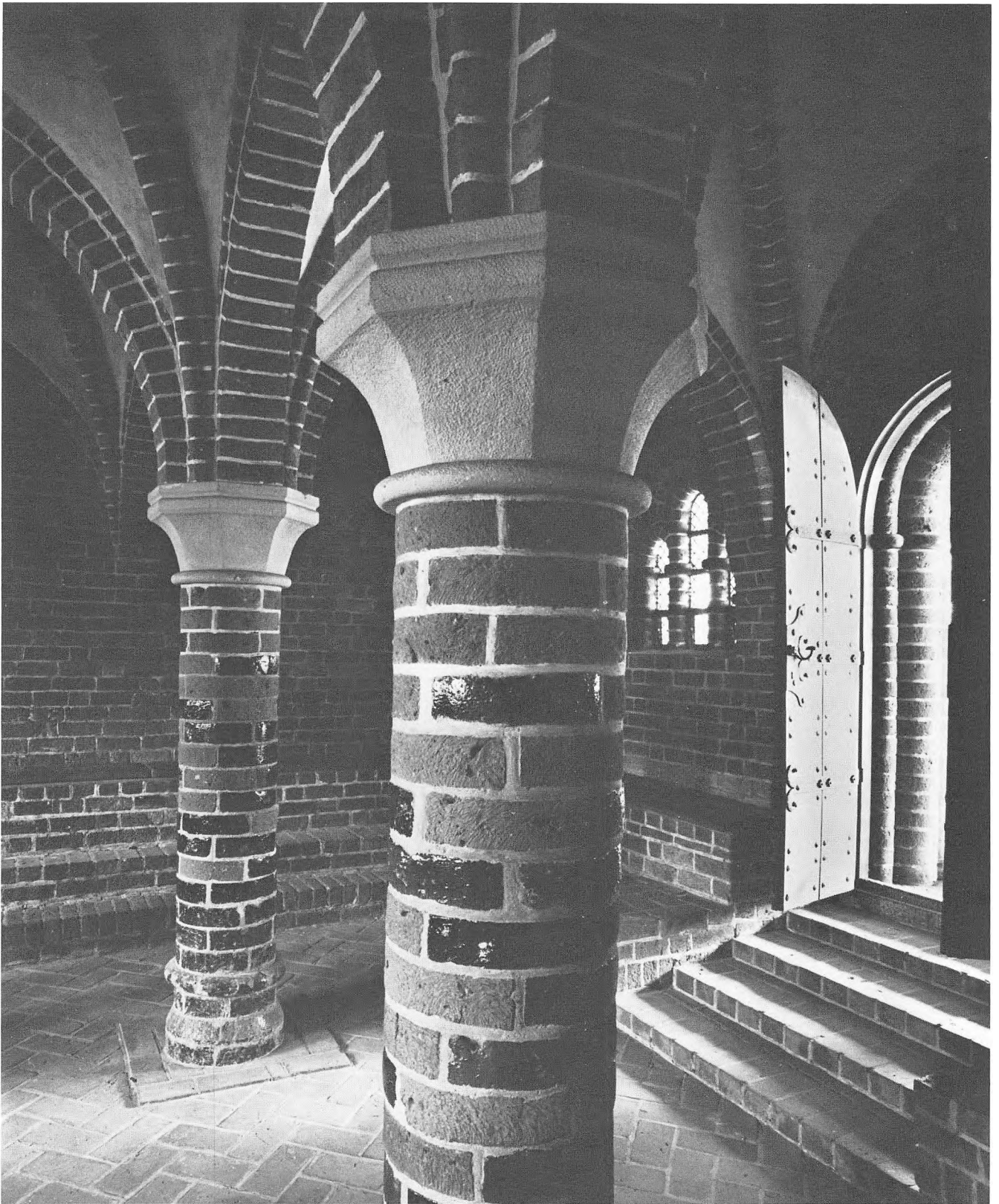
Korsgangen. Indgang til kapitelsalen

Ad korsgangen bevægede munkene sig til kapitelsalen. Det er et betagende skønt rum, genopført efter de gamle mål ved restaureringen i 1920'erne. I mange år var kapitelsalen et uhyggeligt sted. Hvælvingerne var faldet ned, og søjlerne stod som sørgelige stumper; den blev brugt som hestestald. Nu står den i samme skikkelse som i 1200-tallet og er det sted, der mest taler til fantasien om de svundne tider.

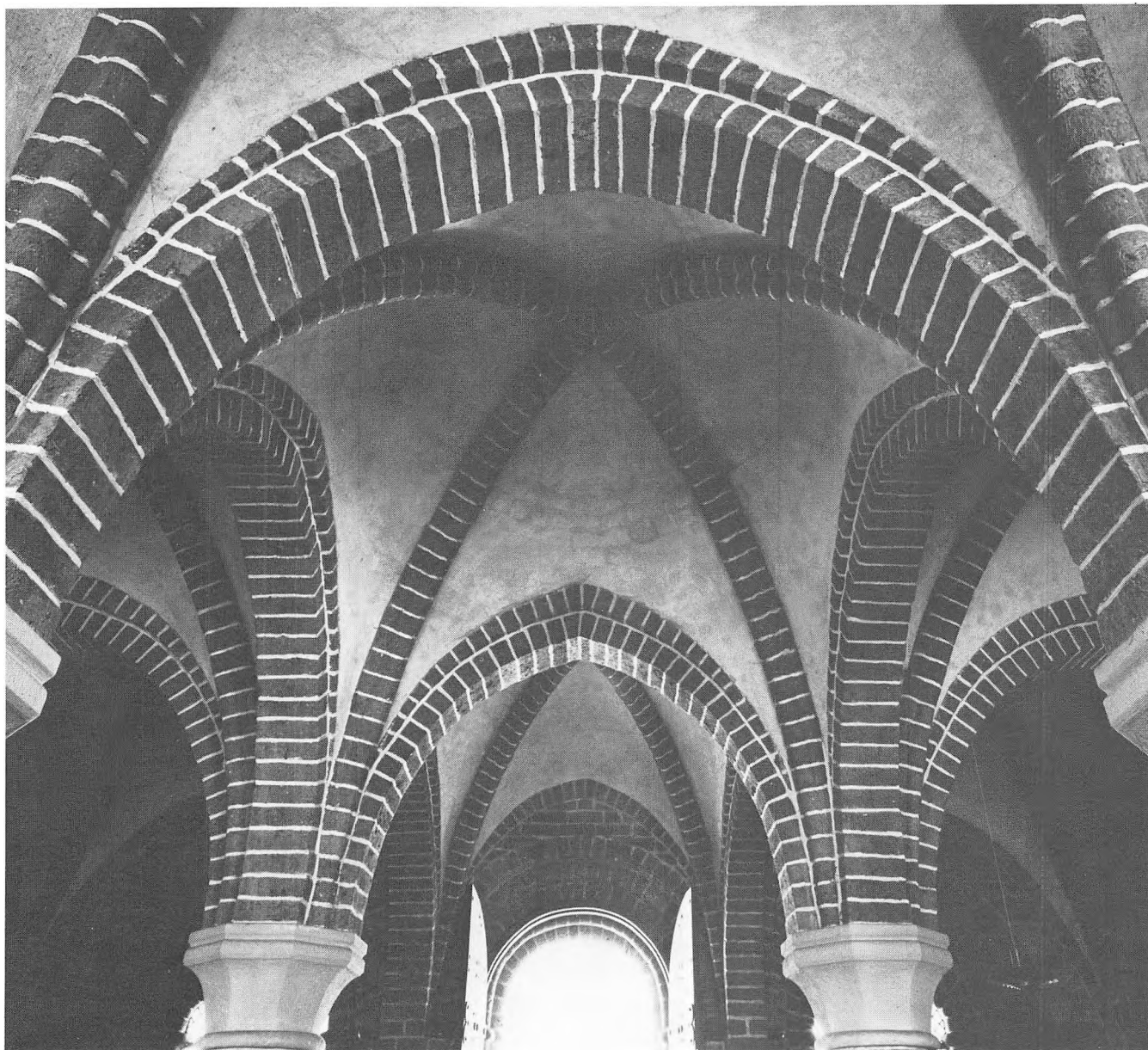
Under kapitelsalens gulv blev abbederne gravfæstet. En blyplade fra 1200-tallets midte blev fundet ved udgravningen med en indskrift på latin: »Her hviler benene af de ærværdige fædre nemlig Keld abbed fra Holme Kloster og

Niels fordem abbed for Løgum«. Holme Kloster var et cistercienserkloster på Fyn, nu Brahetrolleborg. Abbed Keld må være afgået ved døden på et besøg i Løgum. Måske har abbed Niels været klosterets abbed under den anden store byggeperiode omkring 1230 og er derfor som byggherre sammen med bispem i Ribe blevet hædret med en særlig omtale.

I overensstemmelse med grundformen skulle efter kapitelsalen følge det rum, vi har omtalt som *parlatoriet*, det sted, hvor der måtte tales. Det var efter traditionen et ret smalt rum med indgang fra korsgangen og et vindue mod øst. Det var priorens værelse. Her gav han hver

Kapitelsalen

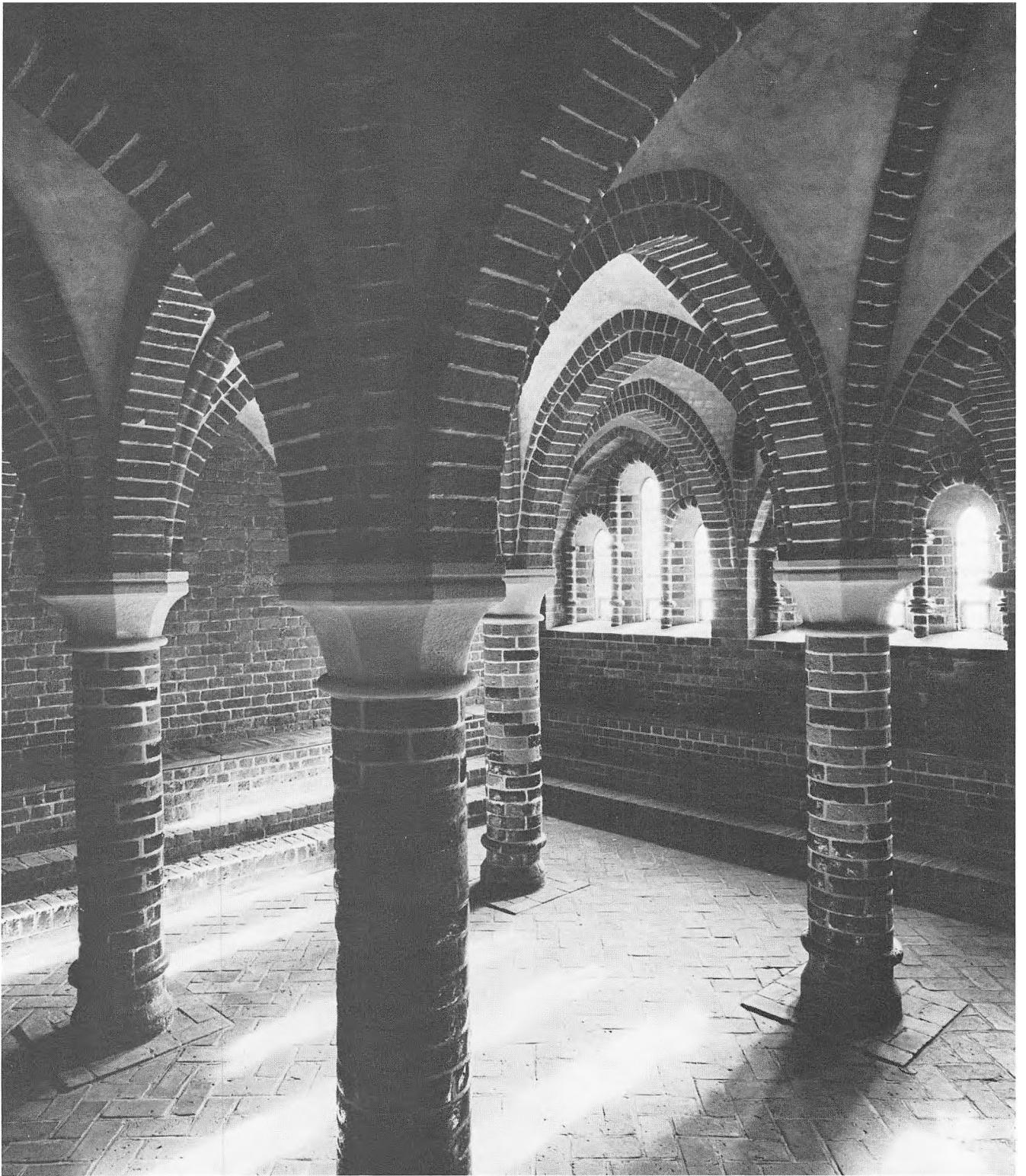

Kapitelsalen

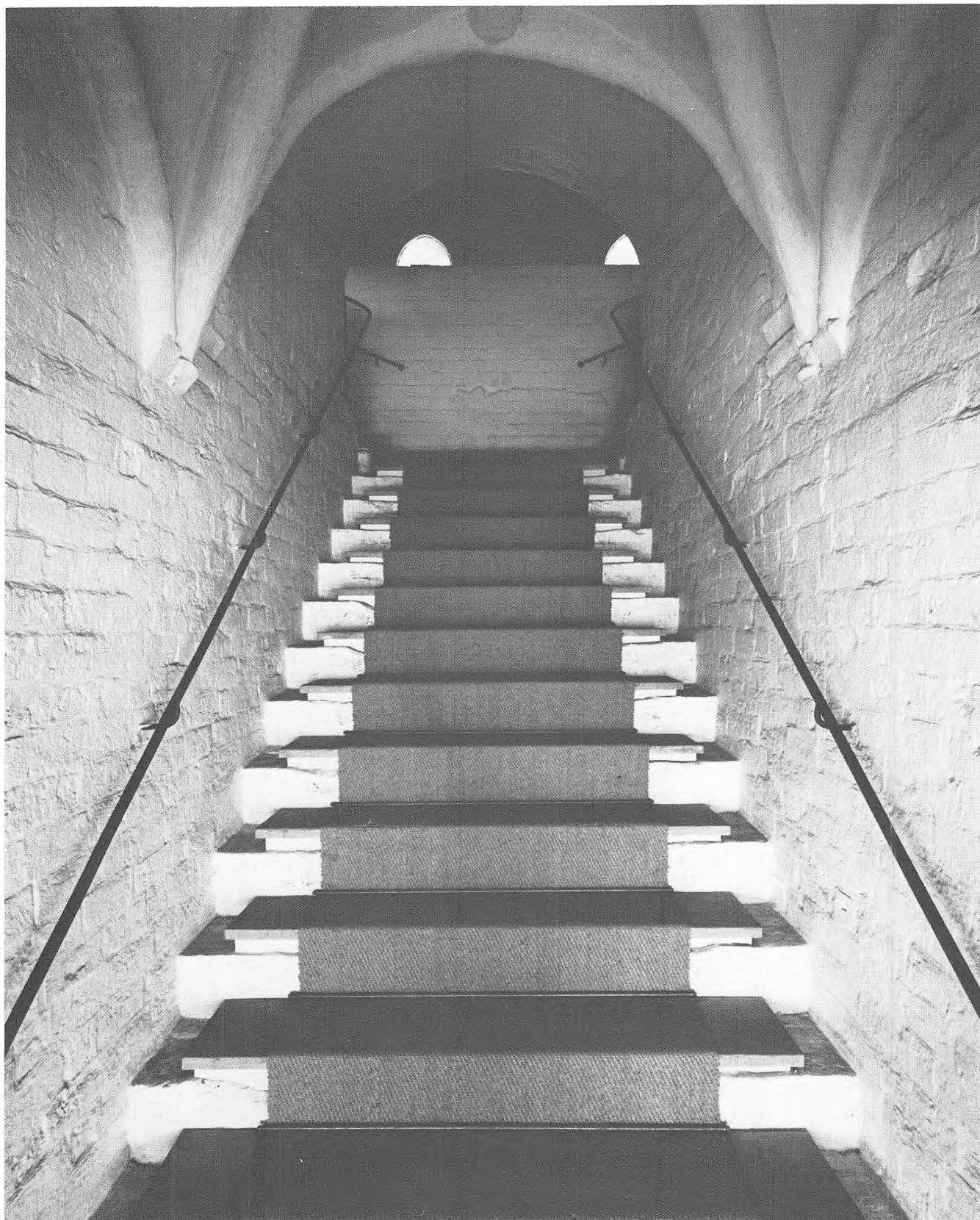
formiddag efter »kapitlet« sine ordrer til arbejdet og fordelte arbejdsredskaberne. Men et sådant rum har ikke været at finde i Løgum. Parlatoriet har her formodentlig været det samme som *munkesalen*, hvoraf kun fundamenterne har været fundet. Men inden vi omtaler dette, er vi nået til den smalle overhvævede trappe, *dagtrappen*, der fører til sovesalen (s. 64-65). Den deler sig foroven i to. Tilvenstre fører den til *dormitoriet*. I trappens gamle stentrin anes endnu slid af munkefødder gennem 300 år. En

træbeklædning over trinene er skåret til, således at disse udhulninger er bevaret. To og to er munkene gået op ad trappen til nattehvilen i »tavshedens rum«. Her hersker i dag ikke tavshed. Salen bruges som foredragssal (s. 66).

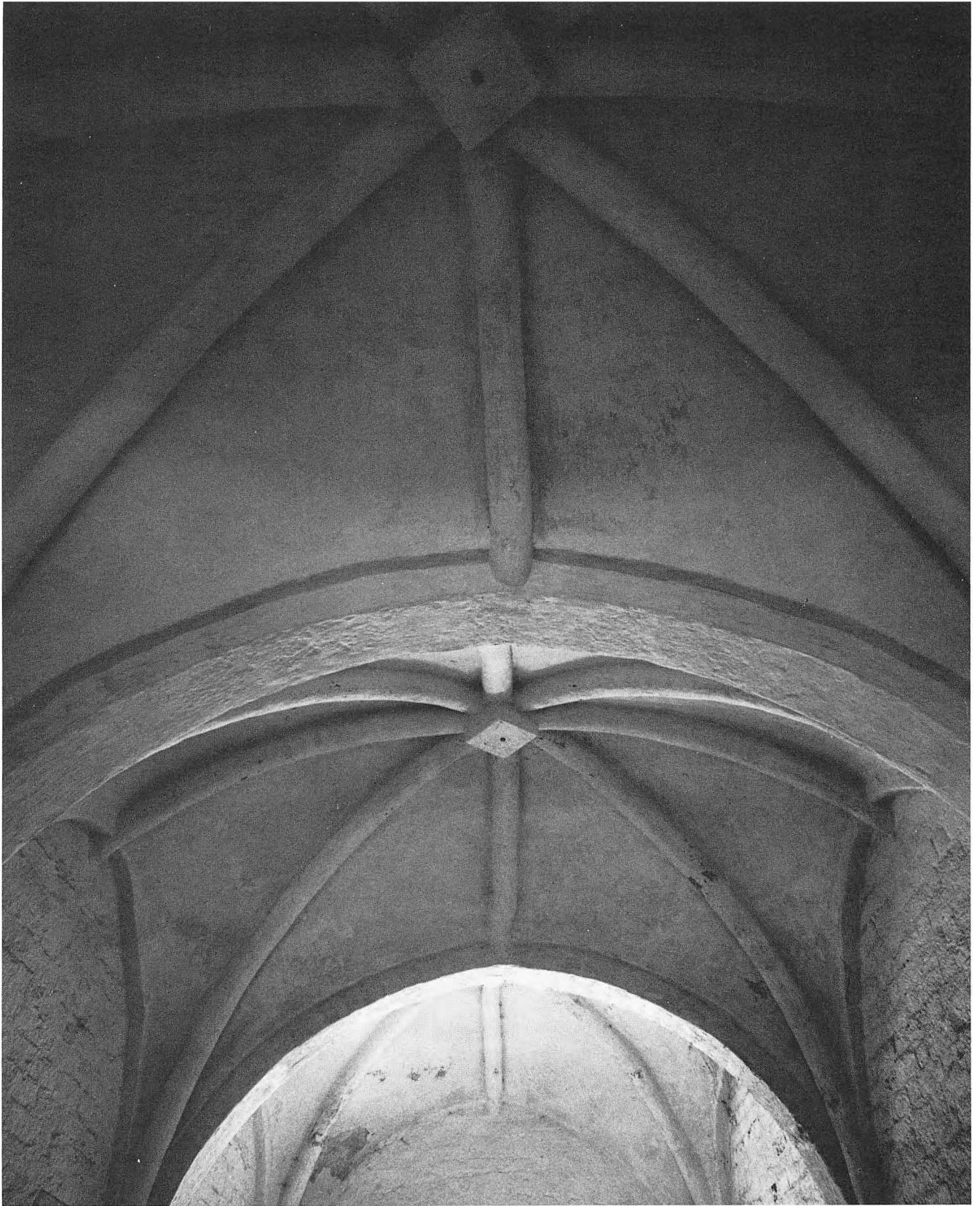
Som et fra dormitoriet adskilt rum ligger efter traditionen *abbedværelset* op til kirkens mur (s. 67). Den buede indgangsdør er muret til men tegner sig endnu smukt i salens nordøstlige hjørne. Der er to gotiske vinduer mod øst, og spor af to hvælvingsfag er synlige på væggen.

Kapitelsalen

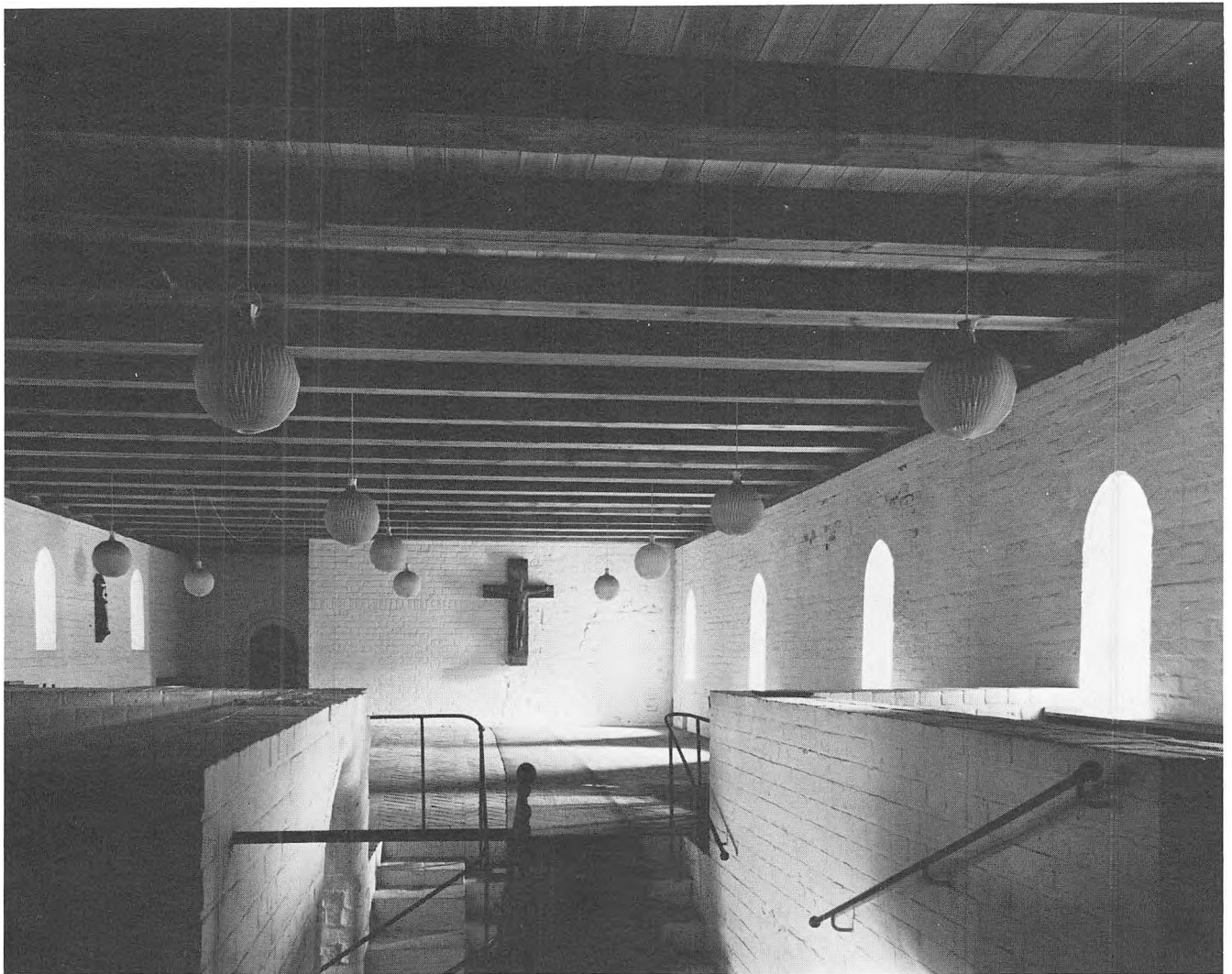

»Dagtrappen« til dormitoriet

Trappehvælvning

Dormitoriet

Ligesom i dormitoriet er her nu et smukt bjælkeloft. Rummet er smalt af samme størrelse og karakter som det nedenunder liggende sakristi. I dag er her et teologisk studiebibliotek. Væggene er ligesom dormitoriets østlige endevæg dækket med reoler. Måske har abbeden også haft folianter derinde. Men rummet har nok kun i den første fattige tid været anvendt til abbedværelse. Abbedens høje stilling i og uden for klosteret har sikkert gjort det nødvendigt, at han her som mange andre steder havde egen bolig. Hvor abbedhuset har ligget vides ikke.

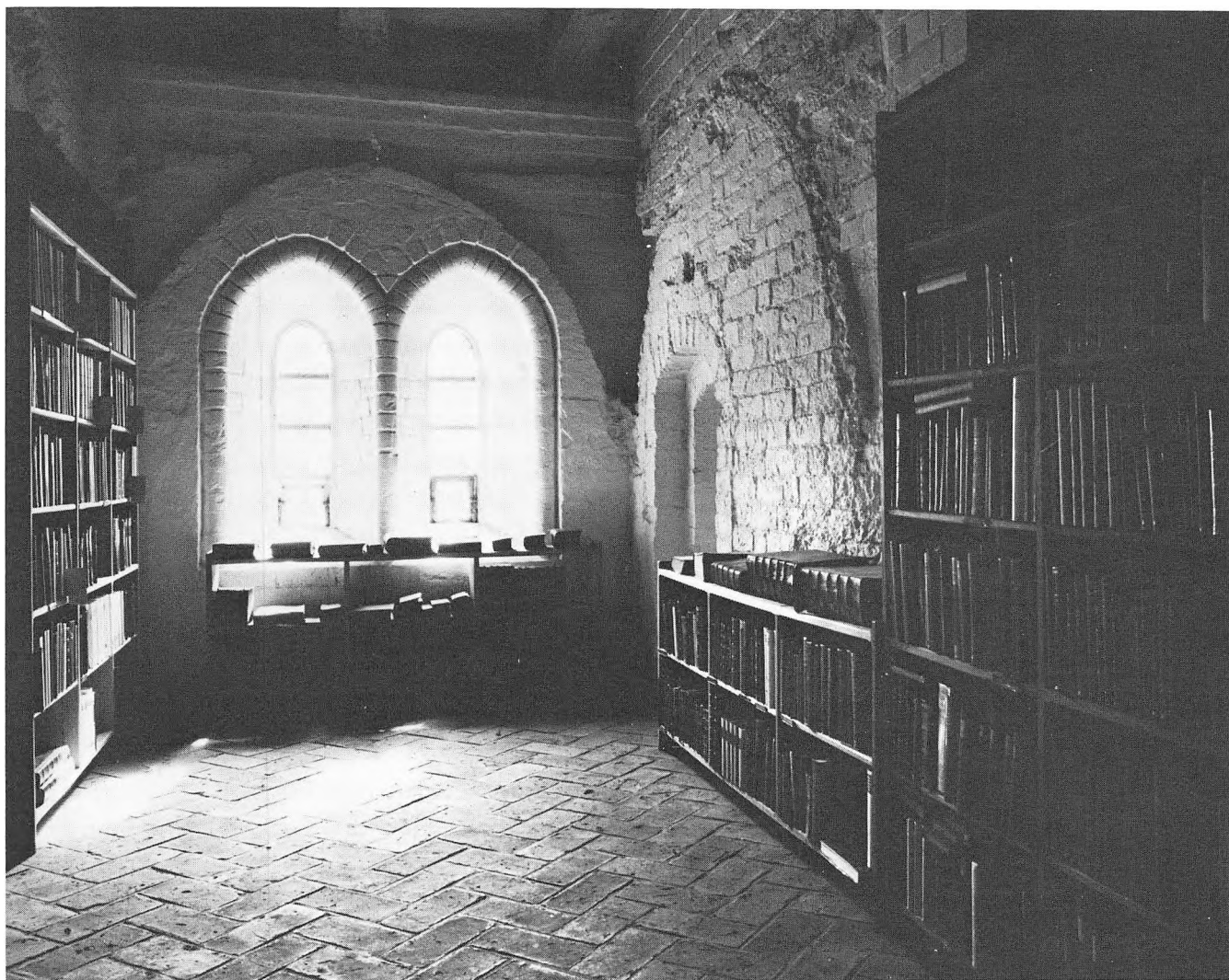
Trappeopgangens højre sving fører til et rum, der i dag er meget afkortet, idet den bevarede del af klosterets østfløj standser her. Men her

har i fortsættelse været endnu en stor sal af størrelse omtrent som dormitoriet. Her menes at have været sygeafdeling, *infirmatorium*.

Går vi igen ned ad trappen og fortsætter mod syd, finder vi som afslutning på bygningen *portrummet*: hovedindgangen til klosteret fra øst. Det er atter et overhvælvet rum med udgang både til korsgangen og til omverdenen (s. 69).

En lav dør fører fra portrummet ind i *portnerens celle* (s. 70). Her kunne den broder, der havde vagt, gennem en talesprække se og tale med de besøgende, inden han lukkede dem ind i klosteret. Et vindue ved siden af talesprækken er af nyere dato.

Foruden at være vogter af klosterets indgang

Abbedens værelse

var portneren også fangevogter. En gammel jernbeslået dør, der nu hænger på væggen, har engang stængt for et lille mørkt rum, der ligger under dormitorietrappen. Det var klosterets fængsel, *carcer* (s. 71). Der har siddet mangan en elendig munk, som havde forbrudt sig mod klosterets regel. Klostertugten var streng og straffen hård.

Et kuriosum er et hulrum i portnercellens loftshvælvning. Det fortsætter op igennem den tykke mur til dormitoriet som et talerør, en »hustelefon«. Gennem den kunne man om natten tilkalde hjælp fra de sovende brødre.

Klosterbygningen, som vi nu har fulgt rum for rum, har som allerede nævnt været betyde-

ligt længere. Konturerne af hele klosterkompleksets fundamenter kan følges på grundplanen (s. 45). De udgravede fundamenter har vist, at østfløjen syd for portrummet har fortsat i en stor sal af samme karakter som kapitelsalen, men langt større. Den var treskibet med fem gange tre hvælvingsfag, der blev båret af otte runde søjler. Det er denne sal, der i andre cistercienserklostre kaldes munkesalen. Her i Løgum har den været på én gang *parlatorium*, *munkesal*, hvor munkene kunne samles i deres fritid, varmeanlæg, *kalefaktorium* og skrivestue, *skriptorium*.

Der er fundet rester af varmeanlæg (se planen). Varmen førtes udefra ad murede kanaler

under gulvet op til den store sal. Som regel lå både kalefaktoriet og skriptoriet for sig selv. I Løgum har man måttet nøjes med ét rum til mange formål. Her har været arbejdet flittigt med de mange uundværlige afskrifter: af Bibelen, fædrenes skrifter, noder til tidesangen, helgenbiografier og legender til opbyggelig læsning samt klostrenes årbøger og aktstykker. Disse afskrifter var ofte stor kunst, pragtfuldt kalligraferede og ornamenterede manuskripter. Noget sådant er ikke fundet i Løgum. De forholdsvis få bevarede håndskrifter er prunkløse.

Af det øvrige klosteranlæg kendes kun de fundamenter, som udgravningerne har bragt for dagen, og som igen er tildækket. For enden af østfløjen er der fundet spor af latriner. Sydfløjen har rummet munkenes spisesal, *refektoriet*, med et tilstødende køkken. Bygningen har haft to stokværk, muligvis med gæsterum over spisesalen.

Vinkelret på sydfløjen lå vestfløjen, også i to stokværk. Den var helt lægbrødrenes. Her residerede *cellarius*, kældermesteren. Lægbrødrenes spisesal aftegner sig, og der er fundet tydelige spor af stegers med ildsted, afløb til køkkenformål og forrådskamre. Lægbrødrenes sovesal var ovenpå. En særlig gang førte fra lægbrødrenes fløj til kirken.

Ved udgravningen viste sig det ejendommelige, at kirkens langskib og lægbroderbygningen kun nåede sammen i det nordvestlige hjørne ved hjælp af mure, der flugtede med henholdsvis kirken og vestfløjen. Fundamenter af kampesten til disse mure er fundet. Det tyder på, at både kirken og vestfløjen har skullet være længere, men byggeriet synes at være standset. En forklaring herpå kan søges i, at lægbrødrenes antal i 1300-tallet var dalende, indtil lægbroderinstitutionen simpelthen forsvandt. Lægbrødrene havde jo deres plads i kirkens langskib, så en udvidelse var ikke fornøden ved kirkens færdigbyggelse. Korsgangen derimod blev med sine hvælvinger og søjler udbygget, så den sammenføjede alle kompleksets fire sider omsluttende fratergården og brønden. Der skabtes således et harmonisk meget smukt hele (se planen).

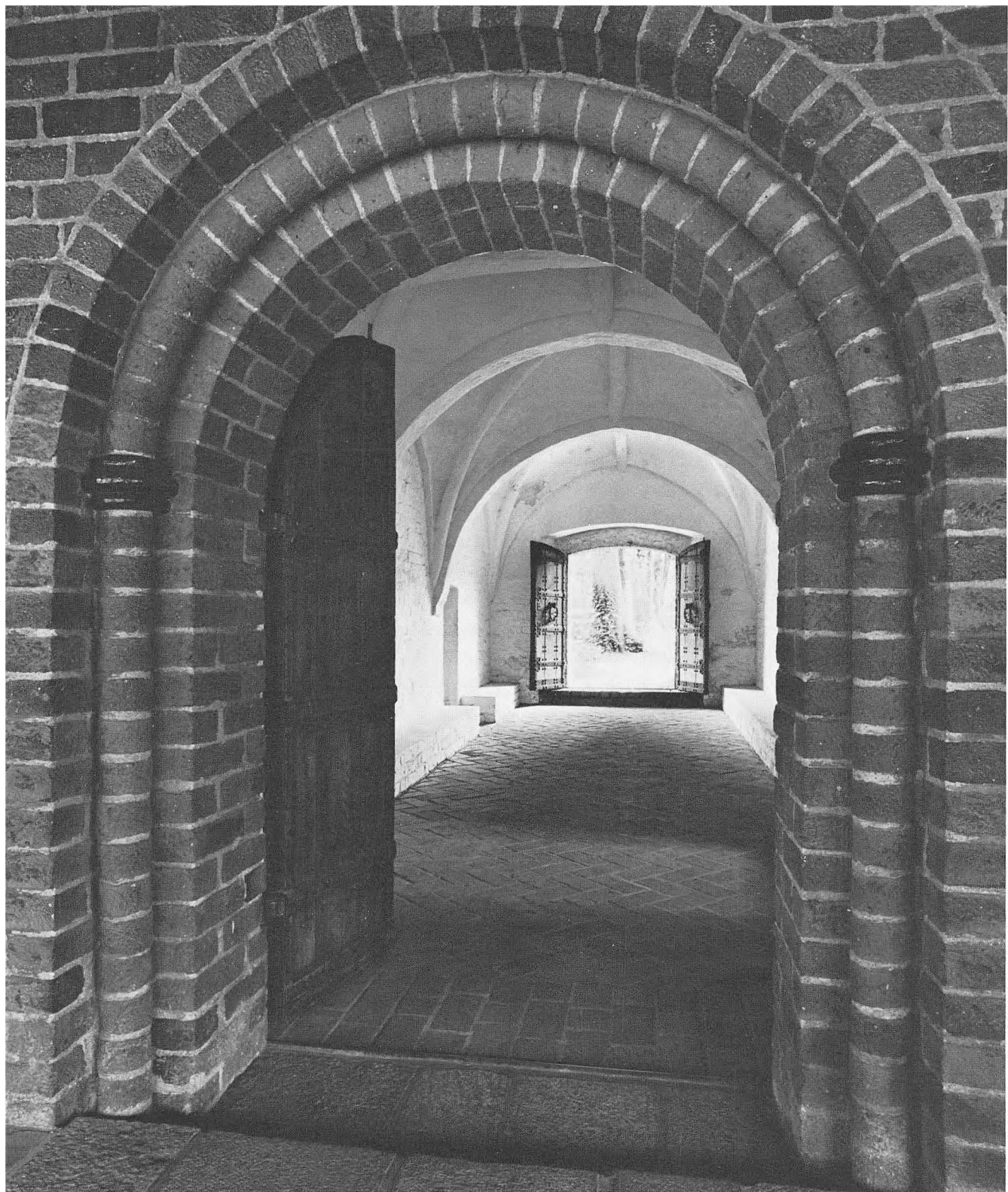
Vest for hovedanlægget er der fundet bygningsrester, antagelig udhuse eller værksteder. En ydre mur har sikkert indrammet hele klosterområdet. Rester af en sådan mur er fundet i sydlig retning mod åen og engen. Ved landevejen mod vest ligger et ældre hus, der kaldes »porthuset«. Måske har her engang været en vestmur med en portbygning.

For en menneskealder siden mødte den besøgende, der kom fra nord til Løgumkloster, en »klostermølle« og møllesøen. Nu er denne udtørret og arealet bebygget.

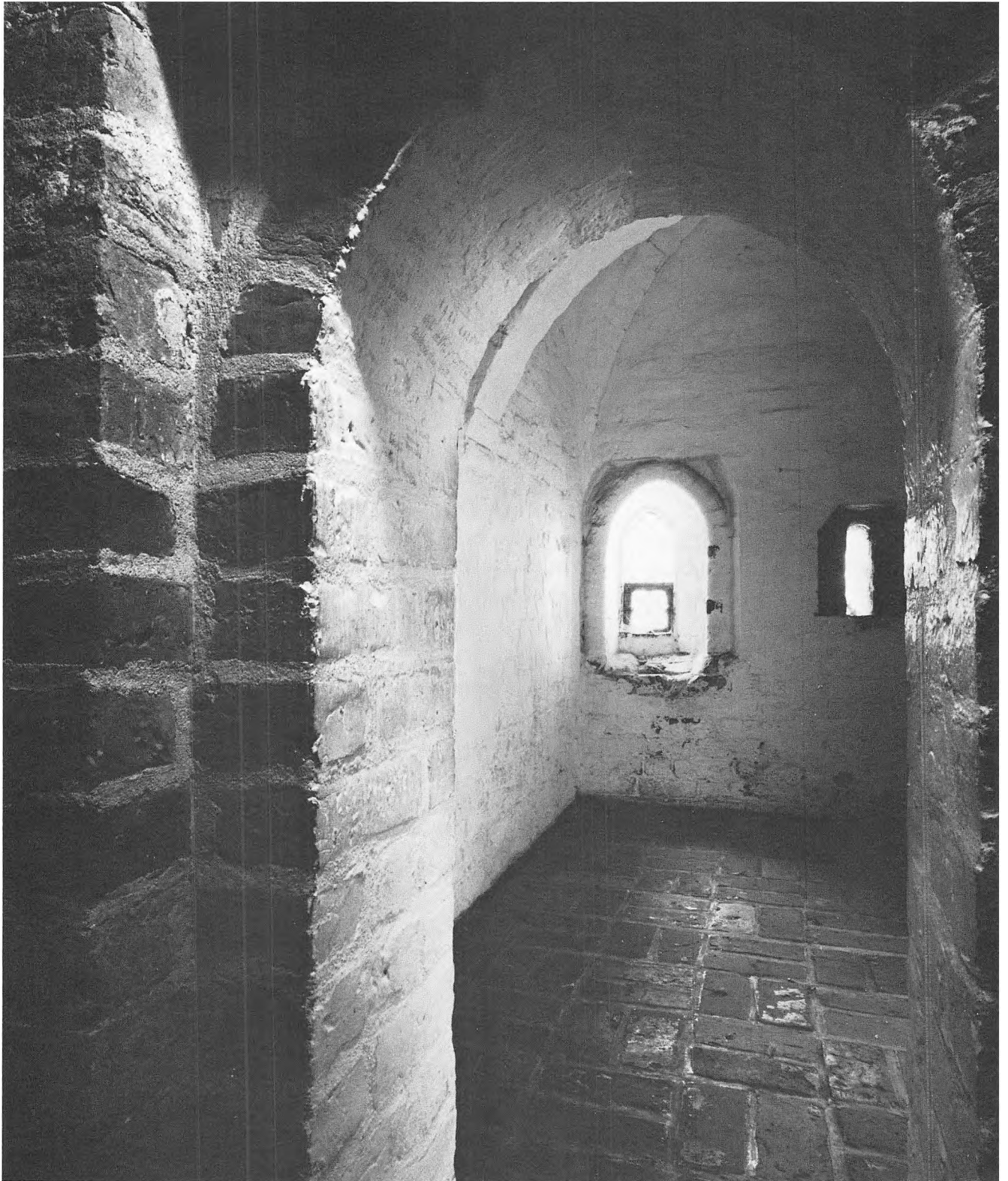
Til det store byggeri er der gået millioner af sten. Klosteret havde sit eget teglværk, der menes at have ligget mod vest, ikke langt fra møllesøen. Kalk til sammenføjningen blev hentet langvejs fra. Den blev forarbejdet af muslingskaller, der var skyllet op på Ballum Strand, som klosteret havde adgang til. Man fatter næsten ikke, at et sådant byggearbejde kunne gennemføres, når man tænker på, hvad det kostede af menneskers slid og dygtighed. Men kirken står der som et vidnesbyrd om ånd og styrke.

En særlig omtale skal kirkens klokker have. Efter ordenens statutter måtte heller ikke klokkerne være prangende. Den beskedne tagrytter af træ, der var tilladt, måtte kun bære én eller højst to klokker. Den største måtte ikke veje over 500 pund – efter gammel burgundisk vægt var det ca. 350 pund eller 175 kg. Den måtte ikke være tungere, end at én mand kunne ringe med den nede fra kirken. Endnu findes i Løgumkloster kirkes tagrytter en klokke fra klostertiden med årstallet 1492 indgraveret og den daværende abbeds navn, Nicolavs Snor [46].

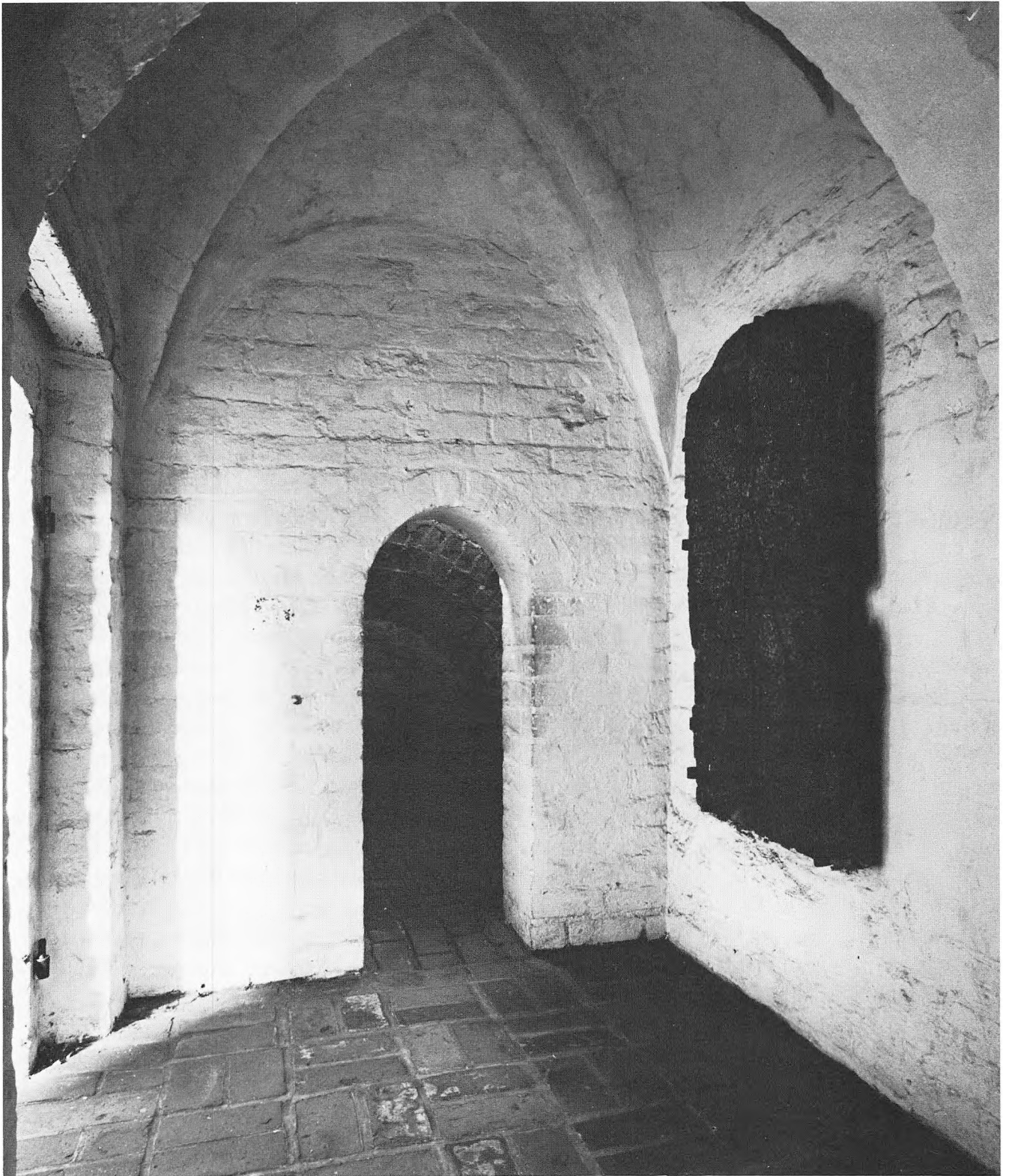
Til klokkeringningen i Løgumkloster knytter der sig den dag i dag en gåde. Fra gammel tid – man ved ikke hvor langt tilbage – ringes der efter de tre gange tre bedeslag endnu tre korte. Ifølge mundtlig overlevering er dette en særlig cisterciensisk skik; de tre korte slag skulle være til ære for Jomfru Maria, klosterets beskytterinde. Endvidere ringes ved middagstid bedeslagene alene uden forudgående klokkeringning, igen med de tre ekstra slag.

Portrummet. Muligvis udgang til urtegården

Portnercellen. Muligvis fængselet

Fængelet. Muligvis arkiv

En oplysning fra et cistercienserkloster går ud på, at de tre korte ekstra slag har skullet lyde som én lang tone efter de sædvanlige ni bedeslag. Fra en grammofonplade, optaget i et cistercienserkloster i Frankrig, høres en sådan ringning med ni bedeslag efterfulgt af en lang tone. Det er afslutningen på aftenbønnen i kirken, *complét*. Men her indleder bedeslagene aftenens klokkeringning, mens de hos os er de sidste klokkeslag [47].

Muligvis er middagsringningen i Løgumkloster et levn fra *Angelus*, som i den katolske tid lød morgen, middag og aften som en påmindelse til sognebørnene om at bede med ordene hentet fra »Bebudelsen«, engelens budskab til Maria, som enhver troende katolik kendte [48].

Klosterbiblioteket

Betegnelsen bibliotek er egentlig for stort et ord at bruge om de håndskrifter, der er overleveret fra klosterets dage. Vi ved ganske vist ikke, hvormeget der kan være gået tilgrunde. Dog er de få skrevne dokumenter, der er fundet forskellige steder, ikke uden interesse for vort emne. Et skrift findes i København, fem andre i udlandet [49].

Det kongelige Bibliotek ejer en afskrift, der stammer fra Løgum, af *Petrus Riga: Aurora, Biblia versificata*, en berømt versificeret bibelhistorie i to bind fra 1100-tallet [50].

I håndskriftsamlingen i Wolfenbüttel findes et manuskript fra ca. 1200: *Hieronimi Epistolae*. Hieronimus var en af de fire store kirkefædre (345-420), hans breve (*epistolae*) hører til hans berømte skrifter. Her er et vidnesbyrd om, at man i klostrene har afskrevet fædrenes skrifter til opbyggelig læsning. På manuskriptets sidste blad står prentet på latin: »Sankt Maria Løgum Bog. Den der raner den være bandlyst«.

Større interesse vækker to prædikensamlinger, der er indgået som et vigtigt materiale i en doktordisputats, Anne Riising: *Danmarks middelalderlige Prædiken*, 1969 [51].

Den ene består af nogle afskrifter fra 1300-tallet. De findes i Universitetsbiblioteket i Halle

og benævnes *Petrus Dan: Speculum dominicale*. Det er hævet over enhver tvivl, at de stammer fra Løgum Kloster, og at de hører sammen. De er skrevet med én og samme klare håndskrift, og skriveren kalder sig: »Petrus Dan, den mindste broder blandt munkene i Løgum Kloster«. Petrus Dan synes ikke blot at have været afskriver men også at have foretaget udvalget til denne samling »af forskellige doktorers skrifter«, blandt disse ikke få af den hellige Bernhard; men Petrus Dan var jo også cistercienser. Foruden prædikener indeholder samlingen tillige prædikendispositioner og alfabetiske registre. Det tyder på, at den er tænkt som håndbog for prædikanter.

Meget indholdsrig er en anden prædikensamling, der findes i Uppsalas Universitetsbibliotek, efter dens registernummer kaldet *Cod.Ups. C 353* fra 1300-tallet. Det er en stor og broget samling på 164 blade. Der står intet anført om afskriver eller udgiver. Men beviset for, at den har tilhørt Løgum Kloster, findes på indersiden af bindet, hvor der er påklæbet to blade af et klosterregnskab. Her forekommer stednavne som *Trøjborg* og *Daler* og personnavne som *Tuwe* (Tyge) og *Broder*. Som yderligere bevis tjener, at man i et af skrifterne tydeligt genkender Petrus Dan's håndskrift, han som kaldte sig »den mindste af brødrene i Løgum Kloster«.

Førnævnte disputats anfører indholdsfortegnelse over hele samlingen [52]. Det viser sig, at den er beregnet for både munke og præster. Tiltaleformen kan være »I munke« eller »Vi gejstlige«. Nogle af prædikenerne er lærde og teologiske, andre mest opbyggelige. Mange af dem følger kirkeåret, andre handler om apostle og helgener. Der er uddrag af Den hellige Birgittas Åbenbaringer, meget lidt om Jomfru Maria, og mærkeligt nok finder man intet af eller om Den hellige Bernhard. Men det kan jo være gået tabt eller slidt op.

De to samlinger, Petrus Dan's og *Cod.Ups. C 353*, giver et indtryk af, hvordan der har været prædikeret i Løgum Kloster. Det må formodes, at munkene i Løgum også har prædikeret uden for deres kloster, hvortil skulle ellers en hånd-

bog for prædikanter tjene? Det kan imidlertid forekomme mærkeligt, da cistercienserne ifølge ordenens regler kun måtte prædike uden for deres klostre med generalkapitlets tilladelse [53].

Abbeden i Løgum blev 1209 anklaget for at forsømme sit kloster, fordi han – dog med paven tilladelse – rejste rundt og prædikede. Prædike gjorde også de cisterciensiske munke, der missionerede ved Estlands erobring og ved vendertogterne under Valdemar Sej. En abbed fra Vitskøl var kendt som en veltalende prædikant i 1100-tallet, og omkring 1300 gik der ry af Sorø Klosters betydelige prædikanter [54].

Munke har også prædiket i de kirker, som Løgum Kloster selv blev ejer af. De nærmest liggende blev betjent af klosterets egne præsteviede munke, mens der i de fjernere blev indsat en vikar som præst [55].

Dødebogen

Et skrift, der har hørt til i Løgum Kloster, og dog ikke hører til de herfra fundne håndskrifter, er *Necrologium Monasterii Loci Dei, Løgum Klosters Dødebog*, med tilføjelsen: *in Sora 1518 scribi coeptum*, »Nedskrivningen påbegyndt i Sorø 1518« [56].

Det er en fornyet udgave af Løgum Klosters Dødebog, afskrevet af en munk i det store Sorø Kloster, sikkert på foranledning af Sorø's navnkundige abbed Henrik Tornekran. Han var fra 1507 udnævnt til visitator for alle cistercienserklostre i Danmark, fra 1523 endog for alle klostre overhovedet. Det var hans sag at skaffe orden i klostrenes sager, og man må formode, at det ikke stod helt godt til i Løgum på dette tidspunkt, og at bogligt arbejde ikke stod så højt her, siden afskrivningen blev foretaget i Sorø. Håndskriftet findes i den Arne Magnæanske Samling i Universitetsbiblioteket.

Der er talt om den store betydning, sjæleleserne havde, og at de rige gaver, der strømmede til klostrene, gav adgang til forbøn efter døden. Det var først og fremmest et klostres store velgørere, der blev husket: dets grundlæggere, bi-

skopperne og abbederne; men også alle der hørte klosteret til: munke, lægbrødre og familiars. Enhver af dem havde sin dag i året, hvor hans navn blev nævnt i sjælemessen, datoen for vedkommendes død.

Med årene blev de så talrige, at det var nødvendigt at føre bog over dem. Intet under, om et klostres liste over de døde efter 300 år kunne blive mangelfuld.

Som indledning fortæller udgiveren i kort-hed klosterets historie i Løgum. Derefter følger et langt digt i hexametre og rim til ære for de fem biskopper, der skal være bisat i klosterkirken foran højalteret. Det skal have været malet på korvæggen og bevaret til midten af 1600-tallet, men findes nu kun i denne gengivelse.

Disse fem biskopper har fremfor nogen været klosterets velgørere. De fire er som venteligt ribebisper: *Omer* (d. 1204), *Oluf* (d. 1214), *Gunner* (d. 1245) og *Esgær* (d. 1273). Den femte er biskop Niels fra Børglum (d. efter 1290). Det taler om deres nære tilknytning til Løgum Kloster, at de har ønsket at få deres sidste hvilested i dets kirke. Iøvrigt skal biskop Gunner være begravet ikke her men i Gråbrødrenes kirke i Ribe foran højalteret [57].

Indledningen fortsætter med en ret ukorrekt præsentation af abbedrækken fra 1173 til 1548, da den sidste abbed døde.

Derefter følger selve håndskriftet med det ritual, der skal følges, når der hver søndag i kapitelsalen læses »de dødes ihukommelse« for de biskoppelige velgørere og de to grundlæggere vi har hørt om: Radulf og Stefan.

Endelig kommer selve dødelisten i form af en kalender. Ud for hver dato står navnet på en eller flere, der på denne dag er afgang ved døden, ofte med tilføjelse af hans titel og hans forhold til klosteret: »grundlægger«, »velgørere«, abbed, munk, lægbroder, familiaris. Man finder også personer, som af udgiveren har fået en forklarende fodnote. Der er en biskop af Slesvig, nogle abbeder fra andre cistercienserklostre. Der er konger og andre fyrstelige personer. Knud Eriksen, »Hertug i Jylland« siges i fodnoten at være *Knud Lavard*. Kong *Hans* kal-

des »de danskes konge, den højtberømte fyrste, vor ordens særlige beskytter«.

Man imponeres af at finde europæiske fyrster, kendte fra historien: konger fra Spanien, Frankrig og England, de fleste fra 1200-tallet. Mon der virkelig skulle have været så fornemme og så fjerntboende donatorer? En forklaring er givet af dr. phil. Ellen Jørgensen, der fremsætter teorien om, at det er én og samme kongeslægt, der har skænket rige gaver til cistercienserordenen i Citeaux. Af dem, som Dødebogen nævner, har hovedpersonen sikkert været den fromme dronning *Blanche af Castillien* (d. 1252). Man finder hendes forældre, kong *Phillip af Castillien* og hans dronning, hendes svigerfader *Phillip August*, konge af Frankrig (d. 1223), hendes ægtefælle *Ludvig VIII* (d. 1226), hendes søn *Ludvig IX, den Hellige* (d. 1270) og hendes morbroder *Rikard Løvehjerte* af England (d. 1199) [58].

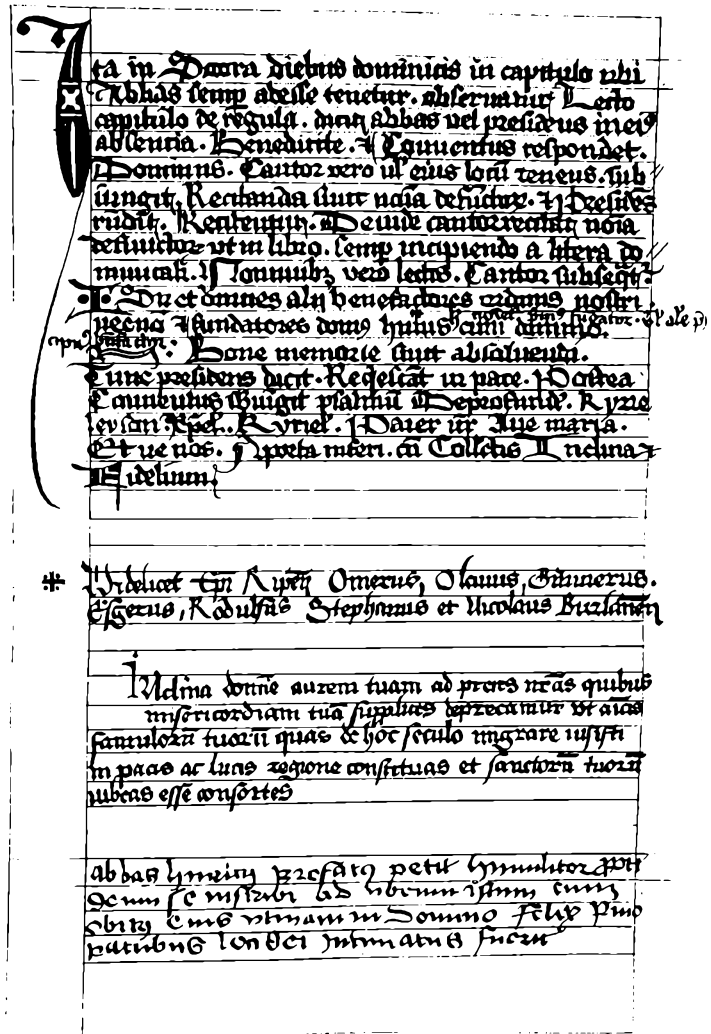
Det ligger nær at antage, at der fra Citeaux er udgået befaling til alle større cistercienserklostre om at holde sjælemesser for hele denne slægt, som det synes at være sket i Løgum i henved 300 år. På muren overfor prædikestolen i klosterkirken ses et kalkmaleri med en fransk lilje som motiv. Måske er det et minde om denne franske kongefamilie (s. 48).

Sjælemesserne blev afholdt på bestemte dage, den 1., 9. og 13. eller 15. i hver måned. I Dødebogen er der nævnt 6-700 navne på afdøde. Men da juni måned er faldet ud, fordi et par blade manglede i håndskriftet, har tallet været endnu større.

Løgumbogen

Mere fyldigt som kilde til Løgum Klosters historie er, som nævnt i indledningen, det håndskrift, der kaldes »Brevbogen« eller »Løgumbogen«: *Diplomata ad monasterium Locum Dei pertinentia ab anno 1173 ad annum 1578*, »Aktstykker vedrørende Løgum Kloster fra år 1173 til år 1578« [59].

Håndskriftet er som Dødebogen heller ikke

Dødebogen

et originalt dokument, men en afskrift foretaget i 1578. Det kan således heller ikke regnes med til klosterbiblioteket.

Titelens ordlyd er: *Udschrifft paa alle 453 Lugum Closters breffue Closters godts och egendom y Lugum bierck, Sluxherrit, Gwid-dingherrit, Tunderherrit, Nör Ranxdrupherrit, Sunder Ranxdrupherrit och Froesherrit belig-gendis, anrörende, Anno domini 1578.*

Titelen og den fyldige indholdsfortegnelse bag i bogen tyder på, at den er blevet nedskrevet til praktisk brug for klostergodsets administration. Men den indeholder adskilligt andet, der kaster lys over klosterets historie frem til reformationen.

De mange breve og aktstykker om selve jordegodset, om ejendom der gives »for sjælens frelses skyld«, om handeler og stridigheder, har stor interesse, fordi man herigennem kan følge klosterets vækst gennem tiderne. Men foruden dette findes der en mængde breve, der fortæller om klosterets privilegier og retslige stilling i både verdslige og gejstlige sager. Der er breve fra konger, hertuger, biskopper og abbeder, de fleste på latin, men ikke få på gammel dansk og tysk. Mærkeligt nok er alle overskrifter, ligesom titlen og hele indholdsfortegnelsen, på dansk.

Man kan af Løgumbogen læse, at klosteret har eksisteret under de samme kår som kirken i Danmark i de tider: gavmildhed i 11- og 1200-tallene; i de følgende onde tider: begærlighed og vold. Men trods vanskeligheder og splid vidner brevene om en støt vækst fra et beskedent kloster med karrig og uopdyrket jord i 1173 til et anseeligt herrekloster i 1548.

Vi vil ud fra Løgumbogen følge klosterets skæbne, præget som den blev af de to modsætninger: hjem søgelser og vækst [60].

Efter den gode begyndelse under biskop Stefans beskyttelse, med store gaver fra Ribe Bistepistol, jordegods og bispetiende fra enkelte sogne, og med privilegier stadfæstet af paven i 1173, kom de første ulykker. Det er nævnt, at klosterets tidligste bygninger, der var opført af træ, brændte to gange.

Vi har vor viden fra et udførligt brev fra biskop Omer i Ribe. Det er udateret, men antagelig skrevet omkring 1190-97. Det hedder her: »Gud, hvis domme er skjulte og afgrundsdybe, ramte stedet med mange og svære hjem søgelser«. Brødrene blev syge, kvæget fik pest, fårene druknede, to af deres grangier (ladegårde) brændte, og dets »Omgang« (korsgangen) hærgedes af brand, der næsten fortærede alt, hvad man havde af indbo, bøger og klæder. Hvad ilden havde skånet, samlede man i bagerset, men for at gøre ulykken endnu større, blev dette få dage efter »et offer for de grådige flammer«. Også klosterets privilegier og brevskaaber blev luernes rov, men »ved den ret, der kaldes skød-

ning« overdrog biskoppen påny abbed hr. Vagn alt, hvad han og hans forgængere havde skænket klosteret, og til yderligere sikkerhed bekræftedes dette af ærkebiskop *Absalon*, der havde bivånet akten sammen med den fra sit hjemland fordrevne ærkebiskop Erik af Nidaros og talrige klerke og lægmænd.

Et brev fra *Absalon*, ligeledes udateret, bevidner dette og tilsiger klosteret hans beskyttelse. Brevets begyndelse er måske en formular, men den siger noget om, at klostre og munke har haft en særlig stilling i kirken: »*Absalon*, af Guds nåde ærkebiskop af Lund, det apostoliske sædes Legat, Sveriges primas, til sin elskede søn Vagn, af samme nåde abbed i Løgum og hans efterfølgere hilsen til evig tid. Skønt Gud i sin miskundhed har givet os et embede, der forpligter til ivrigt at drage omsorg for alle kirker og kirkelige personer i vor kirkeprovins og sørge for deres fred og ro, er vi dog i særlig grad skyldige hertil over for dem, som udmærkes af klosterlig dragt og løfte« [61].

Få år efter tager den store pave *Innocens III* i en bulle af 1206 Løgum Kloster under sin beskyttelse og stadfæster dets rettigheder og besiddelser. Også her kommer klostrenes særstilling til udtryk: »De, der vælger klosterlivet, bør støttes af den apostoliske beskyttelse, for at ikke frække overgreb enten skal drage dem bort fra deres forsæt eller, hvad Gud forbyde, svække dem i den hellige tros kraft«.

Paven skænker her klosteret tiendefrihed: »Ingen må fordriste sig til at afkræve eller af tvinge jer tiende af jeres arbejde på kultiveret eller ukultiveret jord, som I dyrker med egne hænder eller på egen bekostning«.

Pavebrevet afgiver et klart eksempel på det, der var cistercienserordenens særlige begundstigelser: *exemptionen* (se s. 36) og taler tydeligt om forholdet mellem stiftets biskop og klosteret: »Fremdeles forbyder vi i kraft af vor apostoliske myndighed, at nogen biskop eller nogen anden person tvinger jer til at deltage i synoder eller retsmøder eller at stå under verdslig domstol, hvad angår jeres formue eller ejendomme; heller ikke må han fordriste sig til at

komme til jer for at foretage ordinationer (her: munkevielser), behandle retssager eller sammenkalde offentlige møder«.

Brevet belyser også biskoppens beføjelser ved abbedvalg og ved abbedens ordination: »Heller ikke må han hindre et abbedvalg foretaget efter jeres regel eller på nogen som helst måde blande sig i indsættelser eller afsættelser af den, der til enhver tid er jeres abbed, imod cistercienserordenens bestemmelser. Men hvis den biskop, i hvis stift jeres hus er grundlagt, efter at være opfordret hertil med ydmyg og sømmelig hengivenhed, nægter at velsigne en abbed, som er blevet indsat, og meddele jer andet, der hører under hans embede som biskop, skal det stå samme abbed frit for, såfremt han da er præst, at velsigne husets novicer og udføre andet, der hører hans embede til, ligesom det skal være jer tilladt at modtage alt det af en anden biskop, som utilbørligt bliver jer nægtet af jeres egen. Vi tilføjer, at biskopperne, når de modtager det lydighedsløfte, som aflægges af abbeder, der er blevet velsignet eller skal velsignes, skal lade sig nøje med den ordlyd og form, som det er bekendt, at ordenen fastsatte fra først af, nemlig således, at abbederne skal aflægge løfte til ham under forbehold af deres orden, og de må ikke tvinges til at afgive noget lydighedsløfte, der strider mod deres ordens statutter« [62].

Løgum Kloster havde i de første år også kongens gunst. Der er tre breve fra *Valdemar Sejr*. Omkring 1205 skænker han klosteret sine besiddelser i Harreby. I et brev fra 1212 fritager han dets bønder i Løgum Sogn for »al vor ret og tjeneste«. Et tredje (1202-14) er et værnebrev med stadfæstelse og løfte om beskyttelse. Valdemar Sejrs breve har mange fromme ord. Tidens gerningsretfærdighed lyser ud af dem: »Vi gør vitterligt for såvel nulevende som tilkommende, at vi med henblik på den guddommelige gengældelse har overdraget munkene i Løgum alle besiddelser i Harreby« [63].

Til gengæld henholder han sig til munkenes forbøn nu og efter hans død: »at I stedse beder til den nådige Gud for vore synder, for at vi,

når vi ikke forvalter mere og ikke formår at grave og blues ved at tigge, sammen med jer kan fortjene i glæde at betræde den himmelske bruds kammer ved midnatstid, når der opløftes råb, og lamperne bliver tændt ved den olie, der strømmer fra jeres forbøn« [64].

Forholdet til Ribe Bispestol var det bedst mulige i mange år. Biskop Omer (1177-1204) har følt sig knyttet til Løgum, det viser hans bisættelse i kirken. Der tales et sted om »Omers kapel«. Dets beliggenhed kendes ikke, men han må have taget ophold i klosteret ofte og for længere tid. Også hans efterfølger Oluf har været klosteret en god biskop.

Det store teglstensbyggeri menes påbegyndt i de to bispers tid. Som sædvanlig i middelalderen er arbejdet begyndt fra øst, og den nederste del af korpartiet med østgavlens tre slanke rundbuede vinduer har antagelig været opført omkring år 1200.

Derefter har byggeriet stået stille i mange år, måske af økonomiske grunde, måske fordi den efterfølgende biskop Tuwe (1214-30) havde andre interesser. Der forekommer dog et brev, hvori han bekræfter sine forgængeres gaver på sit embeds vegne.

Den efterfølgende biskop Gunner (1230-45) er blevet mindet med særlig kærlighed og hæder. Han er en af dem, der blev nævnt i det latinske æresdigt i Dødebogen. Her kaldes han »Fredens elsker, præsteskabets perle, enhver sags kloge fortaler«. Der findes også et brev fra 1238, hvori han erklærer at have købt en grund af klosteret i nærheden af Omers kapel, hvor han agter at opføre et hus til sig selv, men således at grunden efter hans død påny skal tilfalde klosteret. I hans tid menes byggeriet igen for alvor at være taget op. Han benævnes derfor som den tredje af klosterets første grundlæggere ved siden af bisperne Radulf og Stefan. Da man regner med, at kirkens østparti og klosterets første bygninger stod færdig omkring 1250, må Gunnars efterfølger, biskop Esger (1245-73), have ført byggeriet videre, måske efter en tredje brand, der menes at have hærget midt i århundredet.

Klosterets østfløj

Men forholdet til Ribe Bispestol blev efterhånden mindre varmt. Det var de omtalte tre ugers gæsteret for biskoppen, der skulle volde bryderi. Det kunne blive en stor byrde for klosteret. Man må tænke sig store festudfoldelser, ekstra gudstjenester, processioner og overdådige gæstebud for høje herrer med følge.

Øm Klosters Krønike skildrer med dramatisk kraft den bitre og langvarige strid om gæsteretten, som truede med helt at ødelægge dette kloster. Biskoppen og abbeden var lige rethaveriske, og biskoppen veg ikke tilbage for vold og bandlysning. Striden gik til pavestolen, og bølgene gik højt. Desværre afbrydes krøniken på

det mest spændende sted, så den endelige afgørelse kendes ikke.

Så hårdt gik det ikke til i Løgum Kloster. I et gavebrev fra den venligtsindede biskop Esger 1251 vises erkendelse af, at gæsteriet er en tyngde for klosteret. Han skænker det derfor en gård i Emmerske, »idet vi drager omsorg for vor sjæls frelse og betænker den mangel på mange ting, der råder hos Kristi fattige i Løgum Kloster, ikke mindst fordi vi og vore ofte er taget ind i klosteret på besøg« [65].

Men senere har gæsteriet givet anledning til strid. I to breve fra 1299, det ene fra biskop Kristian i Ribe, det andet fra abbed Gunner i Løgum, læser man om, at et forlig er kommet i stand om gæstretten, idet abbed Gunner simpelthen har købt klosteret fri for gæsteriet, og at det har været en dyr handel for klosteret, der måtte afgive en del jord med tilhørende bispetiende. Klosteret beholdt retten til at samle muslingeskaller på Ballum Strand til sit byggeri, og biskoppen beholdt ret til to dages »nathold«. Abbeden motiverer den dyre handel således: »Da vi ifølge vort klosterløfte ganske særligt skal drage omsorg for at tjene vor Skaber ... har vi belært ved erfaring erkendt, at de tre ugers nathold, som vi plejer at yde vore ærværdige fædre, de herrer bispes af Ribe, på deres kirkes vegne, er årsag og anledning til, at gudstjenesten hos os på grund af folks sammenstrømmen er ved at forringes, og hele klosteret såvel i det åndelige som i det timelige er ved at lide varig skade« [66].

Det er nævnt, at Valdemar Sejr gav nogle af klosterets bønder frihed for det, der var kongens ret: leding og anden tjeneste. Kong Abel giver 1251 samme begunstiggelse, og i 1252 skænker han klosteret en gård i Svanstrup og tillige Brede Kirke – det sidste skulle vise sig at blive en besværlig gave. *Kristoffer I* giver 1257 klosteret toldfrihed for varer, som munkene indførte »med deres egne skibe« over Åbenrå og andre havne, hvilket viser, at klosteret har drevet selvstændig handel [67].

Men dermed er det slut med kongers gavmildhed. Ganske vist finder man en række

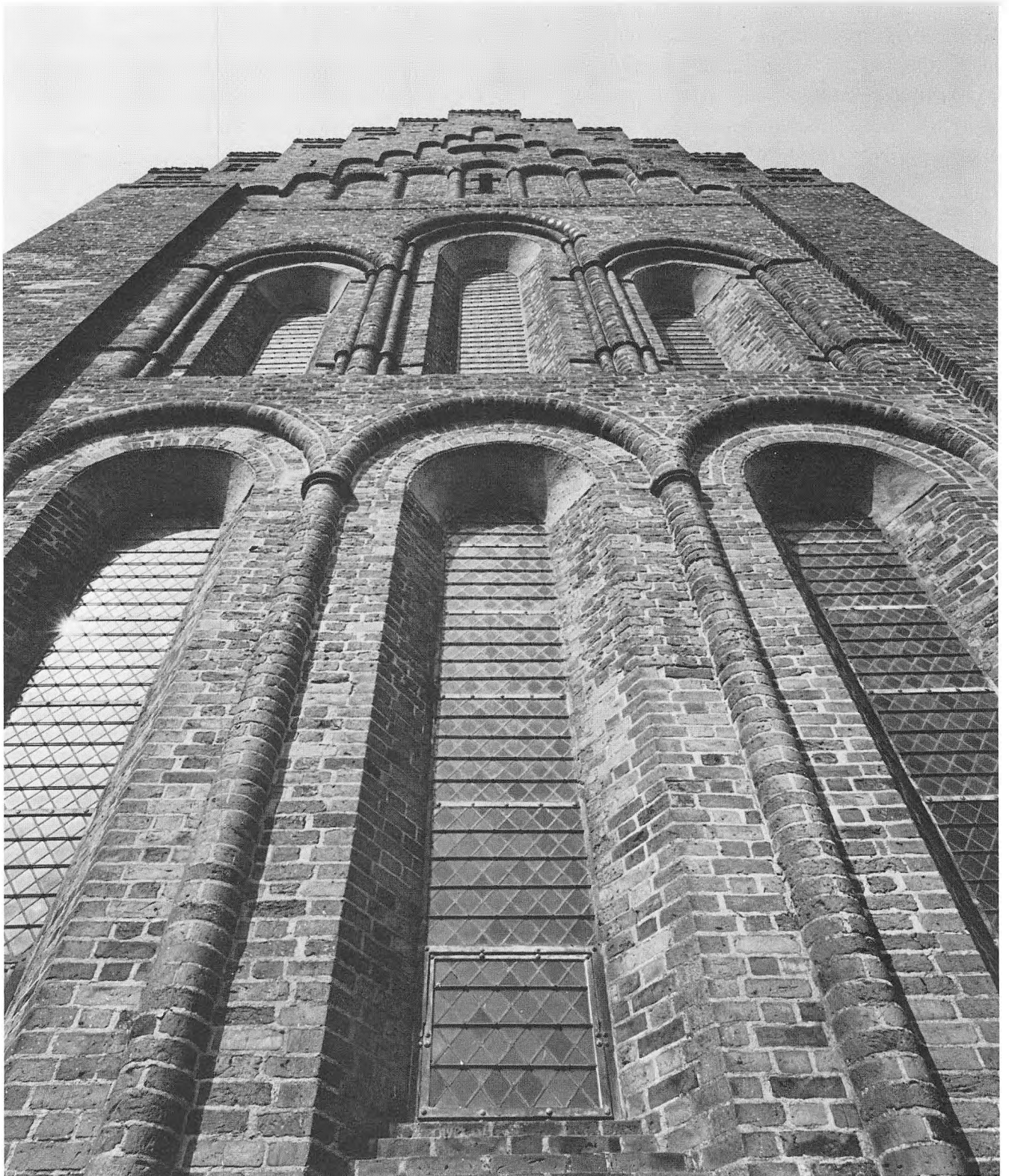
»værnebrev« fra en del af de efterfølgende konger med anerkendelse af klosterets privilegier og forsikring om, at de vil tage abbeden og hele konventet under deres beskyttelse. Men disse værnebrev har karakter af en slags forsikring, som klostrene ofte måtte betale dyrt, og det blev efterhånden skik, at de måtte fornyes ved hvert tronskifte. Også fra et par af de mægtige holstenske grever er der værnebrev. Der er et fra *Greve Geert*, »Den kullede Greve«, 1317.

Af anden karakter var pavernes værnebrev. Når klosteret var i nød, gik der klage til paven. Der er omtrent en snes sådanne pavebrev fra 1206 til 1517, alle til støtte for klosteret.

En klage fra Løgum var nået til Rom: store folk fra hele egnen havde tilranet sig klosterets ejendom og forulempet dets bønder. Klagen må dog have været en kende overdreven. I et værnebrev fra pave *Johannes XXII* i Avignon – under pavernes »babyloniske fangenskab« – pålægger han prioren i Odense (St. Knuds Kloster) og provsten i Århus at værne munkene i Løgum. Han skriver: »Vi har erfaret, at nogle ærkebisper, bispes, abbeder og andre gejstlige og kirkelige personer ... og tillige hertuger, markgrever, baroner, adelsmænd, borgerskab og andre verdslige i Ribe Stad og Stift og i naboenene ... har beslaglagt kirker, kapeller, ladegårde, herligheder, jorder, bryder, landboer, besiddelser, skatter, indtægter, indkomster, rettigheder, jurisdiktioner og andet, som hører til nævnte kloster« [68].

Også i sagen om Brede Kirke fik klosteret kraftig støtte fra paven. Som omtalt havde kong Abel 1252 skænket klosteret denne kirke sammen med en gård, der lå i sognet. Det blev til en strid, der stod på i omtrent hundrede år.

Det drejede sig om kong Abels fulde ejendomsret til Brede Kirke. Den blev bestridt både af præsteskabet og sognets bønder, som nu ikke mere som hidtil havde ret til selv at vælge deres præst. Nu var det klosteret, der indsatte en præst, og tienden tilfaldt klosteret. Striden blev hård. Klosteret havde gode fortalere. Både biskoppen i Ribe og ærkebiskoppen i Lund stadfæstede klosterets ejendomsret 1272. Samtlige

Østgavlen

cistercienserabbeder i landet appellerede til Kong Erik Glipping. Sagen gik til paven, Gregor X, som bekræftede klosterets ret 1272 [69]. Da kardinal Guido kom til Danmark, udsendt af paven i anden anledning – den store ærkebisperid – forsøgte han en mægling. Men kong Erik stod på modstandernes side. Ved et præsteskifte indsatte han suverænt en præst i embedet, en ærke diakon fra Århus. I 1276 er der et brev om en retssag i selve Brede Kirke. Overskriften lyder: »Abbeden og konventet fra Løgum Kloster trætter med hr. Magnus, ærke- degn fra Århus«. Ribebispen var dommer i sagen. I en lang årrække synes den at være tabt. Men da tiden syntes mere gunstig, blev den taget op igen, og ved sønderjyske hertugers mellemkomst og velvilje blev klosteret fra 1344 ubestridt ejer af Brede Kirke. Samme år er der et brev fra biskop Jakob af Ribe, hvor han i overensstemmelse hermed tilkender klosteret kirketienden fra Brede Sogn, men pålægger det »med større iver« at sørge for kirkens vedligeholdelse [70].

De fleste fortrædeligheder kom fra klosterets naboer. Herremændene og bønderne var hårde halse. Det gjaldt slægten *Limbæk* fra Trøjborg. Men klosterets abbeder har også vidst at stå på deres ret.

Et talende eksempel er et »værnebrev« fra Henning Limbæk, der sad som høvedsmand på Tønderhus. Værnebrevne blev ellers kun udstedt af paver, konger og ærkebiskopper. Brevet begynder godt. Han skriver i 1376, at han lover at beskærme abbeden og Løgum Klosters konvent og deres tjenere udi krig og fred. Men senere hedder det: »Thi lover jeg dette klosters abbed, konvent og folk, at jeg ikke vil tage dem til fange eller udplyndre dem, ikke tage dem noget fra eller afpresse dem noget eller bortføre nogen af klosterets folk«. »Værnebrevet« ender med, at dette skal gælde »til næste Mikkelsdag, det vil sige i 1377«!

Kort efter er der igen ufred med Limbækkerne. 1379 er der en skrivelse fra høvedsmændens brodersøn, Hans Limbæk på Trøjborg. Han vedtager en bøde på 150 mark lybsk for skade,

han og en slægtning »har forvoldt klosteret og dets bønder ved at besvære, fange og beskatte dem«. Den vedtagne bøde skal dog tillige gælde som betaling for et »lejersted« (begravelsesplads) i klosterets kirke for begge de to herrer. Efter Dødebogen fik Hans Limbæk virkelig sin grav der. Men ifølge brevet har han i stedet for de 150 mark overdraget klosteret »den verdslige jurisdiktion (domsmyndighed) i Løgum Sogn, Alslev By og Kummerlev Mark«, en ret som en af hans slægtninge havde erhvervet fra hertug Valdemar.

Denne ret havde klosteret imidlertid tidligere selv ejet og flere gange fået bekræftet af de sønderjyske hertuger. Klosteret har altså nu måttet købe en gammel ret tilbage i dyre domme. Iøvrigt fortælles der i et brev om et retterting i 1345. Det drejede sig om jordegods fra fire sogne, der blev tilskødet Løgum Kloster. Rettertinget »holdtes med indbyggerne fra Løherred i porten i Løgum Kloster« [71].

Inden for klosterets mure har der sikkert ikke altid hersket fred. Munkene var ikke alle engle. I sådanne interne sager var det generalkapitlet eller paven, der tog affære. Så tidligt som 1191 er der en sag om en abbed, der sammen med kantoren fra Herrisvad, Løgums moderkloster, havde sat munkene op mod faderabbeden i Herrisvad. De blev indstævnet for generalkapitlet, og hvis de ikke mødte frem, skulle abbederne i Sorø og Esrom afsætte abbeden i Løgum, og kantoren skulle udstødes af ordenen. Man ved ikke, hvordan det gik.

Der var også munke, der løb deres vej: »klosterløberne«. Det var ikke ualmindeligt i andre lande, og ordensreglerne indeholdt meget strenge straffe for de bortrømte og for dem, der husede dem [72]. Løgum Kloster må have haft besvær med sådanne ustabile munke. I pave *Innocens III's* før omtalte brev hed det: »Fremdeles forbyder vi, at nogen af jeres brødre efter at have aflagt løfte i jeres klostre må have ret til at forlade samme stiftelse uden tilladelse fra sin abbed. Den der forlader denne stiftelse, må ingen vove at huse uden at have fået tilladelse ved et af jeres samfund udstedt brev« [73].

Noget meget usædvanligt er det, at Valde-
mar Sejr i sit værnebrev lover at skride ind
imod klosterløberne og gøre jagt på dem. »Så-
ledes lover vi også at prisgive dem for al for-
følgelse – hvad ingen må ønske sig – som djæ-
velen i sin nederdrægtighed, efter at de har af-
lagt munkeløfte, bevæger til at vende om fra
klosterlivet og falde fra. Og da det er os be-
kendt, at de er hjemfaldne til pavens bandlys-
ning, sætter vi dem også i band efter vore
love« [74].

En pinlig sag var et mellemværende med
franciskanerklosteret i Ribe. Paven afgør sagen
i et brev fra Avignon 1334. Det har overskrif-
ten: »Pave Johannes XXII befaler franciskaner-
ordenen i Danmark at ophøre med deres for-
følgelse af den tidligere franciskanermunk Knud
Ovesen fra Ribe, som med pavelig tilladelse var
blevet løst fra sit ordensløfte og var indtrådt
som munk i cistercienserklosteret Løgum« [75].

Et mærkeligt brev fra Citeaux 1515 fortæller
om, at der herfra gribes ind i en sag, der ikke
var intern, men som truede med at koste Løgum
Kloster dets eksistens. Brevet er skrevet af selve
abbeden i Citeaux og stilet til abbederne i Her-
risvad og Sorø med ordre om at undersøge
denne sag og komme brødrene i Løgum til
hjælp:

Ved de sønderjyske hertugdømmers første
deling 1490 tilfaldt Løgum med dets kloster
hertug Frederik, kong Hans's broder, den senere
kong Frederik I (1523–33) »for jagtens og
gæsteriets skyld« hedder det. Han havde lyttet
til nogle bagvaskere, der havde fremstillet brød-
rene i Løgum som forræddere mod hertugen.
Derfor pønsede hertugen på at drive munkene
ud og indsætte en anden orden i klosteret. En
klage var nået til Citeaux om den truende kata-
strofe. Vi ved ikke mere om sagen, men stormen
må være drevet over.

Den sidste og katastrofale hjem søgelse var
reformationen. Men lad os først vende os til det,
som Løgumbogen fortæller om klosterets vækst,
indtil dets dage var omme.

Klosterets økonomiske grundlag var to ting:
jordegods og begunstigelser fra landets her-

skere. Jordegodset, som er det de historiske kil-
der taler mest om, var kommet til ved gaver,
mageskifte og – med den stigende velstand –
ved køb.

De store bispegaver ved grundlæggelsen var
klosterets livsbetingelse. 12- og 1300-tallene
omtaler mange andre gavebreve. Men det er
vanskeligt at måle disse gavers størrelse, fordi
brevene, navnlig de ældre, ikke angiver gavens
omfang, om den bortskænkede ejendom kun er
et stykke jord eller en hel gård. Men det ses, at
offerviljen bliver mindre, jo højere man når op
i middelalderen.

I 1318 giver Herman Bonde, borger i Ribe,
alt sit jordegods i Abild til Løgum Kloster »til
bod for min sjæl og for at fortjene det evige
liv« – og uden betingelser [76]. Men med årene
blev der mere og mere knyttet betingelser til,
og undertiden ret store krav: en daglig messe
ved et bestemt alter eller sjælemesser ikke alene
for giveren, men for hele hans slægt.

Et gavebrev kunne næsten ligne en kontrakt
og var ofte en betaling for »lejersted«. Storbon-
den hr. Jakob af Roost skænkede 1334 betyde-
lige jordegods til klosteret »til bod for min
sjæl og for at få gravsted i den kirke, for hvis
fremgang såvel jeg som min hustru og hele min
slægts tilbøjelighed fra barndommen af har nær-
ret særlig interesse« [77]. Han selv og en af
hans forfædre er nævnt i Dødebogen. Men
hvor de blev begravet vides ikke.

Et gavebrev af kontraktmæssig karakter er
fra den »hæderlige Danekvinde« Gunver Jens-
datter i Kolkaad, Brede sogn, der 1510 skæn-
kede klosteret en kalk og disk, 14 gylden samt
en seng »med hendes klæder« og en gryde og
til gengæld fik, ikke blot løfte om en begravelse
på så fornemt et sted som foran Helligkors-
eller Vor Frue alter, men også tilladelse til at
»indgå i kirken, når hun kom til messe«. Da
det var forbudt kvinder at betræde klosterets
område, tyder denne tilladelse på, at slaphed
var ved at snige sig ind i klosteret.

En del af de jorder, som var skænket klost-
ret, lå langt borte. Det vidner om en bevidst
godspolitik, at nogle abbeder forstod at mage-

skifte ved kloge handeler, så klosteret kunne samle sine besiddelser så meget som muligt omkring dets egen ladegård. Det samme gjaldt ved køb af jord og gårde. Det skete i ret stor udstrækning i 1400-tallet, hvor klosteret må have været rigt.

Der var navnlig to abbeder, som synes at have været dygtige forretningsmænd. Den ene, abbed Claus, var også udadtil en anset mand. Et brev fortæller, at kong *Christian I* optager ham i rigsrådet 1480.

Hans efterfølger, abbed Jens Artsen, var endnu dristigere med køb af ny jord. Han købte i 1496 på én gang 35 gårde af en rigmand, væbneren Dethleff van der Wijsck til »Lylleholm«. Klosteret skulle betale 4900 lybske mark samt »et klenodie af 20 rhinske gyldens værd til min frue Lene«. Desuden skulle klosteret på St. Jørgensdag årligt holde »en evig begængelse for os, min hustru og børn før og efter vor død og for alle vore i Gud afdøde venners sjæle«. Men hr. Jens forkøbte sig, så klosteret blev nødsaget til at sælge af sin jord og pantsætte flere gårde. Det kom også til at koste ham abbedstillingen. Om han er blevet afsat eller er gået frivilligt vides ikke. Han afløses 1504 af en ny abbed, og i et brev taler han selv om »den tid jeg var abbed«. I brevet kaldes han konventsbroder, senere nævnes han som sognepræst i Arrild.

Fra omkring 1500 gik klosteret tilbage i velstand, og dog var det rigt. Kirkerne gav også indtægt. Foruden Nørre Løgum og Brede kirker ejedes Daler og Spandet. Det gav besvær, som vi har set, fordi sognemændene mistede deres hævdvundne ret til at vælge præst. Men det gav tiende og kirkejord.

Klosterets indtægter var store, og det ligger nær at tro, at det betød vellevned og herreliv inden for klosteret. Det er ikke sikkert og aldrig bevidnet.

Udgifterne var også store. Lægbroderinstitutionen blev efterhånden afløst af et stort betalt folkehold. Over lange byggeperioder gik der uhyre summer til at fuldføre kirken og det store klosteranlæg. Abbeden var en mægtig mand, og gæsteri hos ham skulle være standsmæssigt;

også den store godgørenhed kostede mange penge.

Kort før reformationen har Løgum Kloster ejet 193 gårde, fordelt på 22 sogne, foruden klosterets egen ladegård, fire kirker, flere købstadsejendomme i Ribe, tre møller, adskillige »fiskevande« og strandret i Ballum. Kortet over klostergodset viser, hvad det ejede, og hvad der var gået tabt.

Så kom reformationen i 1536. Kong *Frederik I* havde i 1524 udstedt et værnebrev for klosteret. Hvad der synes mærkeligt er, at også *Christian III* i 1540, fire år efter reformationens indførelse, i et brev stadfæster klosterets privilegier »i alle punkter, ord og artikler«.

Men det blev tomme ord. Allerede 1541 gav *Christian III* præsterne i Flensborg befaling om at reformere klosteret. Efter kirkeordinansen skulle den rene lutherske lære prædikes overalt, også i klosterets kirker.

I Løgum synes det ikke at være gået så strengt til med at overholde forordningen. Klosteret blev ved at fungere til 1548, da abbed Martin døde. Fra dette årstal regner man klosterets ophævelse. Og dog boede der munke i de følgende år, selv om ingen novicer blev optaget. Ved landdagen 1564, i anledning af hertug Hans den Yngres hyldning som hertug af Sønderborg, giver klosteret møde ved sin prior. Først 1568 hører man om en amtmand i Løgumkloster. Klostergodset var da blevet til Løgumkloster Amt, som det hed til 1867.

Klosterbygningerne tilfaldt i 1544 kong *Christians* broder, Hans den Ældre, og gik ved hans død 1580 over til de gottorpske hertuger. Det meste af det store klosteranlæg forfaldt, kun østfløjen stod tilbage i en elendig forfatning, indtil den blev restaureret efter 1920 (s. 77).

Hertug Johan Adolf af Holsten-Gottorp opførte i 1614 den bygning, der støder op til kirken vestgavl, en renæssancebygning i to stokværk. »Slottet« – som det kaldes – har intet med klosteret og dets historie at gøre.

Men kirken fik lov at blive stående som et storslået minde om, at der havde ligget et cistercienserkloster i Løgum.

Løgumkloster Flække hører ikke klostertiden til. Første gang man hører om en landsby omkring klosteret er i 1546, da hertug Hans udsteder et lejdebrev for Hans Lausen i »Lemklosterby«, der havde dræbt en mand. Fra et skattemandtalt i 1548 vides at der i »Closterdorp«

boede seks fæstere, fem mænd og én enke. Et brev i Løgumbogen fra 1567 har benævnelsen »Closter« [78].

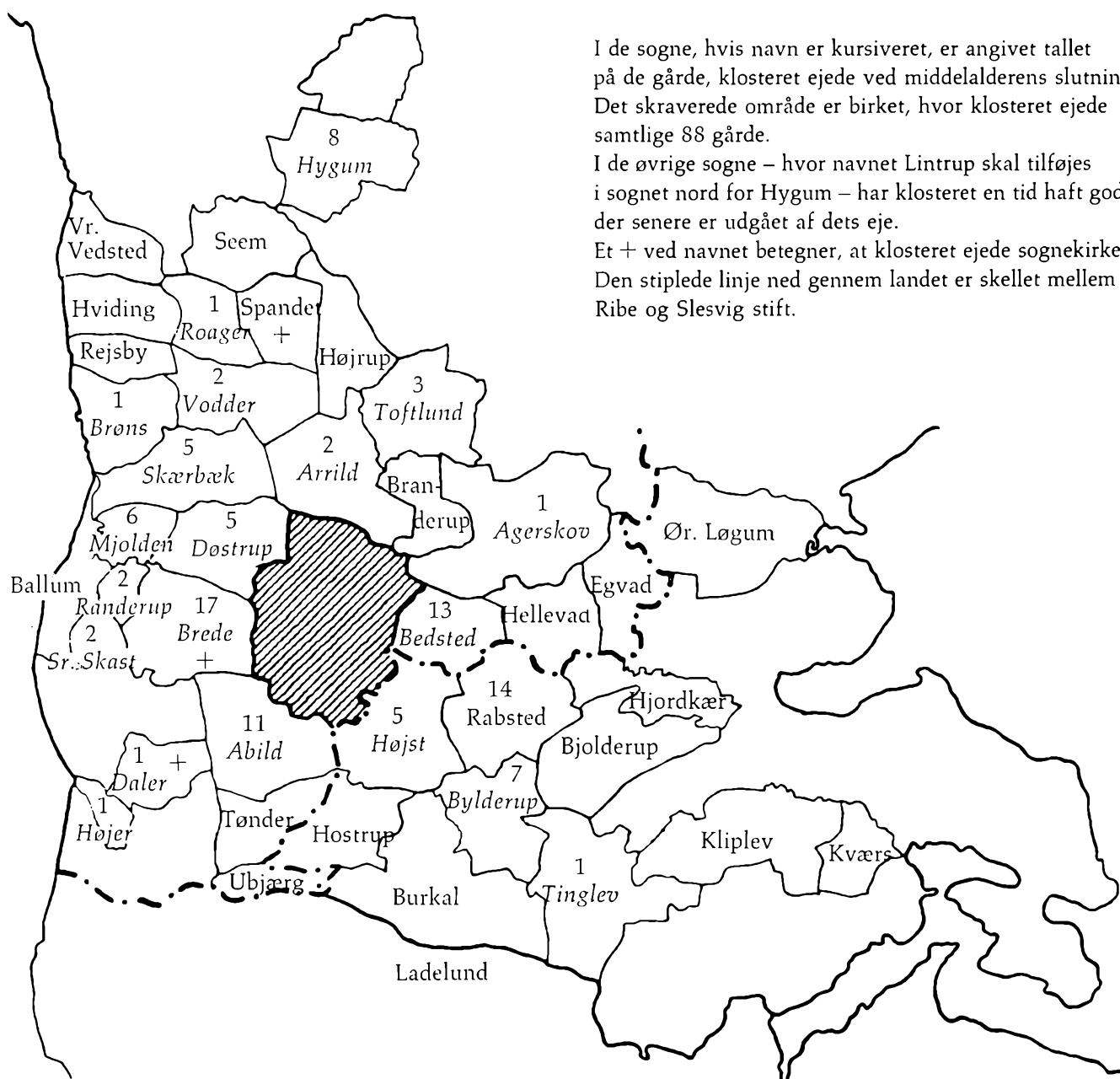
Løgumkloster blev i 1739 et selvstændigt sogn, udskilt fra Nørre Løgum. Løgum Klosters kirke hed nu Løgumkloster Kirke.

KORT OVER KLOSTERGODSET

I de sogne, hvis navn er kursiveret, er angivet tallet på de gårde, klosteret ejede ved middelalderens slutning. Det skraverede område er birket, hvor klosteret ejede samtlige 88 gårde.

I de øvrige sogne – hvor navnet Lintrup skal tilføjes i sognet nord for Hygum – har klosteret en tid haft gods, der senere er udgået af dets eje.

Et + ved navnet betegner, at klosteret ejede sognekirken. Den stiplede linje ned gennem landet er skellet mellem Ribe og Slesvig stift.

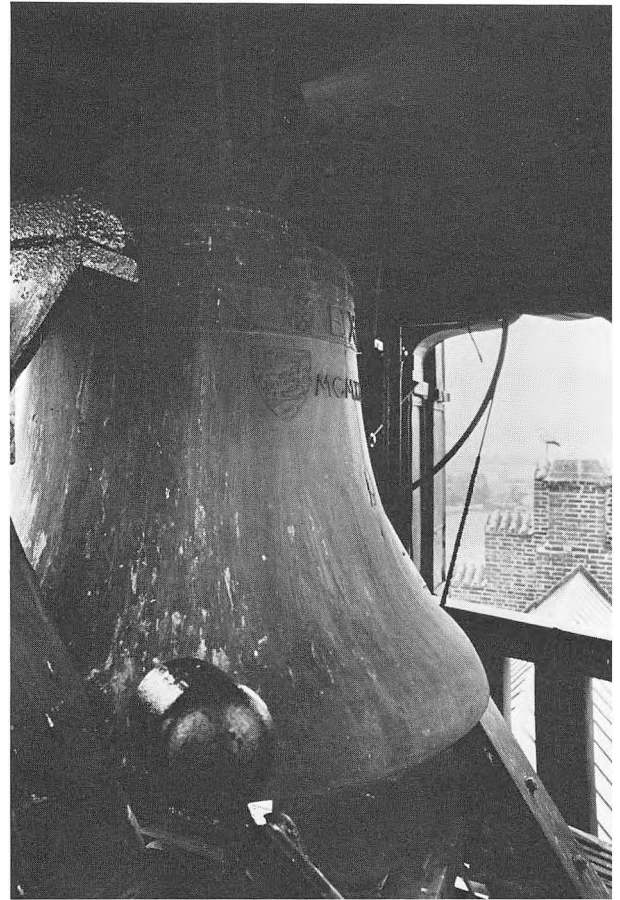
Efterskrift

Det materiale, der har stået til rådighed, har været spredte og undertiden uoverensstemmende kilder. Altfor ofte har man måttet tage forbehold overfor skildringens pålidelighed.

Men tilbage bliver en overbevisning om, at det liv, der har udfoldet sig blandt munkene i Løgum Kloster, har haft betydning som en levende del af den danske kirke, ja af kirkens liv overhovedet. Og tillige som et virke til gavn for det danske samfund gennem næsten fire hundrede år.

Når klokkerne i Løgumkloster ringer »Angelus« med de ni plus tre bedeslag, føres man tilbage til en tid, da alle klosterets og sognets beboere med armene korslagt bøjede hovedet ved de kendte ord i angelusbønnen: »Og ordet blev kød og tog bolig iblandt os«. Vi kender det fra Millet's berømte billede: *Angelus*.

De ord forbinder fortid og nutid, katolicisme og protestantisme. Endnu ringer klokkerne i Løgumkloster *Angelus* ved middagstid ud over et solbeskinnet landskab, hvor storken står på kirkens tag, nu som på munkenes tid.

Vestgavlen

Noter og henvisninger

- 1 SRD IV s.575.
- 2 H.Jedin m.fl.: Atlas zur Kirchengeschichte. Freiburg 1970 s.53.
- 3 Mackeprang s.41.
- 4 Ortved s.18.
- 5 Regula kap.2.
- 6 Ortved s.37. Regula kap.58.
- 7 Regula kap.48.
- 8 Regula kap.43.
- 9 P.Schindler: Liturgi. 1928 I s.142.
- 10 Regula kap.50.
- 11 Regula kap.8-11.
- 12 S1.141,1 og 51,17.
- 13 Luk.1,68-79 og 46-55.
- 14 Efter kirkefaderen Ambrosius af Milano (340-97).
- 15 Cod.Ups.C 353. Anne Riising s.383-84.
- 16 Regula kap.19.
- 17 Øm Klosters Krønike s.28-29.
- 18 Regula kap.48.
- 19 Ortved s.105-06.
- 20 Mackeprang s.108.
- 21 C.M.Smidt: Øm Kloster. 3.udg. Århus 1968.
- 22 Kr.Isager: Skeletfundene ved Øm Kloster. 1936.
- 23 Kr.Isager und Einar Sjövall: Krankenfürsorge des dänischen Zistercienserkloster Øm. 1941.
- 24 S1.130 og 51.
- 25 Hilding Johansson: Gudstjänstlivet i ett medeltida cistercienserkloster (De hundra kyrkornas ö. Visby 1964 s.38-41).
- 26 Regula magistri. Udg. af A.de Vogüé 1-3,1964-65 (Sources chrétiennes, 105).
- 27 Southern s.221-22.
- 28 Klosteret Allehelgen i Lund gr.1089.
- 29 Der Geist von Cluny. Würzburg, Zodiaque 1972.
- 30 Oversættelse efter C.M.Smidt s.16-17.
- 31 The Cistercian Spirit s.107.
- 32 C.P.O.Christiansen: Bernard af Clairvaux s.312-15.
- 33 Bernhard af Clairvaux: Apologia, forsvarsskrift mod Cluny 1123-25. C.P.O.Christiansen s.262-65.
- 34 Sml. pave Innocens III's brev til Løgum 1206 (s.75-76).
- 35 Stefan Hardings bibel findes i biblioteket i Dijon. Aubert s.136.
- 36 Lexikon für Theologie und Kirche X sp.1384.
- 37 Øm Kloster, gr.1165 i Sminge, flyttedes til Veng og Kalvø, derfra til Øm 1172. Øm Klosters Krønike s.7-18.
- 38 H.Olrik s.2-5.
- 39 Historikergruppens Danmarkshistorie. 1950 I s.158.
- 40 Øm Klosters Krønike s.31 og 33.
- 41 Ortved s.189-91.
- 42 SRD s.575.
- 43 Vilh.Lorenzen s.260-64.
- 44 Johs.Åb.22,13.
- 45 C.M.Smidt s.65-77.
- 46 Trap 5.udg. bd.25 s.532.
- 47 Complies cisterciennes. Choeur des moines de N.D. de Sept-Fons. Edition Studio SM 45-86 (A).
- 48 Salme- og bønnebog (katolsk). 1951 s.783.
- 49 Ellen Jørgensen: Studier over danske middelalderlige Bogsamlinger (Historisk Tidsskrift 8.rk.IV s.46-47). 1912.
- 50 Gl.kgl.Saml.54 fol. Udg. i U.S.A., Indiana 1964-65.
- 51 Anne Riising s.50-54.
- 52 Anne Riising s.467-71.
- 53 Ortved s.131.
- 54 Anne Riising s.22-23, se fodnoten.
- 55 Mackeprang s.76.
- 56 SRD IV s.575-87. Udg. på latin med indledning og fodnoter af Jakob Langebek 1776.
- 57 J.Kinch: Ribe Bys Historie. 1869 I s.55-56.
- 58 Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark. 1909 s.22.
- 59 SRD VIII s.1-258. Udg. af Det kgl. Bibliotek 1834.
- 60 Den følgende skildring hviler i hovedsagen på M. Mackeprangs artikel i Sønderjyske Årbøger 1945 s.20-127. De deri forekommende henvisninger til Løgumbogens latinske tekster udelades her.
- 61 SRD VIII s.194-95. Ordlyden er, bortset fra hilsenen, den samme som i Anders Sunesøns brev 1202-04. DRB I,4 nr.46.
- 62 DRB I,4 nr.114.
- 63 DRB I,4 nr.48.
- 64 DRB I,4 nr.57. Luk.16,3 og Matt.25,6-10.
- 65 DRB II,1 nr.56.
- 66 DRB II,4 nr.339 og II,5 nr.10.
- 67 DRB II,1 nr.224.
- 68 DRB II,8 nr.212.
- 69 DRB II,2 nr.193.
- 70 DRB III,2 nr.88.
- 71 DRB III,2 nr.191.
- 72 Ortved s.66-68.
- 73 DRB I,4 nr.114.
- 74 DRB I,4 nr.57.
- 75 DRB II,11 nr.156.
- 76 DRB II,8 nr.29.
- 77 Ellen Jørgensen: Danmarks Middelalderbreve (Fortid og Nutid X s.235-36). 1933-34.
- 78 SRD VIII s.18.

Litteratur

- Bøger, som kun omtales en enkelt gang, findes anført under Noter og henvisninger.
- L'art cistercien. France, Zodiaque. 1962.
- Aubert, M.: L'architecture cistercienne en France. 2.ed. Paris 1947.
- Bouyer, L.: The Cistercian Heritage. London 1958.
- Christiansen, C.P.O.: Bernard af Clairvaux. Hans Liv fortalt af samtidige og et Uddrag af hans Værker og Breve oversat af C.P.O. Christiansen. 1926.
- The Cistercian Spirit a symposium. In Memory of Thomas Merton. Ireland 1970.
- Danmarks Kirker bd.21 s.1050-1130. 1957.
- Dansk Tidebog. 2.udg.1971.
- Det danske Antifonale I. 1971.
- Den danske Kirkes Historie bd.1. 1950.
- Daugaard, J.B.: Om de danske Klostre i Middelalderen. 1830.
- DRB=Danmarks Riges Breve. 1938-
- Eggeling: Lügumkloster. Schleswig-Holsteinische Jahrbuch 1920 s.69-79 og 1918/19 s.96.
- Harnack, A.: Munkevæsenet. 1901.
- Helms, J.: Løgum-Kloster (Trap: Slesvig I s.102-112). 1864.
- Jor, Finn: Bernhard af Clairvaux. Oslo 1953.
- Katolska ordnar och kloster. Sth.1963.
- Koch, Hal: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder 1-2. 1936.
- De ældste danske Klostres Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221 (Historisk Tidsskrift 10.rk. s.511-82). 1934-36.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. 1956-
- Lekai, L.J.: Geschichte und Wirken der weissen Mönche. Deutsche Ausg. herausg. von A.Schneider. Köln 1958.
- Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg 1957-65.
- Lorenzen, Vilh.: De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie. 1941.
- Lutz, A.J.: Klosterliv og Klosterkald. 1937.
- Mackeprang=Mackeprang, M.: Løgum Kloster og dets Gods (Sønderjyske Årbøger 1945 s.20-127).
- Mackeprang, M.: Løgum Kloster 2.udg. 1951 (Nationalmuseets blå Bøger).
- Mahn, J.B.: L'ordre cistercienne et son gouvernement des origines au milieu du XIIIe siècle. 2.ed. Paris 1951.
- Merton, Th.: The Waters of Silence. London 1950.
- Moltesen, L.: Det kristne Munkevæsen. 1901.
- Olrik, H.: Bidrag til Danmarks Kirkehistorie hentet fra Clairvaux og Citeaux (Kirkehist. Saml.4.rk.III s.1 ff og 421 ff). 1893-95.
- Ortved, E.: Cistercieordenen og dens Klostre i Norden 1-2. 1927-33.
- Regula=Den hellige Benedikt af Nurcia's Munkeregel. Overs. af P.Schindler. 1929.
- Riising, Anne: Danmarks middelalderlige Prædiken 1969.
- Schindler, P.: Vesterledens Munkevæsen 1-3. 1931-39.
- Smidt, C.M.: Cistercienser-kirken i Løgum. 1931.
- Southern, R.W.: Western Society and the Church in the Middle Ages. Penguin Books 1972.
- The Spirituality of the Middle Ages by J.Leclercq, F. Vandenbroucke, L.Bouyer. London 1968.
- SRD=Scriptores Rerum Danicarum medii aevi I-IX. 1772-1878.
- Sønderjydsk Maanedsskrift 1924 ff.
- Trap, J.P.: Danmark. 5.udg. bd.25 s.523-33. 1966.
- Vacandard, E.: Vie de Saint Bernard 1-2. Paris 1927.
- Vedel, V.: Bag Klostermure. 1911.
- Wissing, Jürgen A.: Das Kloster Løgum im Rückblick. 1972.
- Øm Klosters Krønike. Overs. af Jørgen Olrik. Århus 1968.

Sat med Linotype Aldus Buchschrift

Papiret er matkrideret kunsttryk fra
Grycksbo Pappersbruk, Sverige

Den typografiske tilrettelæggelse ved
Erik Ellegaard Frederiksen 1DD

Reproduceret, sat og trykt i
Th. Laursens Bogtrykkeri A-S, Tønder

Fotografier taget af andre end bogens illustratør:
Politikens Presse Foto s.25
OCSO s.26

2. oplag 1974

ISBN 87-980229-1-1

Olga Bartholdy Munkeliv i